

საქართველოს გაბთნემათა უაქტიური მასალები

1. შეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში სამაზრო და საგუბერნიო არხივებიდან ამოღებული,
2. მომსწრე და თვით მწახველ პირთა ნაამბობი,
3. ხალხში ნაპოვნი საბუ-ებით აღნუსხული

ზ ა ქ ა რ ი ა ზ ი ზ ი ნ ა ძ ი ს - მ ი ე რ .

საქართველოს საგამომცემლო საზოგ. „მწიგნობარი“-ს გამოცემა
მირ. ხუხუნაიშვილის რედაქტორ. ობით

რედაქციისაზ`6

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“ გამოიცე-
მა 6 ტომათ.

ტომი შეიცავს 250 გვერდამდე. თვითოეული ტომში მოთავსე-
ბული იქნება ათამდე ისტორიული სურათები.

ტომი ხელის მომწერთათვის ეღირება 1 მან.

რედაქცია, რამოდენიმე ათეულ ტომებს, უფასოთ დაუგზავნის
პროვინციის ულარიბეს მუშათა და გლეხთა სამკითხველოებს, რო-
მელთა შესახებ ადგილობრივი პარტორგანიზაციები აღძრავენ შუა-
მდგომლობას.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალების“ რედაქცია
მოთავსებულია კოლონიის ქუჩა, № 7, მეორე სართული.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“, ზაქარია კიკინაძის, ყველაზედ უფრო ნაყოფიერი შრომაა.

ბატონყმობის ისტორია არ გვაქვს ისე ცოცხლათ გაშუქებული, როგორც ეს არის ამ წიგნში მოყვანილ საბუთებით, ან დარჩენილ ცოცხალ ადამიანებისაგან (გლებთა თუ მათ მომხრე გულშემატკივართ) ნაამბობებით.

ამიტომ, ეს მასალები იმდენათ საგულისხმიერო და საინტერესოა, რომ მისი შეთვისება და გაცნობა, ფრიად სასარგებლოა თვითეულ მოქალაქისათვის.

მე ურჩევ ყველა ამხანაგებს და მოქალაქეებს, გულდასმით გაეცნონ ამ მასალებს.

მიხა ცხაკაია.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასა- ლები“-ს გამოცემის გამო.

ამ გამოცემით, ჩვენ ვფურცლავთ ბატონყმურ წესწყობილების ისტორიას... თანამედროვე საზოგადოება, სათანადო სიღინჯით და ღრმა გრძნობიერებით გადაათვალიერებს მას.

ამ შრომით, ჩვენ ვიძლევიტ ახალს, თანამედროვე თაობისთვის უჩვეულო სანახაობას, რომელიც მას გზას გაუწვალდავს, ისტორიულ მართლშემეცნების სფეროში და შეავსებს მის მსოფლმხედველობას ცოცხალის სურათებით.

წითელმა პროფესურამ და ისტორიის მკვლევარებმა, უნდა გაისარჯონ და მისცენ ახალთაობას ის ქეშმარიტი და საღი. ისტორიული სწორმხედველობა, რომელსაც აქნამდე კლასიური კილტუ-ლი ედო...

წითელმა ისტორიამ, ფართით უნდა გაალოს წარსულის კარები და დაანახვოს საზოგადოებას უტყუარი ისტორიული სახე, რომელსაც დღემდე ტირანიული სუდარა ეხვია.

ჩვენ გვწადიან და გვაქვს უფლება მოვსთხოვოთ მეცნიერულ ძალებს, დასდონ ეს ამაგი კაცობრიობას...

— ** —

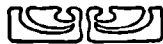
ყველამ უნდა ვიცოდეთ, რანი ვიყავით გუშინ, რომ შევაფასოთ თუ რა ვართ დღეს.

მუშათა კლასს, ამ ვითარების გამოსაცნობათ, დიდს დახმარებას გაუწევს, „საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“... ეს მდიდარი გაღერეიაა, რომელსაც საკმაო ნათლად შეუძლიან დაუ-სურათხატოს: მუშას, გლებს და მათს შვილებს, თუ რა მძიმე, აუტანელ ჰაპანს ეწეოდნენ მათი წინაპრები.

ამის შემეცნება არც სისხლის ღვრას გამოიწვევს და არც მტრობას პიროვნებებზე... ცხადია, ერთი რამ აუცილებლად მოხდება: ეს — განამტკიცებს — მუშათა და გლებთა რიგებს, შეასისხლხორცებს მათ გულებს და მკიდროთ დარაზმავს იმ კლასის საწინააღმდეგ-გოთ, რომლის ჰეგემონია, ნაცვლათ თავისუფლება თანასწორობისა

სისხლითა და მახვილით ხუთაედა მთელ ქვეყანას, რომ რამოდენიმე ასეულ მუწუკებს სული ეხადათ მრავალმილიონიან მუშათა და გლეხებისათვის... რაც უფრო ადრე შეითვისებენ ამ ქვეშარიტებას მუშები და გლეხები, იმდენათ წინ წაევა მათი საქმე, იმდენათ განმტკიცდება და გაუმჯობესდება მათი მდგომარეობა, და გასალკლდედება მუშურ-გლეხური ხელის უკლება.

მირ. ხუხუნაიშვილი.

ჩვენი მიმართვა მკითხველისადმი.

ფრიად დაგვაფალეხს პატივცემული მკითხველი, თუ კეთილ ინებებს და გამოსთქვამს თავის შეხედულებას:

1. მიზან შეწონილია თუ არა, „თვითმნახველ და მომსწრე პირთა“ ნაამბობის: შინაარსის, მართლგამოთქმის და კილოს გადაუხალისებლად ბეჭდვა?!

2. სასურველია თუ არა, ამ ჟამად ხმარებულ სიტყვიერებაზე იქმნას გადატანილი, რამოდენიმე ათეულ წლების წინედ, (1874—1890 წლ.) ჩამოწერილი ცნობები?!

3. მასალების დაწყობის მხრივ, რა ცვლილებებია მიზანშეწონილი შევიტანოთ შემდეგ ტომებში?!

4. ჩვენ გვინტერესებს ვიცოდეთ ამ წიგნის, განსაკუთრებით, რა ნაკლულოვნებაზე მიგვითითებს პატივცემული მკითხველი?!

რედაქცია.

რ ე ლ ა ქ ც ი ი ს ა გ ა ნ .

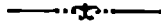
აქედან ჩვენ ვბეჭდავთ შესავალს: „წერილები ქართულს მწერ-
ლობაზე“, რომელიც დაიბეჭდა სანდალასი ფსევდონომით 1888
წელს და გამოვიდა ცალკე წიგნათ. ეს წიგნაკი შეიცავს 79 გვერდს
და ეკუთვნის ზაქარია ჭიჭინაძის კალამს.

ამ წიგნაკმა თავის დროს, დიდი ალიაქოთი ასტეხა, რამაც გა-
მოიწვია ცენზორ ლუკა ისარლოვის სამსახურიდან დათხოვნა, ხოლო
ავტორის გაათურებული კიცხვა.

რედ.

წერილები

ქართულს მწერლობასზე.

ს ა ნ დ ა ჯ ა ს ი.

Тифлисъ.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
1888.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 8 Іюня 1888 года.

შინ მიაქცია პირველად საქართველოში ბატონ- შმოგას უშრადღება*).

I

ჩვენ, ქართველებს, მაინცა და მაინც არა გვაქვს მდიდარი წარსული, ჩვენი წარსული არის ყოველივე ჩვენი უბედურების მიზეზი და შეუდომანი. ეს შეცდომები ჩვენმა მამებმა, ჩვენ არ აგვაცილეს გზიდან. ივინი ამეების თავიდან ასაცილებლათ სულ არ ზრუნავდნენ, ივინი არ გრძნობდნენ თავიანთ მამების შეცდომებს, არ გრძნობდნენ თვით თავიანთ შეცდომებსაც. რომ ყოველივე ჩვენის უბედურების მიზეზი თვით ჩვენი წინაპრები არიან, ამას ფიქრი არ უნდა, მაგრამ ამ უბედურებაზე უარესი უბედურება ის არის, თუ ასეთ შეცდომებს არც შთამომავლობა აკვირდება და იგი არ სცდილობს, რომ ეს თავის შამაპაპური შეცდომები თავიდან აიცილოს. მე ჩვენს ძველს მამებს მაინცა და მაინც დიდის საყვედურებით არ მივმართავ, მე მინდა აქ შევეხო მხოლოდ იმ ძველ ქართველ მამებს და მწერლებს, რომლებიც ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან ვიდრე ამ საუკუნის ნახევრამდის სცხოვრობდნენ.

ჩვენდა საუბედუროთ, როცა მე ამ საუკუნის ქართველ მწერლების უმეტეს ნაწილზე მიხდება ლაპარაკი, მაშინ მე მზათა ვარ, რომ ყველა ჩვენი ძველი მამები და მწერლები სრულიად უარი ვყო და არსად არამც თუ მწერალთ, არამედ კაცათ ვახსენო. ამათი კაცათ ხსენება მე მიტომ მიმაჩნია მეტათ, რადგანაც მათ ცხოვრებასა და მოქმედებაში კაცური არათერი გაკეთებულა, მათ კაცობის მოსაგონებლად, ჩვენთვის არათერი გადმოუციათ ხელში ძველათ. რაიც შეეხება მწერლობის მხრითაც უარის ყოფას, ამაზედაც სრული თავისუფლება გვაქვს ჩვენ, რადგანაც ივინი არც ისეთი მწერლები იყვნენ, როგორნიც მათი დროის კვალათ უნდა ყოფილიყვნენ. ესენი განვითარებულნი იყვნენ, თვის მამებისაგან გავრცელებულის უხეირო იდილებისაგან. ამის მეოხებით ესენი მეტის მეტი უკიდურესის ხასიათებით იყვნენ გარე მოცულნი. ესენი დიდათ პატივისმცემელნი იყვნენ, ქართველ ერას ძველის შემძლებლობის მხარეებისა და ნაციო-

*) ვებკდავთ სრულიად უცვლელად და დედნის მართლ წერის დაცვით.
რედ.

ნალურის სამხედრო გრძნობებისაგან, ძველთა მოქეიფართ საზანდართა, მესიმღერეთა და მექიანურეთ პატივისცემისაგან.

ამას გარდა, ლამაზთა კავ-კაწაწზე დაკონებისა და ყირმიზ ლოყებზე დასუნებისაგან. ამეებით ჩვენი მამები ისე გატაცებულნი იყვნენ, რომ მათ ამეების საქებრათ ლექსების წერაც დაიწყეს, რომელ ლექსებშიაც ყველა ესენი ქება, დიდებით არის ჩამოთვლილი. ეს ზუვარგისი ლექსები პირველ ხანში იქვე რჩებოდა ხოლმე, საცა იგი იწერებოდა, მაგრამ გავიდა ხანი, მათ გაფუჭებულ შინაარსის ლექსებმა ფრთები შეისხა და გაუჩნდნენ მას თაყვანის მცემელნი, ეს თაყვანის მცემელნი იყვნენ ჩვენ ძველ მწერლებთაგანვე შექმნილი შვილები, მარტოთ მათი მოდგმის, მათი შთამავლობის და მათი ლაზლანდარობის გავლენის ქვეშ მყოფნი. ამ ახალგაზდებმა ცოტა არ იყოს, თავიანთ მამებს გადააქარბეს ენის თითლიბაზობაში. ესენი უფრო მწარეთ ჰგოდებდნენ ქართულს ძველს ლხინებს და ქეიფებზე. ამათ უყვარდათ ქართული ქეიფები, ქართული ენა, ქართული ზღაპრები, ქართული სიმღერები და სხვანი, მაგრამ ყველა ესენი მხოლოდ თავიანთთვის. ესენი დიდათ კმაყოფილნი იყვნენ ქართველების ძველს წესწყობილებაზე და მისი დიდის პატივის მცემელნიც იყვნენ, ეს რასაკვირველია ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ვინ აამალა იგინი და დააწინაურა გვარიშვილობის მედიდურობით, თუ არ ქართველების ძველმა ცხოვრებამ.

უნდა ვსთქვათ, რომ არც ეს შვილები იყვნენ დიდი ცოდნის პატრონნი, ამათთვის ერთი ისიც კმაროდა, რომ სადმე ვთქვათ, ჩვენი ქართველობა გვიყვარსო. ეს აზრებიც ყოველთვის არ ჰქონდათ მათ თავში, ამ ჰაზრების მგმობლათაც ხშირად გამოდიოდნენ ეს პირები. როგორათაც ამათი მამები იყვნენ ათას ნაირის შეცდომებით სავსენი და თავიანთ ცოდვების მორევში ცურავდნენ, ისევე ამ შვილებს დაემართათ და ესენიც მალე ჩაცურდნენ ამ ცოდვის ზვირთებში. ეს ცოდვის შვილები და საძაგლობის ზვირთებში ჩაყრილი პირები ბრძანდებიან ის გმირები, რომელთაც ერთ დროს ჩვენში „თერგდალეულებს“ ეძახდნენ. ამათი რიცხვი შესდგებოდა მარტო-მდიდარ თავად-აზნაურთ შვილებთაგან, ამათ თავიანთ მამებზე ცოტა ოდნათ განათლებაც მეტი ჰქონდათ და მის მეოხებით ესენი უფრო კარგათ იცავდნენ თავიანთ ავაზაკურს ინტერესებს.

ამ გვარ ინტერესების დაცვას გარეშე, ესენი მეტის მეტი ალტაცებაში მოდიოდნენ თვისის მამებისაგან დატოვებულ ლექსების ხელოვნებისაგან. ყოველთვის და ყოველგან მხოლოდ ასეთ რამეებზედ ჰქონდათ საუბარი. ესენიც გატაცებულნი იყვნენ ქართულის

ყანწების და აზარფეშებით ქეიფებისაგან, იქ ჩვენთ გამოჩენილთ ძველთ მესიმღერეთ სიმღერებისაგან და ათას ნაირის ქართულის რამეებით მოიქეიფეთ ქვეყნის მყვლეფავ და მღლეტავ პირთ მოქმედებისაგან, ეს უეიც პირები, როგორც სხვის ტანჯვაში გამოუცდელნი, სხვათა ტანჯის გაუგებარნი და სხვის ოჯლით და შრომით განაძლარნი, მოუმზადებელნი იყვენენ ყოველ ნაირს ხეირიან საქმეთ წინ წამყვანს მოაზრობაშივე; ამათ დაიწყეს თავიანთ მამებისაგან დატოვებულთ გარყვნილთ ლექსების ბეჭედის ნატროა და ბოლოს იქამდის მივიდნენ, რომ ამ ლექსების ბეჭედასაც მიჰყვეს ხელი და ხალხში დაუწყეს გავრცელება.

ამათ თავიანთის შემძლებლობის და სახელის ძალით დიდათ იმოქმედეს ხალხზე და ეს გარყვნილი შინაარსის ლექსები ერთობ განავრცელეს ხალხში. მათის საშუალებით გაჩაღდა ლექსების წერა და ბეჭედა! აქ ყველა ორბელიანებს, ქაეკვაძეებს, ერისთავებს და სხვებს ჰბაძავდნენ და ყველა ამათობას ნატრობდნენ! ამ პირთა მეოხებით ჩვენი მწერლობის საქმე ისეთი დაქსაქსული იყო და ისეთ მკედარ მწერლების ხელში იყო შთავარდნილი. რომელთა საშუალებითაც ქართულს მწერლობას მხოლოდ შინაურული მკედარი, დარბაზული კერძობებითი ხასიათი და დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ამ ჟამჰაჰა პირებმა ისე გაატარეს თავიანთი ყვაეილოვანი დრო, რომ მათ არც ერთ თავიანთ ნაწერს, თუ ნაჯლაბნ ლექსებში თუ პროზაში ერთხელაც არ შეეხებიან თავიანთ თანამედროვე ქართველ დაბალ ხალხის ცხოვრებას.

აეილოთ მაგალითად თუნდ ბატონყმობა და ვიკითხოთ ის, თუ ჩვენი 1850 მწერლები ამ დროის დაბალ ჩაგრულ ერის შესახებ რას გადმოგვცემენ თავიანთ უნამუსოს მწერლობით, ბერს არაფერს. იმ დროს, როცა მთელ საქართველოში ყმათ გასყიდვა და დაწიოკება ზეენტა გამოჩენილთა მამათა ხელობას შეადგენდა, როცა საქართველოს დაჩაგრულ პირთა გოდება ყოველს კუთხეს მრისხანებით განისმოდა, ამ დროის ქართველ გამოჩენილ უდიდეს სამხედრო პატრიოტ მწერლები კი უზრუნველად განზე დაბრძანდებოდნენ და ნეტარების სიამოვნებით ატარებდნენ დროს. ასეთ უბედურთამდი ყურადღების მიჰყრობა თითქოს ამ ყლაჰია პატრიოტ მწერალთ მოვალეობას არ შეადგენდა, არ შეადგენდა მით უფრო, რადგანაც ყველა ამ უბედურებათა მომხდენი პირების ზოგნი მათი მამანი იყვენენ, ზოგნი მათი ბიძანი და ხან თვითონ ეს „მამულო დაღუპულო“-ს მომღერალნიც ბრძანდებოდნენ. აქეთ გლებ-კაცობა საქართველოს ძველის ტირანულის ბატონყმურის მონებისაგან იღუპებოდა და იქით კი

ჩვენი სათავად-აზნაურო უნამუსო მწერლები კი ლალის ფერს ლოცებისთვის დნებოდნენ. ასე რომ ამ ქვეყნის მტვირთველთ და მლღეტავთ პირთ, თავიანთ დროის კვალად თავიანთ თანამედროვე ქართველ მამულთ მოყვარე პატრიოტებთაგან, უბედურად დამონებულ და დაჩაგრულთ ქართველ გლეხ-კაცობის შესახებ სიტყვაც არა აქვსთ ნათქვამი თვის ნაწერებში, არსად ერთი ცნობა, მცირე შეხედულება ამათი და კაცად აღიარება.

ამიტომაც ჩვენ თამამად შეგვიძლიან ვსთქვათ აქ, რომ ამ მწერლებს მწერლების სახელებიც არ უწოდოთ, არ უწოდოთ, მიტომ, რადგანაც ესენი საქვეყნო და საერო მწერლები არა ყოფილან და თუ რამ უჯღაბნიათ, ისიც თავიანთის პატარა შავთვალა საყვარლებისათვის. მართალია ამ მწერლებთ ნაჯღაბნებს დღეს ჩვენში კიდევ აქვს გავლენა და მნიშვნელობა, მაგრამ ამასაც ვიტყვით, რომ ესეც კიდევ დროებითია, რადგანაც ჩვენს საზოგადო ცხოვრების აგებულებაში დღესაც კიდევ მათ შვილებს აქვსთ გავლენა და ჯერეთ კიდევ მათ აქვსთ ფეხი გაშავრებული. ეს არამც, თუ მართონ მწერლობაზე ითქმის, არამედ სხვა ყველა ჩვენს დაწესებულებებზედაც, ეს ერთის მხრით, ჩვენ ქართველ მუშათა და გლეხებისთვის არც უნდა იყოს საწყენი, რადგანაც ჩვენ არც გაზეთი გვაქვს, არც ჟურნალი, არც თიატრი, არც წერა-კითხვის სამართველო, არც დრამატული საზოგადოება და არცარა კიდევ სხვა ასეთი კუქმადღრიანთ დროს გასატარებელი სამართველონი, მაგრამ, ავტო მოახლოვდა დრო და ეს დრო ერთობაც მალე იქმნება, როცა სუყველა ასეთ პირთ ნაწერები ტახტიდან გადმოიყრებიან და იგინიც ისეთსავე დავიწყებას მიეცემიან, როგორათაც მიეცნენ დავიწყებას მრავალი ისეთი გამოჩენილი სამხედრო გმირები, რომელთა სიამოვნებისა და სახელის გულისთვის აუარებელი სისხლიც იღვროდა. ესენიც ისევ განირინებიან ჩვენგან, როგორათაც რუსის ძველი მწერალი ბატუშკოვი, ბულგარინი, მარლინსკი, ტრედიაკოვსკი და სხვა ამ გვარები. ამათებური დრო ჩვენშიაც ერთობ მალე დადგება.

ასეთი მიმართვის შემდეგ, მე იმედი მაქვს, რომ მრავალი პატარ-პატარა თბილ-თბილი პატრიოტები დამიწყებენ საყვედურებს, რომ დახე როგორ ემტერება ქართულს მწერლობასაო, დახე როგორ უარსა ჰყოფს სრულიად მასაო. ამის შესახებ უეჭველია კიცხვასაც დამიწყებენ, მაგრამ ვიდრე ეს იქმნება, მინამდის ძე დავაკლებ ჩემა თანა მენამული ქართველებს, რომ მათ ჩვენი წარსული და აწმყო მწერლობის და საზოგადოების არსებობის მსვლელობა შეისწავლონ და მე იმედი მაქვს, რომ მაშინ ყველა ჩემი უარის ყოჯა კეშმარტათ დარ-

ჩება. მტერობასა და კიცხვაში ამას მე ნურავინ ჩამომართმევს, ვიტყვი კეშმარიტათ, რომ თუკი ჩვენს მწერლებს და პოეტებს უყვართ საქართველო, მეც ჩემის შეძლების დაგვარათ ასევე ვსცემ საქართველოს პატივს და მიყვარს იგი. მიყვარს არამც თუ მარტოთ ცრუ-პატრიოტობით და მეღიათბით, არამედ ისე, როგორც მოვალეა ყოველი კაცი. მე მაინც ჩემი თავის ქებაში არ შევალ, ეს აქ მხოლოდ სიტყვამ მოიტანა, რადგანაც მე არა ერთხელ მკიცხეს იმის და მისაყვედურეს იმ-ს შესახებ, რომ შენ ქართული მწერლების მოკამათე ხარ და მწერლობასაც უარს ჰყოფო.

ამაზე უნდა ვსთქმა, რომ, ეს სწორეთაც ასეა და მე ვგმობ ქართულს მწერლობას და მწერლობასაც მიტომ, რადგანაც მე მათს მოქმედებასა და მწერლობაში საეროს და თანასწოროს არას ვხედავ. ჩვენი მწერლობის და ისიც ძველი მწერლობის უარყოფა ჩვენგან ერთობ სამართლიერიც უნდა იყოს, რადგანაც ხშირად ამათ მსჯელობას ის უნამუსო რამეებიც შეადგენდა, რომ „საქართველოში ბატონყმობა მამაშვილობა იყოვო“ ვერ ხედავთ, თურმე ჩვენებური ბატონყმობა მამაშვილობა ყოფილა! გაუმარჯოს ჩვენ ძველ მწერლების მსჯელობას და მათ ჰუმანიურს ჰაზრებს და კაი კაცობას. ასეთს უნამუსო მიმართულებას აღგნენ ჩვენი მამები და ამაებზევე ქადაგებდნენ ყოველთვის.

ამ გვარ გამძღარტ და ქვეყნის შეუძლო ერის მჩავერელ ორმა მწერალმაც ისაუბრა იმის შესახებ, რომ საქართველოში ყმას პატრონი ჰყვანდა და არა ბატონიო. მეორე გამოჩენილი და ქართველ ციხე, კოშკთ დიდათ მომტირალი პოეტი ვ. ორბელიანის ასევე ჰგმობს, „რომ ყმას ჰყავს პატრონი და არა ბატონი, ორნივე ერთნი არიან ყმა და ბატონიო“! უჰ! უჰ! ქება და დიდება ჩვენს ბატონყმობას, ჩვენს წარსულს და სხვა. გარემოებამ ქმნას, რომ ეს მამაშვილური ბატონყმობა საქართველოს ერს ისევე დაუბრუნდეს, ასე იქმნეს, რომ ამას თვით ეს უკულმართი მაქებარნიც მოესწრან. უჰ! რა სიხარულით მიეგებებიან და!

მაგრამ ველარ მივართვით. თუ კი მართლა ბატონყმობა საქართველოში მამაშვილობა იყო და ყმა თვით ბატონის შვილი იყო, ყმასაც ბატონი მამათ მიაჩნდა და ბატონსაც თავისი ყმა მონა თავის ღვიძლ შვილათა, მაშინ ნეტა ვილა ელტვოდა ამ ძველი მამაშვილური წესების დარღვევას კაი მამაშვილობა ჰქონიათ, კარგი, ამათ მამაშვილობას ის შეადგენდა, რომ ვიდრე მთავრობამ არ აკრძალა მათ, მინამდის ეს საქვეყნო პატრიოტები თავიანთ ყმებს საზოგადოთ ჰყიდდნენ. ჰყიდდნენ გოგოებს, ბიჭებს, ყმაწვილებს, დედა-

კაცებს და კაცებს. ამათ ყიდულობდნენ და მიჰყავდათ იქით საითაც კი წაიყვანდნენ, ისინიც უნდა ვსთქვათ, რომ ყოფილან ისეთი მებატონე პირებიც. რომელნიც თავიანთ მონებს ისე არ აწუხებდნენ და სტანჯავდნენ, როგორც სხვა და სხვა სასტიკი ტირანები.

მაგრამ ასეთი გულკეთილი ბატონების რიცხვი ერთობ ცოტა ყოფილა, ასე, რომ მის შენიშვნა არც კი ღირს. გარდა ასეთის გაყიდვისა ხშირად ყომარში და კარტშიაც აგებდნენ, ამისთანა შემთხვევების დროს წაგებულ ყმებთაგან აივსნენ ყმებით მთელი თბილისის ბურჟუაზიული მოღვაწის წურბელა ჩარჩო წარმომადგენ მოქალაქეები, რომელთაც ბატონყმობადის აუარებელი ყმებიც ჰყვანდათ, თეთრი ღუქანიც ხომ ამ გაყიდულ პირთა საროსკიპოდ იყო დანიშნული, ჰაელაბრის მიკიტნები და სხვანიც ხომ ასეთ უბედურთა ქალეზით იყვნენ სავსეები. ეს დრო და ხანი ისე შორსაც არ არის, რომ ამის ცოდნა ბევრს არ ჰქონდეს.

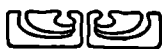
ესენი დღესაც ბევრს ახსოვს და ხშირდაც ლაპარაკობენ იმ საკველმოქმედებათა მხარეების გამო, რომელსაც ჩვენი ზოგჯერათი თავ-პოსლიკა და კისერ-გასუქებული მამები მამაშვილობას უწოდებდნენ. სამარცხვინო არ უნდა იყოს ის, რომ კაცი, რომელიც ეროვნების ძლიერებათა წარმომადგენ ციხე-კოშკთ, მონასტრებს სტირის და ქართველის ტომს მომავალში აღორძინებასაც ამათ მართლმადიდებელ სისხლს და სარწმუნოების ძლიერებას მიაწერს, რომ ასეთი პირი ბატონყმურ წესებს კი აქებდეს? აბა რალა ფიქრი უნდა იქნას, რომ ესენი ამ მამაშვილობის შესახებ მხოლოდ იმას დასწერდნენ, რაც მათ სიამოვნებით გამაძლარს და ქეშელა მუცელს და გულს ენატრებოდა. ცხადი საქმეა, რომ ესენი არც ყმათა გასყიდვას მიაქცევდნენ ყურადღებას და არც სხვა ასეთ რამეებს. მწერლობით თუ არ აქცევდნენ ყურადღებას ეს არაფერი, ნეტა საქმით მაინც მიექციათ ყურადღება.

მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ ესენი არც კალმით და არც საქმით ამბებს სულ არ შეჰხებიან, არ დაუწერიათ და არ უთქვამსთ რა იმიტომ, რადგანაც მასში, მათის ფიქრით. ცუდი, გასაკიცხი არა ყოფილა რა. ამის გამო აღ. ორბელიანმა 1859 წ. „ციცკარში“ წერილიც დაბეჭდა და რაღაცა თავისებურს, ძველებურს ბრმათ თავყვანის საცემ მოსაზრებებს ამტკიცებდა, ამ უკუღმართმა მოსაზრებამ უბრალოდ არ ჩაიარა და დღესაც არიან ჩვენში მრავალი ისეთი კუჭ-მაძლარ კუჭის გლახა პირები, რომელნიც თავ-დადალებით იბრძვიან იმის წინააღმდეგ, რომ არაფერ დაამტკიცოს ის, რომ ბატონ-ყმობა საქართველოში მონების მგზავს რასმე გვანდაო. ასეთ

მწერალთ გუნდთ ეკუთვნიან სხვათა შორის მართმადიდებელის სარწმუნოების დაცვისაგან მოტრფიალე ვ. ორბელიანი, პოდაგოგობით ცნობილი იაკობ გოგებაშვილი, ილ, ქავქავაძე და მრავალიც სხვანი. მაგრამ რა საჭიროა ამათ წინააღმდეგ მოქმედება და მოღვაწეობა, როცა ჩვენ ამის წინააღმდეგ ერთობ ბევრი მასალები და ცნობები გვაქვს და ყველაფერი ეს მართალი და ქეშმარიტი არის, ამას თავ თავის დროს ფაქტებით დავამტკიცებთ. ხანდისხან ზოგიერთი ვაჟბატონები ბრძანებენ, რომ რაც იყო იყოვო, ყველაფერი ესენი ჩვენ უნდა დავივიწყოთო. ჩვენ დასავიწყელი მათთან საერთო არაფერი გვაქვს, ეს იქილამაც აიხსნება და მტკიცდება, რადგანაც მათი ნაწარმოები საერთოდ მთელს ქართველობაში არ ვრცელდება, არც გავრცელდება, და თუ გავრცელდება ესეც მხოლოდ მათებურსავე მოდგმის შვილებში და ანუ იმ წუწკ გლეხის შვილებში, რომელნიც მათ გავლენის ქვეშ არიან და რომელნიც მზად არიან, რომ ერთი სადილის ფასად მათ თავიანთ ზნეობითი მხარეებსაც კი უღალატონ, რა უყოთ! ესენიც თავიანთის კუკის მრწამსის შიმშილისაგან არიან გაწუწკებულნი და გაფუქებულნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ არიან ისეთის ბრმა პატრიოტულის მიმართულების გაფუქებული წუწკი გლეხის შვილებიც, რომელნიც სხვათა გავლენის და ბრმათ თავყანის ცემის გამო ამასვე ჰქადაგებენ, რომ საქართველოში ბატონყმობა ისე არა სდევნიდა და სჩაგრავდა ხალხსაო, როგორც ზოგიერთები ჰფიქრობენო. მაგრამ რა სთქვას კაცმა ასეთ მოტყუებულს ბრმა პატრიოტ პირებზე. ესენი თავიანთის ცრუპატრიოტობის მეოხებთ ისე არეულ დარეულან, რომ აღარ იციან რა ჰქმნან, საით წავიდნენ, ვის ეცენ, ვინ აღმერთონ და ვინ აღდიდონ. ესენი გულამოსყენით სტირიან იმაზე, რაც კი წარსულს და ძველს ეკუთვნის. თუმცა მათ ჩვენი ძველის არც კარგი იციან და არც ავი. ეს ძველის მოყვარე მამულისშვილნი იქამდის გაცნობილნი არიან ჩვენის ძველის ცხოვრებისა, რომ ამბროს ნეკრესელის ქადაგებაზედაც კი ხშირათ საუბრობენ და ამბობენ, რომ ასეთი ქადაგება XVIII საუკუნეში არც ერთ ხალხს არა აქვსო. მე კი ამას ვიტყვი, რომ ეს ქადაგება მართლაცა და ისეთი რამ არის, რომლის მსგავსი სულელობა მართლაცა და ბევრს ენაზე არ იქნება. სხვათა შორის აქ არის ნათქვამი: ვინც არ ეზიაროს და ის რომ მოკვდეს, ფეხზე თოკი უნდა მოაბან ძაღლებს უნდა გაათრევიონო. ასევე სხვა ათასი ამისთანები მოიპოვება მაში რომლის ჩამოთვლას მე აქ არ ვსაქიროებ.

სწორედ იმ წელიწადს, რა წელიწადსაც ერთმა ჩვენმა ძველმა მწერალთაგანმა „ცისკარში“ წერილი დაბეჭდა (1859 წ.) შესახებ საქართველოს ბატონყმობისა და ამტკიცებდა, რომ ჩვენ-ბური ბატონყმობა მამაშვილობა იყო, სწორედ ამ წელიწადს საქართველოში გამოჩნდა ერთი ახალგაზრდა სემინარიელი, სემინარიის კედლებ-შუა ძველს საგნებზე ნატანჯი, სისხლ-გამშრალ პირთა ისტორიის კითხვებისაგან გაბეზრებული და ჩვენთა მამათა იოსელიანებთა და მისთანა ბოლასლოვეებისაგან არა კეთილ და საიმედო პირათ ცნობილი, დანიელ კონქაძე, რომელმაც თავის დროის კვალათ დასწერა გვარიანი მოთხრობა „სურამის ციხე“ და რომელიც დაიბეჭდა 1859 წ. „ცისკარში“ ეს მოთხრობა, როგორც თავის დროის შესაფერი განძი და ღირსეული მასალა ჩვენ ისე საყურადღებოდ მიგვაჩინია, რომ აქ გვინდა რამდენიმე სიტყვით ამ მოთხრობის დამწერის ცხოვრებას შევეხოთ და იმასაც, თუ როცა „სურამის ციხე“ დაიბეჭდა „ცისკარში“. მაშინ საქართველოს მაღალმა არისტოკრატიულმა თავად აზნაურობამ როგორ შეხედა მას, ამის დასაწერ ცნობებისთვის მე ვისარგებლე „ცისკრი“-ს რედაქტორისაგან, რომელსაც ბევრი რამ მოსაგონებელი ამბები ახსოვს ჩვენის ძველის მწერლობის ისტორიისაგან.

ა ზ რ ე ბ ი

ქართულ მწერლებს და მოღვაწეებს ბატონყმობის შესახებ.

პროფესორი ალ. ხახანაშვილი.

ყველაზედ უფრო ფხიზლათ, ალ. ხახანაშვილი მისდევდა ამ კითხვებს, ამიტომაც იყო, რომ პატივცემულმა პროფესორმა, ამის შესახებ წერილიც დასწერა და 1896 წ. თფილისში იგი ცალკე წიგნათ გამოსცა, სახელდობრ „ბატონ-ყმობა საქართველოში“. ეს იყო მაშინ ერთად ერთი წყარო ბატონყმობის შესახებ.

ამ წიგნის გამოსვლით, მე შევიტყვე, რომ პატივცემულ პროფესორს ბატონყმობაზედ ჰქონდა შესაფერისი შეხედულება... ამიტომ, მე ვაცნობე მას ჩემი მასალების ამბავი; პროფესორს დიდათ ესიამოვნა... თფილისში რომ ჩამოვიდა, მე მნახა, ჩემი მასალები გაიკნო და მადლობის გარდა დახმარებაც დამპირდა. სამწუხაროთ, სწორედ ამ ხანებში, მას ავადმყოფობამ მოუსწრო და გარდაიცვალა...

ანტონ ნიკოლოზის ძე ფურცელაძე.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე. ის იყო ღარიბი აზნაურიშვილი და ამასთანვე დიდათ მოძულე ბატონყმობის. ან. ფურცელაძემ გაარჩია დანიელ ჭონჭაძის „სურამის ციხე“, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „ციცქარში“ 1863 წ. ეს პირველი მაგალითი იყო ქართულ ენაზედ, რომელშიაც დაიგმო ბატონყმობის წესები... თვით ანტ. ფურცელაძესაც მოჰყავს თავის მოთხრობა „მართა“-ში ნიმუში, სადაც ქართლელი აზნაური, თავის ყმის გოგოს მეძებარ ძალში სცვლის. როცა ანტ. ფურცელაძემ შეიტყო ჩემი მასალების კრების ცნობები, მას დიდათ ესიამოვნა, ერთ ღღეს სადილათ დამპატიჟა, თავის სახლში და დიდი მადლობაც მითხრა.

იაკობ სვიმონის ძე გოგებაშვილი.

ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე. ბატონყმობის წესები სასტიკათ სძულდა. ეს სენი მას გასაგონათაც კი არ უნდოდა,

ეზიზღებოდა. 1885 წ. გამოვიდა საბავშვო ჟურნალი „ნობათი“, რომლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა ჩემი წერილი: „პაატა თემური-შვილი“.

„ნობათი“-ს გამო, ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა დასწერა იაკ. გოგებაშვილმა, რომელიც დაიბეჭდა გაზ. „ივერია“-ში. ამ წერილით დაკავშირებით მან ბატონ-ქმობა, რედაქციას უსაყვედურა „პაატა თემური-შვილი“-ს დაბეჭდვის გამო, მეც სასტიკათ გამოვიცხა; მერე მე ვნახე იგი და მან მომმართა ასეთი სიტყვებით:

„საქართველოში ბატონყმობა იყო ბოროტ კაცთა ხელობა, იგი არ იყო სამეფოსაგან დამყარებული წესები, არამედ ავკაცთა ბოროტის მოქმედების ნაყოფი. ბატონყმობის გამო, საქართველოში, ბაჭონსა და უმებს შუა გამუდმივებით მტრობა არსებობდა“. საბავშვო ჟურნალში კი ასეთი ცნობების დაბეჭვდა მას დიდს დანაშაულათ მიაჩნდა.*)

ილია გრიგოლის ძე ქავჭავაძე.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე ბატონ-ქმობის შესახებ, მან დასწერა მოთხრობა: „გლეხის ნაამაობი“, რომლის დასაწყისიც მანვე დაბეჭდა 1863 წ. თავის ჟურნალ „საქართველოს მოამბე“-ში. იგი მთლათ დაიბეჭდა 1873 წ. ჟურ. „კრებულ“-ში.

ილია ქავჭავაძემ, ამ სენის შესახებ, დასწერა მეორე ნაწარმოებიც, სახელდობრ: „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“. ამ პოემაში გამოყვანილია გლეხი კაცი, რომლის ყაჩაღად გაეარუნაში ბატონს უძევს წილი... ბატონმა კაცს მოხუცებულ მამას სცემა, ეს ველარ მოითმინა კაცს, ბატონი მოკლა და ზაქათალაში ყაჩაღ ზღაქიაშვილს შეუერთდა. ეს პოემა დაიბეჭდა 1863 წ. ჟურ. „საქართველოს მოამბე“-ში.

ამ ამბვის მეორე ვარიანტიც არსებობს. ამაში მოყვანილია ცნობა, რომ კაკო ყაჩაღის ბატონი, პირველ ღამეს იყო ჩვეული; კაკო თურმე ცოლს ირთავდა, მაგრამ ბატონი ნებას არ აძლევდა, ეუბნებოდა, რომ შინი ცოლი პირველ ღამე ჩემიაო. კაკო ამას არ შვრებოდა, ბატონის მოკვლაც ამან გამოიწვია. ამ ამბის შესახებ მე ერთხელ ილ. ქავჭავაძეა ცნობა ვკითხე, ზან სთქვა:

*1 მეცხრამეტე საუკუნის ლიბერალებში იყვნენ ერთგვარი პირნი, რომელთაც „პედაგოგიური“ თვალთსაზრისით მიუღებლათ მიაჩნდათ, განსაკუთრებით სამოსწავლო ასაკთა ჟურნალებში, იმ სიმუხთაღე-სივერაგეობის აღნუსხვა, რასაც სჩადიოდნენ თავადაზნაურები... ამ დროს კი: „მამაო ჩვენო“-ს და „ბოეე ცა-ჩია ხრანი“-ს სასურველათ სთვლიდნენ...

„ეს ამბავი მეც ვიცოდი, მაგრამ ვერ დავსწერე, რადგან ცენზორი დაბეჭდვის ნებას არ მომცემდა“-ო... ეს პოემა ცალკე წიგნათ გამოიცა 1879 წ. თფილისში.

დანიელ ჭონქაძე.

დანიელ ჭონქაძემ დასწერა „სურამის ციხე“. ამ მოთხრობის დასაწყისი დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარ“-ში 1859 წ. და იგი დამთავრდა 1860 წ. „ცისკარი“-ს პირველ ნომერში. „სურამის ციხის“ შესახებ ადრინდელ ჟურნალ „ცისკარი“-ს რედაქტორმა, ივანე კერესელიძემ, შემდეგი მიაზბო, რაც მომყავს უცვლელათ: „სურამის ციხემ“ იმ დროის ქართველს საზოგადოებაში საკმარისი ბჭობა და უსიამოვნობა ასტება; მე ბევრნი დამემდურენ, რომ „ცისკარ“-ში დავბეჭდე იგი. დანიელ ჭონქაძე ისეთი თვისების ახალგაზრდა კარგი მწიგნობარი იყო, რომ იგი ბევრს კარგ რაქეს დასწერდა, მაგრამ ბედმა უღალატა.

„სურამის ციხე“ დამთავრდა 1860 წ. „ცისკარ“-ის პირველ №-ში, ხოლო იმავ ზაფხულში, დანიელ ჭონქაძე გარდაიცვალა ქ. თფილისში. ამის გარდაცვალება ჩემთვის თავზარ-დამცემი მეხი იყო... მაგრამ შეწუხებულმა მაინც შევძელ მის დასათლავებაზედ დასწრება და მისი სიკვდილი ლექსითაც შევამკე.

1869 წ. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტებმა ცალკე წიგნათ გამოსცეს ილია ქავჭავაძის მოთხრობა „კაცია ადამიანი“ და წიგნის კანის ბოლოზედ გამოცხადებული იყო, რომ „იბეჭდება და მალე გამოვა დანიელ ჭონქაძის მოთხრობა „სურამის ციხე“ დამწერის სურათითო“.

შემდგომ პეტერბურგში, ეს მოთხრობა არ გამოიცა... იგი გამოვიდა თფილისში, მისი გამომცემელი იყვნენ პოეტი იოსებ ბაქრაძე და გ. ჩარკვიანი. დანიელ ჭონქაძის შესახებ, საფუძვლიანი გარჩევა დასწერა ფილიპე მახარაძემ, რომელიც ცალკე წიგნათ გამოსცა 1906 წ.

პოეტი რაფიელ დავითის-ძე ერისთავი.

1860 წლებში ერისთავმა დასწერა ერთი ლექსი, რომელიც „ცისკარში“ დაიბეჭდა. ეს ლექსი არის კარგი განძი თავის დროის კვალათ, მას ეწოდება „მთხოვნელი მსაჯულისადმი“. ამ ლექსში გამოყვანილია ამბავი: სადაც მშობლები, მოსამართლე მსაჯულს ეხვეწებიან, რომ ჩვენი შვილი ბატონყმობისაგან გაათავისუფლეთიო.*)

*) თვითონ ამ ლექსის ავტორი საკმაო ყმებისა და მამულის პატრონი იყო მიუხედავათ ამისა, მას ერთი თავის ყმაკ კი არ გაუნთავისუფლებია. რედ

პოეტი აკაკი წერეთელი.

აკაკის ზამის, როსტომ წერეთლის ნაყმევი, მოხუცი კაცი, მე ვნახე აქარაშა, 1890 წელს. ის გახლდათ ალექსი ლაბაძე, მან მიამბო, აკაკის მამის, როსტომ წერეთლის შესახებ, შემდეგი:

„მე ვიყავ როსტომ წერეთლის ყმა, იგი მტანჯველი იყო ყმების და დამტანჯა მეც. მე მას გამოვექეცი და აქ მოვედი 1864 წ. შემდეგ აქ ვსცხოვრობ, აკაკის დედაც არ იყო კარგი თვისების ქალიო“. ამ კაცმა როსტომ წერეთლის და მის მეუღლის ბევრი ავი ამბები მიამბო. ერთ დროს ეს ამბავი მე აკაკის უამბე და მან განმიცხადა:

„მამა ჩემი, ბოროტი თავადი იყო და მისი მადლობელი არც მე ვარ; აბა ერთი შენა სთქვი, ზურაბ წერეთლის მეგობარი განა შეიძლება, რომ კარგი ყოფილიყო?! ხოლო—დედაჩემზე კი ცოდვა არის ავობა ზითქვას, მან ექიმობა იცოდა, სოფლის ხალხს უფასოთ ექიმობდა და ამიტომ დროც აღარ ჰქონდა, რომ თავისი ყმები ეტანჯა“. აკაკიმ შეიტყო ჩემი მასალების ცნობა და იგი ამისათვის კმაყოფილიც დარჩა. მეც შემაქო და სთქვა: „ამ სენი, შესახებ, ჩვენში არაფერია დარჩენილი და კარგი იქნება მისი შეგროვებაო“.

გიორგი წერეთელი.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე. იყო დიდად უკმაყოფილო, რომ საქართველოს ერის ბატონყობის შესახებ. არაფერი ცნობები გვქონდა შეკრებილი და დაცული ქართულ მწერლობაში. ჩემი წერილი „პაატა თემურიშვილი“ დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“, ამ წერილში დაგმობილი იყო ბატონყმობის წესები და ყმების მტანჯველი მუხრან-ბატონიც. გიორგი წერეთელმა ეს წერილი რუსულათ სთარგმნა და თარგმანი მოათავსა თფილისის რუსულ გაზეთ „ახალ მიმოხილვაში“; გ. წერეთელმა როცა შეიტყო ჩემი მასალების ცნობა, იგი დიდი მადლობელი გახთა.

სერგეი სვიმონისძე მესხი.

სერგი მესხი, დიდი მუშაკი გახლავთ ქართულ მწერლობაში, მისმა გაზეთ „დროება“-მ გაავრცელა ქართველ მუშებსა და ხელონებში წიგნების კითხვა, მან ბევრს მუშას და გლეხს ააღებინა ხელში კალამი და წერა დააწყებინა. მეც მან წამაქეზა... სხვათა შორის, მან დაბეჭდა ჩემი წერილი ბატონყმობის ისტორიის შესახებ: „ლაზნელების ამოწყვეტა ქართლში“, რისთვისაც საყვედურიც მიიღო. ზოგიერთ ქართველ მწერალთაგან.

ვაჟა ფშაველა.

ვაჟა ფშაველა, ჩემთან სცხოვრობდა 10 წლის განმავლობაში. მან კარგათ იცოდა, რომ მე ვაგროვებდი ბატონყმობის ამბებს. 1884 წ. მითხრა: „კაცო, მე ამ ბატონყმობის არასფერი ვიცი, მამაჩემმა კი ამის შესახებ რაღაც ზეპირი ამბები იცის?!“ ამიტომ იმავ წლის სექტემბრის ნახევარს, მე გავყვევი ვაჟა-ფშაველას მათს სოფელ ჩარგალში და იქ ვიცხოვრე ორი კვირა. ლუკა რაზიკალაშვილის მამას, მღვდელს, სკოლნიყო მხოლოდ ერთი ამბავი.

ბელექრისტი ალექსანდრე ყაზბეგი.

ალ. ყაზბეგი ძრიელ დაინტერესებული იყო ჩემი მასალების შეკრებით; როცა ეს ამბავი შეიტყო, მითხრა: „მე რომ მცოდნიყო შენ ეს ცნობები გქონდა, ჩემს პიესას, „ყაჩალი არსენა“-ს შენის ცნობებით დავწერავდი“. მე კი ვმალავდი, რადგან ზოგნი წინაღობად იყვნენ ასეთის მასალების შეკრების და ამიტომაც არაფის ვატყობინებდი. ამის შემდეგ, როცა კი სადმე მნახავდა ალ. ყაზბეგი, ყოველთვის იმას მკითხავდა: მასალები ხომ არ დაკარგოვ. საგიჟეში იგი სამჯერ ვნახე, სამჯერვე ეს მასალები გაიხსენა და დამაქალა, არ დაკარგოვო.

ეგნატე ინგოროყვა.

დიდათ მოხარული იყო და ყოველთვის დიდის თავაზით ეპყრობოდა ჩემგან შეგროვილ მასალებს, ნამეტურ გურიის შესახებ. მას დიდათ ენატრებოდა ამ მასალების დაბეჭდა, მაგრამ ეს იმ დროს მოუხერხებელი იყო. ცენზურა ნებას არ რთავდა. ეგნატეს ხშირად მთელი ღამეები გადაუთენებია ბატონყმობის მასალების კითხვაში, მემუდარებოდა, როგორმე მოახერხე დაბეჭდვა და არ დაკარგოვო.

ფილიპე მახარაძე.

ერთ დროს, ამ მასალების პირველი წიგნი, ფილიპე მახარაძეს ვათხოვე, ეს მასალები მასთან მთელი წელიწადი დარჩა, მაშინ ფ. მახარაძე ქუთაისში სცხოვრობდა. ერთი წლის შემდეგ დამიბრუნა დიდის მადლობით და მითხრა, რომ ამ მასალებით მე ვისარგებლეო. 1906 წ. მან დაბეჭდა: „დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო“, ცალკე წიგნათ და იქ ეს მასალები პატივის ცემით მოიხსენია.

1921 აპრილის თვის შუა რიცხვებში ვნახე იგი, ლაპარაკი გვქონდა, მან ეს მასალები მოიგონა და მისი დაბეჭდვაც ინატრა.

მიხეილ ცხაკაია.

მიხაკაია ცხაკაია ჩემი ძველი მეგობარია, ჩვენ ერთმანეთში კარგა ხნის განმავლობაში გქვონდა მისულა-მოსულა. ჩემს ცხოვრებას იგი კარგათ იცნობს, ახალგაზრდობიდანვე. ხშირათ გქვონია ბატონყმობის შესახებ ლაპარაკი; ამის შესახებ მას ხშირათაც ულაპარაკნია ხოლმე. თფილისში რომ სწავლა დაამთავრა, მის შემდეგ იგი თფილასს მოსცილდა და თითქმის 25 წლის განმავლობაში აღარ მინახავს. 1923 წელს პირველად ვნახე, და ამ წელს კი, ანუ 1924 წ. აპრილის თვეში, კიდევ მიველი მასთან, გადავეცი ჩემი მასალების პირველი წიგნი და ვსთხოვე ამ წიგნის გაცნობა. მიხაკაიამ ეს წიგნი სიამოვნებით მიიღო. წიგნი დარჩა მასთან რაჰოდენიმე დღეს, შემდეგ ვნახევი, მან დიდის თანაგრძნობით დამიბრუნა ხელთნაწერი და თან მირჩია ამ წიგნის დაბეჭდვა, რომ ხელნაწერები არ დაიკარგოსო.

მისი სიტყვით მეც წავკეზდი და მოვიკიდე ხელი გამოცემას.

ნოე ჟორდანიია.

ნოე ჟორდანიია ჩემს სახლში კარგა ხანს სცხოვრობდა, ნ. ჟორდანიია კარგათ იცნობდა ჩემს მუშაობას ბატონყმობის დარგზედ. იგი ჩემს ასეთს შრომას ყოველთვის სიმპატიური თვალით უმხერდა და ბატონყმობის არსებობას, საქართველოს ერის საზარალო საქმეთ სთვლიდა.

გიორგი ფელიქსისძე ზდანოვიჩი.

(გ. მაიაშვილი) 20 წლის პატიმრობის შემდეგ, გ. ზდანოვიჩი განთავისუფლებული იქნა ციხიდან. რუსეთიდან თფილისში ჩამოვიდა, მე ვნახე იგი, მიჯლოცე განთავისუფლება და საქართველოში დაბრუნება. გიორგიმ მკითხა: „შენი მასალების საქმე როგორ არის, აგროვებ კიდევ თუ თავი დაანებე“?

— ეხლა დრო არა მაქვს, რადგანაც ჟურნალ „კოლოსისთვის“ ვსწერ კარ. მარკსის „კაპიტალი“-ს პირველი და მეორე ტომების პოპულიარულ ახსნა განმარტებას, მათი გათავების შემდეგ, მე უნდა ვნახო ყველა შენი მასალები!.. გიორგი როცა ავით იყო, მე ვნახე (ქუთაისში, თავის სახლში) და თუმცე ლაპარაკი აღარ შეეძლო, მე მაინც სიამოვნებით მელაპარაკა, მოიგონა ჩემი მასალების საქმე და სინანული გამოაცხადა, რომ ეს მასალები ვერ ვნააე უდროვობის გამოვო. როცა კარგა გავხდები მაშინ ვნახამო. დამეაღა გაუფრთხილდი და არ დაკარგოვო. ამის შემდეგ, იგი მალე გარდაიცვალა.

ივანე ივანეს ძე კერესელიძე.

ადრინდელი ძველი ქართული ჟურნალისტი. ივანე კერესელიძე ჩემი კარგი მეგობარი იყო. ერთხელ მასთან ლაპარაკი ჩამომივარდა ყაჩაღი არსენა ოძელაშვილის ცხოვრების შესახებ, და მე დავგმე არსენას ბატონის ბოროტება. მაშინ ივ. კერესელიძემ მიაგმო, რომ არსენა ჩვენ სოფელ, ბოგვში, სცხოვრობდაო. ერთხელ მე ვავყევი ივანე კერესელიძეს სოფელს ბოგვში, ეს იყო 1885 წ. ბოგვში კარგა ხანს დავრჩი, იქ ვნახე სოფ. ბოგვის მღვდელი ქვლივიძე, რომელმაც ბევრი ამბავი მიაგმო არსენას შესახებ.

არსენას ამბებზე ივ. კერესელიძესთან ლაპარაკი მომიხდა, მან მითხრა: „შენი სიტყვა მართალია, რასაკვირველია, არსენას დალუპვაში მის ბატონს უძევს წილი, მაგრამ მაშინ დრო ისეთი იყო და ამ გვარათ ყმების დენაც წესათ იყო მიღებული. ალექსანდრე ორბელიანი შესანიშნავი ქართველი მამულის შვილი იყო, მაგრამ ერთხელ მან ქართლში, ერისთავისაგან ერთი ოჯახი გლეხისა 100 მანეთში იყიდა, მერე ეს ოჯახი მან თფილისში ჩამოიყვანა და 150 მ. გაყიდა. აბა რა მოსაწონი საქმე იყო, მაგრამ დრო იყო ისეთი და ასეთი საქმეებიც მიტომ ხდებოდა“...*)

პოეტი გრიგოლ ორბელიანი.

ერთხელ, პოეტმა ლაპარაკი დამიწყო, ჩემგან ახლათ გამოცემულ წიგნების შესახებ. სხვათა შორის, მან განმიცხადა: „საქართველოში ბატონყმობა კი არ იყო, არამედ პატრონ-ყმობა იყო**). ბატონყმური მონება საქართველოში 1800 წლის შემდეგ შემოვიდა, რუსის მთავრობის წყალობით. რუსეთის მთავრობამ დაუმონა გლეხები მებატონეებს და მასთან დაუდგინა სასტიკი წესიც და მაშინ პატრონ-ყმობა მონებაზე შეიცვალა“.

პოეტი ვახტანგ ორბელიანი.

ეს იყო ძმა ალექსანდრე ორბელიანის, ამათი დედა გახლდათ მეფე ერეკლეს ქალი, თეკლე. ორბელიანთან ქართული მწერლობის შესახებ ლაპარაკი დავიწყო. მერე მე უთხარი პოეტს: ალექსანდრეს

*) ასეთ „მამულიშვილებს“, დღეს, ღირსეული პასუხი გასცა მუშამ და გლეხმა... მათი ხსენება ზიზლსა და საუკუნო გაკიცვას იწვევს გამოფხიზლებულ აზროვნებაში... რედ.

**) ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ პატივცემული მკითხველი გადაათვალიერებს ამ წიგნში მოყვანილ მასალებს და დარწმუნდება თავადების „პატრონ-ყმობის“ ღირებულებაზე. რედ.

წერილი, „ბატონყმობა საქართველოში“, ბევრს სწყინს, მყვედრიან, რათ დავბეჭდე, რადგანაც იქ ნათქვამია, რომ საქართველოში ბატონყმობა „მამაშვილობა იყო, ანუ პატრონ-ყმობა“... პოეტმა მოისმინა ჩემი სიტყვა და განაცხადა:

„დიახ, მართალია ჩემი ძმა ალექსანდრეს წერილი, სწორეთ ხსნის, საქართველოში ბატონყობა მამაშვილობა იყო და პატრონ-ყმობა. ბატონყმობის მონება საქართველოში რუსებმა შემოიტანეს*) და გააზვიადეს. ეს ყველა ქართველმა უნდა იცოდეს, რომ ჩვენში ბატონყმობა არ იყო, იყო პატრონ-ყმობა. მაშინ თვით გლეხი ეძებდა ბატონს, რადგანაც მაშინდელი გლეხის ბატონი, იყო მისი პატრონიც“ ..*)

ამისთანა ლაპარაკი ჩემგან პირველი გაგონება იყო და მის მასალებს კი, ჩვენ მწერლობასა და ისტორიაში ვერსად ვშოულობდი. კარგა ხნის შემდეგ, პოეტ ვახტანგ ორბელიანმა დასწერა ერთი პოემა, რომელიც მაშინდელ ჟურნალ „ივერია“-ში დაიბეჭდა. იქ ერთ ალაგას ასეთ სიტყვებს ამბობს იგი ბატონყმობის შესახებ:

„ყმას ჰყავს პატრონი
და არ ბატონი,
ორნივე ერთნი არიან
ყმა და პატრონი“.

მირიან ხუხუნაიშვილი.

მიმდინარე წელში მან გაიცნო ჩემი ხელთნაწერები და მასთან ბატონყმობის ცნობებიც. მცირე ხანს შემდეგ ამ ბატონყმობის მასალების გამოცემაზედ ლაპარაკი დამიწყო. ჯმ საქმისათვის მან მიხა ცხაკაიასთან გამგზავნა; მიხა ცხაკაიასთან მისულის შემდეგ, მირიანმა ამ მასალების გადათვალთვლებას ხელი მოჰკიდა. ეხლა მასალები იბეჭდება მირიან ხუხუნაიშვილის თავოსნობით. თუ არა მიხა ცხაკაია და მირიან ხუხუნაიშვილი, უამათოთ ჩემი მასალები სინათლეს ვერა ნახავდნებ.

ამით ვათავებ ცნობების მოყვანას. მკითხველი თითონ გადააფასებს თითოეულ პირის აზრს და სათანადო დასკვნას გაუკეთებს.

ზ. კ.

*) ნუ დავივიწყებთ, რომ ეგ სიტყვები თავად ორბელიანს ეკუთვნის!..

ბატონუობის მასალების კრება მე დავიწყე 1873 წელს და და ვამთავრე 1890 წელს. იმის შემდეგ ამა თუ იმ დეტალიზაციას თუ უკეთებდი, ეს იყო და ეს. მიუხედავად ღრმა სურვილისა, ამ მასალების გამოცემა დღემდე ვერ მოვახერხე. მიზეზი მარტო ფულის უქონლობით არ ამოიწურებოდა, არამედ იმ ატმოსფერით, რომელიც გარს ეხვია ბეჭდვითი სიტყვას.

მკითხველს შეჰქველათ დააინტერესებს, თუ როგორ ვახერხებდი ამ მასალების დაგროვებას და რა აზრმა მიმიყვანა ამ სურვილამდე, ვეცდები ამის შესახებ შემდეგ ტომებში მოუთხრო, რადგან ესეც არ არის მნიშვნელობას მოკლებული.

ზ. ჰიკინაძე.

პატივცემულ მკითხველთა საუბრადღებოთ.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“ — დანაწილებული გვაქვს ექვს ტომათ.

თეიათეულ ტომში გამოყოფილია ცალკე განყოფილებებათ: ქართლი, კახეთი, გურია, სამეგრელო, იმერეთი და აქარა.

საეციალური განყოფილებები აქვს მიკუთვნილი: ა) ყმებითვაქრობას და ბ) საერთო მნიშვნელოვნების ამბებს.

ამ ტომში სხვათა შორის შედის— „ბატონყმობის დროის ქართველი რევოლიუციონერები“.

რედაქცია ცდილობს ისტორიული ცნობები არ გადაამახინჯოს და შეუნარჩუნოს მას დედანის მართლწერა და კილო...

... თუ ვინიცობაა, ამ მხრივ იმედები, სავსებით, არ გაგვიმართლდეს, რედაქცია სთხოვს პატივცემულ მკითხველთ ნუ დაგვემდურებიან.

რედაქცია.

I.

უმეზის ღანყიჭვა.

მასალეზი.

გლახ უგათა ოჯახოგით დასუიღვის გასაღეგი.

„საქართველოს გაზეთი“*)

1819 წ. № 38.

1.

ტ ო რ ღ ი**)

გორის მაზრის, სოფელ დავრის მცხოვრებნი, ბარძიმ მაჩაბელოვის ყმა დათუა კვალანაძე, გაისყიდება თავის ცოლით, ვაჟით, ქალიშვილებით, ძმის წული ნონიათი და ვენახით იმ ას ოცდასამ რუბლში,***) რომელიც მართებს მას აზნაური გაბაშვილის ქალის, ელისაბედის. ამათის გასყიდვის ვადა დანიშნულია ამა წლის ნოემბრის 20 და დეკემბრის 6/20 რიცხვებში.

2.

ტ ო რ ღ ი

თელავის უეზდის, სოფელ ფიჩხვის მცხოვრები, რეა კომლი ყმა, ლუბერსკის სეკრეტრის ნათიოვისა, გაისყიდება იმ ათას ას ოცს რუბლის ვერცხლის ვალში, რომელიც მას მართებს ლუბერსკი სეკრეტრის თავადის მელიქ-ზადე ბებუთოვისა. ამათის გასყიდვის ვადა დანიშნული არს ამა წლის ნოემბრის 20 და დეკემბრის 6/20 რიცხვებში.

*) „საქართველოს გაზეთი“ დაარსდა 1818 წელს. მისი ზომა ერთი თაბახი იყო. ზემოხსენებული ცნობები იბეჭდებოდა როგორც განცხადება. მისი გამოცემა შეწყდა 1820 წელს.

***) როგორც განვაცხადეთ, ისტორიულ საბუთების და საერთოდ არხივებით თუ მომსწრე თვით მნახველთა ნაამბობების კილოს და მართგამოთქმას, ანუ აწერას ესტოვებთ უცვლელათ.

***) რუბლი—მანეთი.

რედ.

ეს ორი ცნობა-ლა არის მოყვანილი იმ ერთად ერთს № 38 გაზეთში, რომელიც შემთხვევით ჩამივარდა ხელში, ჯერ კიდევ 1873 წელს. ამ გაზეთის ნომრები მაშინაც ძლიერ იშვიათი იყო. ამის მიზეზი გახლდათ შემდეგი: 1829 წელს თფილისში იწყო გამოსვლა სოლ. დოდაშვილის რედაქტორობით გაზეთ „თბილისის უწყება“-მ. 1832 წელს, საქართველოში, რუსის მთავრობამ აღმოაჩინა ეგრეთ წოდებული „ფარული საზოგადოება“,*) რომლის მოთავეთ სოლომონ დოდაშვილი ითვლებოდა. ამიტომ ის იქმნა დაპატიმრებული, „თფილისის უწყება“-ს სტამბა აღბეჭდილი, დოდაშვილი კი ციხეში გადასახლებული. რადგან მთავრობამ ეჭვი შეიტანა ადრინდელ გამოსულ ქართულ გაზეთებშიც, გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალით ყველა მოქალაქენი მოვალენი იყვნენ წარედგინათ მთავრობისთვის ხელზედ ქონებული ქართული გაზეთები. ამ რიგათ მოისპო ყველა 1832 წლ. გამოცემული ქართული გაზეთები.

3.

ქართლ-იმერეთის გუბერსკი სამართველო აცხადებს, რომ 1846 წ. თებერვლის 25-სა, გაიყიდება ორი კომლი გლეხ-კაცებისა, რომლებიც დარჩენიან, სიკვდილის შემდეგ თავად სოლომონ ამირაჯიბს: სოსია ციცივაძე და ივანე სამხარაძე, იმათის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელიც მდებარეობს გორის მაზრის სოფელ ტიღეში. დაფასებულია ათის წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით 592 მან. რომელიც მართებს მას, ქართლ-იმერეთის საზოგადო პრიკაზისა 581 მ. 66 კაპ. მსურველთ და მყიდველთ შეუძლიათ გამოცხადნენ დანიშნულ დროს გუბერსკი სამმართველოში.

4.

1846 წ. 18 თებერვალს, გაყიდულ იქნება ყარამან არლუთაშვილის ვალში, მისივე ყაათა ერთი კომლი: კიკოლა ტურუხაშვილი, თავისი უძრავი და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წლიური შემოსავალი 44 მ. 30 კ. აქვს; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 443 მანეთად.

5.

1846 წ. მარტის 18, შარვაშიძის ვალში, გაყიდული იქმნება მისივე გლეხი გაბრიელ ცალაშვილი, მისის უძრავი და მოძრავის ქონებით.

*) „ფარული საზოგადოება“ — შეთქმულება ქართველ თავად-ახნაურთა და მოწინავე ინტელიგენციისა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ.

ნებით, რომელიც მდებარეობს გორის მაზრის სოფელ სასირეთში, შესდგება ვენახით, სახნავი მიწით და სახლკარით. წელიწადში შეზოდის 17 მან. 10 კაპ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 711 მან.

ამავე დროს, იქნება გაყიდული თავადი ხერხეულიძის ვალში, მისივე ყმანი: გიგო სამხარაძე და ალექსი სამხარაძე, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელთაც წელიწადში 6 მან. 60 კაპ. მოაქვს; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 666 მ. მდებარეობს გორის მაზრის სოფლის ნაბაკევში.

6.

1846 წ. მარტის 28-ს თავად ციციანოვის ვალში გაყიდულ იქმნება მისივე ყმანი: გორის მაზრის სოფელს ხიდისთავის ნაწილის მცხოვრები დათიკა იაკაშვილი და სოფელს ხვედურეთის გლაზა ახალკაცი, მათის ოჯახით, უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 32 მან. 30 კაპ. მოაქვს, 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 323 მ.

7.

1846 წელს, 15 მარტს, ქეთაისის სულში, აზნაურ მიქელაძის ვალში გაიყიდებიან, მისივე ყმანი სოფელ კულაშში მცხოვრებნი: გაბრიელ ხოჯალია, გლაზა ხოჯალია და სავა ხოჯალია, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელთაც წელიწადში 51 მან. 31 კ. მოაქვს; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 513 მან. 10 კაპ.

8.

1846 წ. მარტის 26-ს ნიჯარაძეთა ვალში გაიყიდება მისი ყმა, სოფ. ოპოშეთში მცხოვრები, გიორგი ველიაშვილი თავის მამულით, რომელსაც წელიწადში 15 მან. მოაქვთ; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 150 მან.

9:

1846 წ. აპრილის 18-ს, დანიშნულია ტორგი, სადაც სოლომონ გურგენიძეს ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ოჯახი, რომელიც შესდგება სამი ვაჟის და ოთხი ქალისაგან, თავიანთის მამულით, ვენახით და სახლ-კარით, რომელიც მდებარეობს თფილისის უეზდის სართი-ქალის უჩასტკის სოფელ მარტყოფში. მამულს წელიწადში 47 მან. შემოაქვს, ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 472 მან.

10.

1846 წ. 22-ს აპრილს, ხერხეულიძეს ვალში გაისყიდება მათივე ყმათა, ორი ოჯახი, თავიანთის უძრავ და მოძრავის ქონებით.

11.

1846 წ. მაისის 13-ს აზ. ლორთქიფანიძეს ვალში გაიყიდება მისივე ყმის ოჯახი, რომელსაც სახელად გოგლა იორიშვილი ჰქვია და სცხოვრობს სოფელს ჯიხაისში. ამათს ბაღს და სახნავს მიწას, წელიწადში 27 მან. 60 კაპ, მოაქვს, დაფასებულია 276 მან.

12.

1846 წ. მაისის 6-ს აზ. ხოჯაევის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმანი, რომელნიც სცხოვრობენ რაჭის მაზრის სოფ. ჩაგანში, სულ თერთმეტი კომლია, მათში 40 კაცი, 32 დედაკაცი. ყველა ამათ აქვთ 64¹/₂, დღიური სახნავი მიწა 12 ვაზის ვენახი, ამათი წლიური შემოსავალი 198 მან. 96¹/₂ კ. დაფასებულია 1986 მან. 65 კ.

13.

1846 წ. აპრილის 22-სა, მიხეილ ხერხეულიძის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმის ორი კომლი, რომელნიც სცხოვრობენ სურამის ნაწილის სოფელ კელენწყელში,* მთლათ ორი ოჯახი, შვილებით, ვენახებით და სახნავ სათესი მიწებით დაფასებულია 1172 მანეთში.

14

1846 წ. მაისის 30-სა აზ. ქარუმიძეს ვალში გაისყიდება, გორის მაზრის სოფელ თორტიზაში მცხოვრები ყმის ერთი კომლი: პეტრე რამიშვილი თავის ძმებით, სახლით, ვენახით და სახნავი მიწით, წლიური შემოსავალი 15 მან. დაფასებულია 150 მან.

15.

1846 წ. ივნისის 13-სა. მ. ცოციანოვის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმანი სოფელ კეხიჯვარში და ქარელში მცხოვრებნი. ყმათა რიცხვი სამი კომლია, სახელდობრ: კიკო მეტრეველი, გრიგორი მეტრეველი და სიმონ ჯაგახიშვილი, თავიანთის სახლობით, სახლით, ვენახით და სახნავი მიწით, რომლიდგანაც წელიწადში 85 მან. 50 კაპ. შემოდის; დაფასებულია, ათი წლის შესავლის ზედ შეკვეცით, 855 მ.

*) ვინაიდან ეს მასალები ამოღებულია რამოდენიმე ათეული წლების წინეთ, არხივებიდან, რედაქცია აფრთხილებს პატრივცემულ მკითხველთ, რომ დროთა განმავლობაში—შესაძლებელია სოფლის სახელწოდება დღეს დამახინჯებულიც იყოს. რედ.

16.

1846 წ. იენისის 17-ს ან. აბაშიძის ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი, რომელიც ცხოვრობს გორის მაზრის სოფელ ჩაპოხში, გლეხს ეწოდება ანდრია ანიშვილი, თავის უძრავი და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 65 მან. 75 კაპ. შემოაქვს; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 657 მან.

17.

1846 წ. მაისის 31-სა, თავ. ფავლენიშვილის ვალში გაისყიდებიან ფავლენიშვილისავე ყმის ორი ოჯახი: ნონია გვიზნიაშვილი და დავით მოგდულიშვილი, თავიანთის ცოლშვილით, სახლით, ვენახით და სახნავე მიწით, რომელიც მდებარეობს გორის უეზდის სოფელ ერედვისში, წლიური შემოსავალი 91 მ. 40 კ. დაფასებულია 914 მან.

18.

1846 წ. 24 იენისის თავ. ამილახვარის ვალში გაყიდული იქნება, მისივე ყმის ერთი კომლი: ქიტესა გარხალიშვილი, თავის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 48 მან. 50 კ. შემოაქვს, დაფასებულია 485 მან. მდებარეობს გორის მაზრის სოფ. ძევერაში.

19.

1846 წ. 27 იენისის თავ. გ. ერისთავის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმის ექვსი კომლი, რომელთა ერთი კომლი სოფ. გორაში სცხოვრობს და ხუთი კომლი სოფ. უხტში. თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. წელიწადში 147 მან. 80 კ. არის შემოსავალი. დაფასებულია 1478 მან.

20.

1846 წ. აგვისტოს 12-ს დ. ერისთავის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათა თერთმეტი ოჯახი, რომელნიც სცხოვრობენ ავლევეში და კალოტში; ამ ყმათა მამულიდან წლიური შემოსავალი 225 მან.; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 2551 მან.

21.

1846 წ. 19 აგვისტოს, აზნაური მესხის ვალში გაყიდულ იქნება მისივე ყმის კომლი, ქუთაისის უეზდის სოფ. რიონში მცხოვ-

რები კაცია ტურბელაძე, თავის უძრავი და მოძრავის ქონებით, საიდნაც წელიწადში 16 მ. აქვს შესავალი; ათი წლის შემოსავლის შეკვეცით დაფასებულია 160 მანეთად.

22.

1846 წ. აგვისტოს 23-ს კნ. სოლომონ ციციანოვის ვალში გაიცილებიან. შვიდი მოსახლე გლეხნი, მისივე. ციციანოვის, ყმათა, რომელთა რიცხვი 38 მამა კაცია და 27 დედა კაცი, რომელნიც სცხოვრობენ გორის უეზდის ხიდის თავის ნაწილს, სოფელა ქარელში, ყმათ თავიანთ სახლ-კარის და მოძრავ ქონების გარდა აქვს $71\frac{1}{2}$ დღიური მიწა, სამი ბალი და ერთიც საბოსტნე, აქედან წლიური შემოსავალი 231 მან. 70 კ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 2286 მან. $\frac{1}{1}$ კაპ.

23.

1846 წ. სექტემბრის 27-სა რომან ყორჩიბაშევის ვალში გაისყიდება. ერთი ოჯახი მისივე ყმისა, რომელიც შესდგება ხუთი კაცი და ქალისაგან. ესენი სცხოვრებენ სოფ. ხოდაშენში, აქვთ ორი ვენახი, რომელიც დაფასებულია 4100 მან. (პრიკაზის ვალში ჰყიდიან).

24.

1846 წ. აგვისტოს 26-ს თავ. რუსიეე-ყორჩიბაშიევის ვალში გაიცილებიან მისივე ყმათა ათი კომლი, რომელნიც სცხოვრობენ თელავის უეზდის სოფელს კურდღელაურში. დაფასებულია სულ 3550 მ.

25.

1846 12 აგვისტოს კნიაზ ლორთქიფანიძის ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი, დავით ბეკეია, ქუთაისის უეზდი სოფელს ჯიხაიში მცხოვრები, რომელსაც 8 ქცევა სახნავი მიწა აქვს, საიდნაც წლიურათ 16 მან. 10 კაპ. შესავალი, დაფასებულია 161 მან.

26.

1846 წ. 16 აგვისტოს, ივანე მაყაშვილის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, სადაც 7 მამა კაცი და 7 დედაკაცია. სცხოვრობენ თელავის უეზდის სოფ. იყალთოში. აქვთ სახლი. თორმეტი დღის სახნავი მიწა და ვახის ვენახი. წელიწადში 56 მან. შემოაქვთ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 580 მანეთად.

27.

1846 წ. 16 სექტემბერს, ორბელიანთ ვალში გაისყიდებიან მოსახლე მათივე ყმათა. დაფასებულია 10 წლის ზედ შეკვეცით 560 მან.

28.

311-ს სექტემბერს, მაღალაშვილის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, იოსიფ შიოლიშვილი, თავის ცოლშვილით და უძრავ უძრავი ქონებით, რომელსაც წელიწადში 18 მან. 40 კ. შოაქვს, ათის წლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 184 მან., მდებარეობს გორის მაზრის სოფელს ჩოჩეთში.

29.

1846 წ. 21 ოქტომბერს, აზნაურის არაუთინ ველიევის ვალში, გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი.—ქუთაისის უეზდის მცხოვრები სიმონ და მიქელ ტურბელაძენი, თავიანთის მამულებით, რომელთაც წელიწადში 20 მან. შემოაქვს და ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 200 მან.

30.

1846 წ. 28 ოქტომბერს, ქაიხოსრო მჯზრან-ბატონის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათა ერთი კომლი, რომელნიც სცხოვრობს სოფ. მჯზრანში, თავის ვენახებით, სახნავე მიწით, უძრავი და მოძრავის ქონებით რომელსაც წელიწადში 190 მ. 50 კ. შემოაქვს, ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით, დაფასებულია 1905 მან.

II.

გატენუმება კატოლუი.

მასალეზი.

ჩვენაჲ მრისთავი და მისი ჟმის ცოლის აგზავნი.

რ. ერისთავის შინა ყმა, ნიკურაძემ, ერთ სოფელში, ცოლი შეირ-
თო. ქორწილის შემდეგ, ცოლი დედეულთ სახლში დასტოვა, თავის
სოფელში არ მოჰყვანდა, რადგანაც ბატონის ეშინოდა, ჯერ იმიტონ,
რომ ამ ბაჟონს „პირველი ღამე“-ს ჩვეულება ჰქონდა, მეორე იმი-
ტომ, რომ ბაჟონის ნება-დაურთველათ ცოლის შერთვიზა დაისჯე-
ბოდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ რევაზ ერისთავს, თავის ყმა მოურა-
ვებმა შეატყობინეს, რომ თქვენი ესა და ეს მოსამსახურე დანიშნუ-
ლა და ეხლა დაქორწინებულა კიდევცო.

ბატონმა ეს მოხსენება, მაშინვე თავისს დავთარში ჩაიწერა,
მეორე დღეს კაცები გაგზავნა და დაიბარა როგორც გლეხი, ისე
მისი ცოლიც. პირველ დღეებში გლეხი უარზე დადგა და არ მიჰყვან-
და ბატონთან ცოლი. მესამე-მეოთხე დღეს ბატონმა ძ.ლით მიაყვა-
ნინა მოსამსახურეებს, თავის სახლში, ყმის ცოლი და გააუპატიურა.
გაუპატიურების შემდეგ, შეიდიშის*) პერანგის ამხანაგი გახადა და
ბალკონის მოაჯირზე გადაჰკიდა, რომ გამვლელ-გამომვლელს ენახა.
ბატონის ასეთმა საქციელმა, გლეხი ერთობ ააღელვა, მაგრამ რას
იზამდა, ასეთი საქმე მარტო მისს თავზე არ მომხდარიყო, სხვა გლე-
ხებს მისგან უფრო მეტი ვაება გადახდოდათ. გლეხმა ნიკურაძემ სა-
შინელი ჯავრი ჩაიყოლა გულში, დაიწყო მეცადინეობა, რომ ოდესმე
ბატონისთვის სამაჯიერო გადაეხადა.

მან სოფელ ვეარ-ხიდის გლეხებს პირობა ჩამოართო, ბაჟონის
მოსაკვლელათ. დაიჭირავეს ერთი ოსი, რომელსაც სასყიდელი მისცეს
და დაავალეს. ბატონის მოკვლა.

ოსი დაბინავდა ზემოხსენებულ სოფელში და ბატონს დასდევ-
და უკან, მაგრამ მან ვერსად იხელთა დრო, ბატონი მოკვლა. ბო-
ლოს საქმე იქნამდე მივიდა, რომ ოსი ბატონის სახლის მსახურს
დაუახლოვდა და შეუთანხმდა. საღამოს მსახურს. ბატონის ტახტთან
კედელზე ჩამოკიდებული იარაღი, უნდა ჩამოეხსნა.

მსახურმა პირობა შეასრულა. ბატონის დაძინების დროს. ოსიც
მივიდა. ბატონის სახლის კარიც ღია დახვდა, თვით ბატონს ახა-
ლუხი გაეხადნა. შეიდიშის პერანგით ტახტზე იწვა და ხვრინავ-
და. ოსი შეიპარა, ესროლა თოფი ბატონს და ტყვია შიგ გულ-

*) შეიდიში—წითელი. შეიდიშის ფერი—წითელი ფერი.

ში შოარტყა. ბატონი ზეზე წამოვარდა. სტაცა ოსს ხელი და ლაჯებს წუა ამოდო. ამ დროს ოსს მიეშველნენ სოფლის გლეხები, ბატონს ეკონა. რომ ჩემს საშველათ მოდიანო. დაუწყო მათ ყვირილი:

- ჩემს მამულებს თქვენ დაგილოცავთ, ოღონდ იმის ნება მომეცით, რომ ოსს უყო რამეო.

გლეხებს ნება არ მიუციათ. ნიკარაძეს დაუყვირნია:

— „შენ რომ ცოლი გამიუპატიურე, გეგონა რომ შეგრჩებოდაო?!“.

და ცული. ბატონისთვის, კისერში დაუკრავს. ამის შემდეგ სხეე-პაც მოხმარებიან და დაუწყვიათ ბატონის კაფვა, მალე დაუკუწავთ ნაქერ-ნაქერათ, ბატონი გლეხებს ხეზე ჩამოუკიდნიათ, სასირცხო მოუქრიათ და პირში ჩაუდვიათ. ბატონის გვამი სამ დღეს კიდებულა ხეზე. ეს ამბები მომხდარა 1830 წლებში. მომკვლელი ოსი-კი იმავ დღეს გაქცეულა და ვერსად უპოვნიათ. თვითონ მებატონეც წესანიწნავი ჯანიანი ყოფილა.

აზნაური ეგაძეები

სოფელ ტირქნისში, ცხოვრობდნენ აზნაური მებატონე ეგაძეები. ანათ ჰყვანდათ საკუთარი ყმები. ერთ დღეს აზნაურ ეგაძემ განოაცხადა თავისს სოფლის საყმოში:

— „აბა ურმები მოამზადეთ, ტყეში წადით და შეშა მომიტანეთ...“

გლეხებს მოუმზადებიათ ურმები, გამოსულან და ბატონის სახლის წინ დამდგარან. ბატონს უნახავს ესენი და შეუმჩნევია, რომ ერთი გლეხი ჰკლებია. საჩქაროთ გაუგზავნია კაცი იმ გლეხის სახლში და მოუკითხვინებია. გლეხი შინ არ დახვედრია, კაცი წამოსულა და ბატონისთვის მოუხსენებია. გაგზავნილებს უძებნიანთ მაგრამ პოვნით კი ვერ უპოვნიათ. გლეხები წასულან ტყეში და ჩამოტანიათ შეშა. ბატონს ჯავრი ჩაუყოლებია გულში, რომ გლეხმა ჩემი სიტყვა რათ არ აღასრულაო. ეს გლეხი ყოფილა ნინია გოდელაშვილი. მეორე, მესამე, დღეს ეს გლეხ-კაცი ბატონს დაუნახავს სახლის საოთულიდან და თითი დაუქნევია, აქ მოდიო.

გლეხი მისულა და ბატონს მუქარით უკითხავს:

„რატომ გუშინ არ მოხვედი, რატომ ჩემი ბრძანება არ აღასრულე?!“.

გლეხს დაუჩოქნია და მიუგია მოკრძალებით:

„რა ვქნა შენი კირიმე! თქვენც იცით, რომ მე ორი ხარი მყავს, ეს ორიუ ხარები ავათ მყავდნენ იმ დღესა და ვერ შევაბი ურემი,

რომ არ დახოცვილიყვენ. მე ხომ შენი ვარ, შენი კირიმე და რა ღლესაც მიმსახურებ ეს ხომ თქვენთვის ორივ ერთია..

ამ სიტყვების შემდეგ, ბატონი მივარდა გლეს, გაიგდო წიხლ-ქვეშ და იმდენი ცემა, მინამ ჯავრს იყრიდა. ეს გლესი ქვრივი ყოფილა, წვერიანი და ხანში შესული. ბატონს სულ თმა და წვერიც უგლეჯია, ამ უბედურობის დროს გლესს ხელი გაუქნევია, ბატონს თავში მოხვედრია, რამდენიმე თმაც ჩამოვარდნია, ეს თმები შეუკრებია ბატონს, მეორე ღლეს წასულა ცხინვალში, უჩივლია, ცხინვალის უფროსთან, რომ ჩემმა ყმამ მცემა და აი ეს თმებიც დამაგლიჯაო.

ბოქაულს საჩქაროთ ჩაფრები გაუგზავნია გლესის სახლში, ჩაფრებს გლესისათვის არაფერი უკითხავთ, გამოუყვანიათ, კარზე გაუწვენიათ და 100 მათრახი დაუკრავთ. ეს გლესი ბატონიშვილის^{*)} ცემისაგანაც გალახული იყო და ზედ რომ ეს მეორეც მიმატებია, ანას უფრო უენია. ცემის შემდეგ ჩაფრებს აუკლიათ გლესის სახლკარი. რაც რამ ყოფილა სახლში, ყოველივე მათ მიუსაკუთრებიათ. აწისთვის მათ მებატონისაგან მადლობაც მიიღეს, ნაცემ გლესს მთავრობამ ციმბირში, გადასახლება მიუსაჯა და გადაასახლეს კიდეც. გამომძიება სულ ყალბათ იყო მოხდენილი.

*

ყმა მრეცხავი ქალი და მისი მებატონეები.

ერთ თავადისშვილს. ერთი ყმის ქვრივი დედა-კაცი მოახლეთ მხოლოდ მისთვის ჰყვანდა. რომ, ამ მოახლემ რეცხა და დაუთოვება კარგად იცოდა. ერთ ღლეს, ეს დედა-კაცი სარეცხს აუთოებდა, ამ ღროს. მახლობლივ ბატონის პატარა ყმაწვილი იდგა და უთოს უცქეროდა. ორჯერ-სამჯერ ბატონიშვილმა უთოს ხელი მიატანა, მაგრამ დედა-კაცი ყოველთვის სთხოვდა.

— მომშორდი, ხელი არ დაიწვაო...

ბავშვმა თავისი არ დაიშალა, უთოს ხელი მიატანა და ოდნავ დაიწვა: მან ტირილი მორთო და დედ-მამას შესჩივლა, დედა-კაცმა ხელი დამწოვო.

ბატონმა და კნენამ დედა-კაცს არაფერი ჰკითხეს.

დაუბარებიათ კაცები, დედა-კაცი გაუყვანიათ კარში, ისე უცემნიათ და თმებით უთრევიათ, რომ ვერ გადარჩენილა და მეორე ღლეს მომკვდარა. ამ დედა-კაცს ერთი ვაჟი-შვილი ჰყოლია და ეს ვაჟიც ბატონს გაუყიდნია. ეს ამბავი მომხდარა 1840 წ. ქ. თფილისის მახლობლივ. მომთხრობს ბატონის გვარი აღარ ახსოვდა. დასჯილი დედა-კაცის ცნობები კი კარგათ იცოდა.

* ბატონიშვილი — უნდა ვიგულისხმოთ ბატონი.

შალვა ერისთავი

შალვა ერისთავმა, თავისი ყმა სარწყავეში გაგზავნა. ყმამ მორწყვა სარწყავი. ამ დროს ბატონიც ჩავიდა. სარწყავი ყმას. ისე მოერწყო, როგორც რიგი იყო, მაგრამ ბატონს მაინც არ მოეწონა და ყმა დასტუქსა. მუშაობის შემდეგ, ბატონმა მოსამსახურეებს უთხრა სადილი მოამზადეთო: სადილი მოამზადეს. სადილზე ბიჭებს უბრძანა რომ ზემო ხსენებულის ყმისთვის პური არ ეკმევინათ; მოსამსახურეებმა ბატონის ბრძანება აღასრულეს, ყმამ ერთ მოსამსახურეთაგანს ჰკითხა.

-- რატომ პურს არ მაძლევთ?! დავილაღე მუშავობით, თან ძალზე ვშიანო.

ეს ბატონმა გაიგონა და მას ეწყინა, ყმას სასტიკათ გაუჯავრდა, ამ გაჯავრების დროს ველარც ყმამ შეიკავა თავი და ბატონს ასეთი პასუხი მისცა:

— ბატონო, ჩვენ თქვენი ერთგული მუშები გახლავართ და თქვენთვის თავს ვიკლავთ. ეს პური და ღვინოც ხომ ჩვენი ნაშრომია, რათა გშურთ ჩვენთვის, მოგვეციოთ თითო ლუკმა პური და თითო ჯამი ღვინო, ამ მუშაობის დროს.

ბატონი ძრიელ გაგულისდა, ბიჭებს დაუყვირა:

— არიკათ, საჩქაროთ, ხეზე მიაკართ ეგ მამაძალი!..

ბიჭებმა მიაკრეს ხეზე.

— ტანიდამ ჩოხა შემოახიეთ!..

ბიჭებმა საჩქაროთ შემოახიეს. ბატონმა დაუწყო ყვირილი:

-- პირში ჩოხის ნაჭრები ჩაშარეთ, რომ გაძლეს ეგ მანაძალი...
ძალი...

ყმებმა ჩასჩარეს ხახაში, ბიჭმა დაიწყო ტირილი და წვალეს. ემუდარებოდა ბატონს, რომ ეპატიებინა, მაგრამ ბატონი მისს მუდარებისაგან უფრო გაგულისდა და უარესიც დამართა; ტაბაკი აიღო, მიიტანა ხეზე მიბმულ გლეხთან და პირში ჩადებულ ჩოხის ნაჭრებს ტაბაკით დაუწყო ჩატენა. ამ ჩატენით ისე შეწუხდა გლეხი, რომ ნახევარ საათს შემდეგ დაიხრჩო და მოკვდა. ეს ამბები მომხდარა 1841 წელს: ამ საქმის მომქმედ ბატონს ბევრი სხვა ამიტანა ბოროტების ჩაუდენია, მაგრამ ყველას სად შეკრებს კაცი.

თავ. ორბელიანი

თავ. ორბელიანს ერთი ყმა გლეხი-კაცი სულ განთავისუფლებას ემუდარებოდა, სულ ამას ეხვეწებოდა, მაგრამ ბატონი მაინც არ შერებოდა და არ ანთავისუფლებდა. ბოლოს ბატონმა უთხრა ყმა ბიჭს:

— „შენ, თუ ერთ ზამთრის ყინვიან ღამეში, მთაწმინდის მთაზე, ტიტველა გაათენებ, მხოლოდ მაშინ იქნება შენი განთავისუფლება“...

ყმამ პირობა მისცა, რადგანაც იფიქრა მან: ამ ერთ ღამეს ჯანდაბას ჩემი თავი, ან დავრჩები და გავთავისუფლდებიო, ან მოკვდები და მით მოვრჩები ბატონის ტანჯვა-ვაებასაო. ძეორე: საცოლდე იყო, ქალის მოყვანას აპირებდა და ამის ფიქრიც აწუხებდა, რომ ცოლს მოვიყვან და ამით ბატონის „საჩქმედანაც“ გავთავისუფლდებიო. ერთის სიტყვით ყმა კმაყოფილი იყო, რომ იმ დროის ცივს, ყინვიან ღამეს, მთაზედ გაეთიებინა. ამბობდენ მრავალნი, რომ ასეთი ამბები ადრე სხვა გლეხებსაც გადავლიათ მებატონეთაგან და მით განთავისუფლებულანო და ეს ყმა გლეხიც მიტომ იყო დაიმედებულიო.

მოვიდა ზამთარი. ყმა ეაჭლა ბატონს და მოაგონა პირობის აღსრულების ვალდებულება. ბატონმაც დასტური დართა. ცივს, სუსხიანს ღამეს უნდა შეესრულებინათ ყმის პირობა. ერთ მსუსხარა აპინდში, ყმა მოემზადა წასასვლელათ. ბატონმა თავის მოურავი გააყოლა თან, მხოლოდ მოურავს ლოგინი გაატანა, მოურავმა ცეცხლიც დაინთო, ყმა ბიჭა-კი არა ქონდა-რა. დედიშობილა დადიოდა მინდორზე. თან ჰქონიყო, ჩუმად წაღებული, ერთი ხელადა არაყი. როგორც იყო გლეხმა გაათენა ღამე, დილით ბატონთან ჩამოვიდა. მოურავმაც დაამოწმა, რომ მთელი ღამე ტიტველაშ გაატარაო: ბატონმა მაინც არ გაანთავისუფლა საბრალო გლეხი და ისევ თავისს მონათ დასტოვა. ეს მომხდარა 1825 წელში. გლეხს ამაზედ დრტვიწვა დაუწყვია, ბატონს უთქვამს:

— დადექი შე მამაძალო, თორემ სულ ძაღლის ლეკვებზედ დაგცვლი. ერთი უყურე ამ საძაგელს, რაებს მაკადრებს, ჩემს მონობაზე კმაყოფილი არ არის!..

გლეხი შეშინდა და შემდეგ ბატონის წინააღმდეგ სიტყვაც აღარ დაუძრავს.

თავალი ამილახვარი

(ნაამბობი იორდანე მარიამიძისაგან).

ეს მარიამიძე სოფ. ბელოფელია,^{*)} ეს ამბავი მას გაუგონია მომწივე კაცთაგან.

სოფ. კვახითის მებატონენი იყვნენ თავ. ამილახვარები. ესენი იყვნენ ხუთნი ძმანი, ორნი სცხოვრობდნენ ოთარაშენში, ერთი კასპში, ერთი ქალაქში, ერთიც კვახითში. კვახითში მცხოვრები მებატონე იყო პირველი ღამის მოტრფიალე, უამისოთ ამის საყმომში ვერავინ ვათხოვდებოდა, ამ ბოროტებისაგან სოფლის ყმანი შეწყუხებულნი იყვნენ.

ამ დროს მოხდა ასეთი ამბავი: ერთ ოჯახში მოიყვანეს პატარძალი: ოჯახში გაიმართა დიდი ქორწილი: ამ ქორწილში, სხვათა შორის, მოწვეული იყო ერთი ყოჩალი ოსიც—ზოსე, თავის ამხანაგ ოსებით. ქორწილის გათავების შემდეგ, ბოროტის ბატონის ბრძანებით, პატარძალი ბატონს გაუგზავნეს სახლში.

ამ გარემოებამ დიდათ აღაშფოთა მექორწინენი და ამათ დაიწყეს ბატონს საყვედურები. ამ ლაპარაკში ყაჩაღი ჩაერია, და ვლებებს უთხრა:

— „რას სწუხართ და დარდობთ, თითო კომლზედ ოც-ოცი წანეთი მომეცით და იმ ძალს მე მოგაშორებთ თავიდან!“ გლებებს გაუხარდათ და პირობა მისცეს. მეორე დღეს ფული მოაგროვეს და ყაჩაღს შიართვეს. ამ დღიდან ზოსე შეუდგა სიტყვის ასრულებას.

ერთ ღამეს დაეცა ამილახვარს, თავის ამხანაგ ოსებით და ამილახვარი გამოასალმეს თავის სიბინძურეს. ბატონი შუაზედ გასკრეს. შერე ასო მოსკრეს და პირში ჩაუდეს, შემდეგ ამისა გაცარცვეს და ყველაფერი წაიღეს.

ამ ბოროტის მოკვლის გამო, რუსეთის მთავრობამ, მთელი სოფლის გლებებს დაუწყო დევნა, ბევრი დააპატიმრა, 15 კაცი ციმბირში გაგზავნა; გადაასახლა ცოლშვილებით. მკვლეელი კი მაინც ვერ იპოვეს.

^{*)} შედააღებელია, ეს სოფლის ოფებაჲ დამაბინჯებულა.

III.

გატენუებთა კახეთში.

მასალა.

ჩოლოყაშვილი.

(სხვა და სხვა მომსწრე გლეხთა ნაამბობნი).

თადია ჩოლოყაშვილი კახეთში იყო ის. რაც გურიაში ჭურღი-ლი, ყარამან თავდგირიძე და ალექსანდრე მაკუტაძე: ქართლში ამი-ლახვრები, ერისთავები და სხვები... ყველას ბოროტ მოქმედებებს ჩვენ არ ვასახელებთ, ვიტყვით მხოლოდ, რომ თადია ჩოლოყაშვილი, ყველა ამათგან ძლიერ განირჩეოდა. ის მათ ბოროტებით ძლიერ აქარბებდა. ჩოლოყაშვილს, როგორც პირველ ხარისხოვან თავადი შვილს, მთავრობისაგან უსაზღვრო უფლება ჰქონდა მინიჭებული. ეს იყო თავის დროის სასტიკი დესპოტი და მას დიდძალი ყმებიც ჰყავდა. მე აქ არ შეუდგები თითოეული კაცის გვარის ცალცალკე განხილვას, თუ ვინ როგორ და როდის იქმნა დასჯილ-წამებული ამ ტირანისაგან, მოვიყვან მხოლოდ იმ სასჯელთა ცნობებს და ზომებს, რაც ამ ტირანს, ყმების დასჯის დროს, ხელში ეკავა. მართო სასჯელთა ჩამოთვლა გაუწყებთ ცნობებს, თუ ეს პირი რა ტირანი უნდა უოფილიყო, თავის დროის, და რა შეუბრალებელი სისხლის მსმელი. იმის სულიერ სიმხეცეს, ეს ცნობებიც კარგათ დახატავს. თადია ჩოლო-ყაშვილი სტანჯავდა თავის გლეხ-ყმებს ასე:

1.

გლეხ-კაცს დაიჭერდა: სცემდა მათრახით, ჯოხით, კეტით და წიხლით. ზოგ გლეხ ყმას თავს. პირს, ტანს ისე დაუმტკრევდა რომ იგი აღარ გამოდგებოდა. ლოგინიდან ვერ ადგებოდა, უმეტესობა კვდებოდა. მან აგრეთვე ყმა დედაკაცების ცემაც იცოდა, არ დაინდობდა არც ბავშვს და არც მოხუცებულს, ხშირათ ავადმყოფსაც კი სტანჯავდა. მთავრობა დახოცილ ყმების შესახებ ხმას არ სცემდა.

2.

როგორც კაცს, ისე დედაკაცს შეკრავდა თოკით და დააგდებდა მზეზე. მათ ახლო არავის არ შეეძლო მისვლა, როგორც კაცს, ისე ქალს. ასე შეკრულს სტოვებდა რამოდენიმე დღე უჟურ-წყლოთ. მათ აბლავლებდა და ატირებდა. შველა არავის არ შეეძლო.

3.

ხშირათ მამაკაცს. დედაკაცს, სნეულებს, ორსულ ქალებს თოკით ხეზე მიაბამდა და სცემდა. ხეზე მიკრულნი რამოდენიმე ხანს წვალობდნენ. ახსნა არავის არ შეეძლო. ვინც ახსნიდა, იმასაც იგივე სასჯელი მოელოდა.

4.

ხანდისხან კაცსა და ქალს ტანთსაცმელს გახდიდა, ტიტველს ნიაკრავდა ხეზე და სტანჯავდა.

ზოგს დედაკაცს. მოხუცს და ახალგაზრდასაც, თმებით ჩამოჰკიდებდა ხეზედ. ზოგს გაატიტვლებდა. ფეხის გულს დაუსერავდა; თათლს დაასხამდა, გააკრავდა ფიცარზე. რომ დაკრილ ფეხის გულზედ ბუნები დახვეოდენ და ეტანჯად ის; ასეთი ტანჯულებისაგან ბლავილი ხშირი იყო.

5.

კაცს, დედაკაცს და ყმაწვილებსაც კი ამწყვედევდა თონეში. ბოსელში, ორმოებში და სოროებში.

6.

ზამთარში აბანავებდა ცივს წყალში და ათამაშებდა გაყინულებს, თითონ კი უმზერდა შორიდან და სიამოვნებდა.

7.

ბრძანებას აძლევდა და გლეხის ყმა ცოლებს, ძალის ლეკვებისთვის, ძუძუ უნდა ეწოვებინათ, ვიდრე ლეკვები დაიზღებოდენ; თუ მათი ძუძუ მოკვდებოდა. ეს წესები მიღებული ჰქონდათ: ორბელიანებს, ციციშვილებს, ამილახვრებს და ბევრს სხვა თავადისშვილებსაც.

8.

თადიამ, ერთ მეძებარ ძალში, ასი თავის ყმის შვილები: გოგო და ბიჭები მისცა. ერისთავებიც ხომ მრავლად სცვლიდენ და ჰყიდდენ გლეხთა შვილებს ძალლებზედ, ეს დღესაც კი მთელმა ქართლის მოხუცებულ გლეხებმა კარგად იციან. XIX საუკუნის შედეგიდამ, ქართველ თავადის წინაშე. მეძებარი ძალლები უფრო ძვირად ფასობდნენ, ვიდრე ყმის შვილები.

9.

ზოგს კაცს და დედაკაცს უდაღავედა ხელებს, ფეხებს, სკრიდა ენის წვერს, სთხრიდა თვალებს და უხოცავდა თვით ყმაწვილებსაც კი. ყმათა წველებას მთავრობა არ უმზერდა კარგად, აჟრთხილებდა თაღიას: ისე სტანჯე, რომ იგინი არ დასახიჩრდნენ, თორემ ცუდია, ეს თქვენთვის, რადგან თქვენ გლებობაში უხელო და უთვალო ყმათა რიცხვი დიდათ გამრავლდებაო.

თავ. თადია ჩოლოყაშვილი იქამდე ბოროტი იყო, იქამდე დესპოტი, რომ მის სახრის ქვეშ, მრავალ უსუსურ ბავშვებსაც კი ამოსვლიათ სული.

ეს სასტიკი მცხი ყმებისა, ეს მდიდარი სვაფი.—ხშირად შეაბამდა კევრში თავის გლებთა კაცებს, თუ ქალებს და ამუშავებდა; ხანდისხან მოხდებოდა, რომ კევრზედ თვით დაუჯდებოდა და არბენინებდა. ბევრჯერ მომხდარა, რომ ამ რბენის დროს ისეთ-ისეთი სახრეები. და მათრახები მიუყოლებია, რასაც შებმული ყმა ძირს დაუცია. ასობით მომხდარა,—როცა კალოზედ დაცემულან, მერე წიხლებით შემდგარა და უსრესია: „სტყუის ეს მამაძალი, განგებ დავარდაო“. და თუ დარწმუნდებოდა, რომ ყმა უსულოთ ეგდო, დაუყვირებდა ყმებს:

— ბიჭებო! გაათრიეთ ეს ძალი და იქით დააგდეთ, წყალი დაასხით ზედა... ესა და ეს ბიჭი მოიყვანეთ ჩქარა და კევრში შეაბით. ყმები კი, ასრულებდენ ბატონის ბრძანებას...

საგარეჯოელი გლების, აბრამა კიკინაძის, ნაამბობი.

თადიასთან შევიხარდე, მინახავს მისი ბოროტება, მისი უდიერება; არ შეიძლება ენით ითქვას რასაც ის ჩადიოდა. მეტის მეტი უღმერთო ბატონი იყო. რამდენი კაცი და დედაკაცი ჩემს თვალთ წინ დაუხოცია ამას რიცხვი არა აქვს. სომხებზედ და თათრებზედ ჰყიდდა გლების გოგოებს, ბიჭებს, გლებკაცებს და დედაკაცებს. მისი მამულები სულ გლებებისგან წანატაცია. მისი წყალობით, ბევრს კაცს და დედაკაცს ამოსვლია კევრ ქვეშ სული. საძნე ურმებში შებმული ყმათა კაცები და დედაკაცები ბევრჯერ მინახავს და დამწვარვარ მათი ცოდვით. ხმას კი ვერავინ გასცემდა, სიბრალულს ვერავინ გამოიჩინდა, თორემ მასვე ჩააბამდა იმავე კირში. ხანდისხან ისე დაუტანჯავს გლებს კაცის შვილი, რომ მათ ტანჯას საზღვარი არა ჰქონია. ყოველ ამ უბედურობის დროს, თადია, მხიარული და კმაყოფილი იყო. მისი ასეთი ბოროტების წყალობით, ბევრი ყმის ოჯახი აღიგავა უწყალოდ.

პევრი ანოწყდა უძეოდ. ბევრი აქეთ იქით გარდაიხვეწნენ; მისი ყმე-
ბი ნირბოდნენ განჯისკენ, ერევნისკენ და დალესტანშიაც. დალესტან-
ში პევრია გადავარდნილი და იქ გალექებული. ამ აბეზარ მებატონის
ბოროტებანედ ლაპარაკს, ვერც ერთს წელიწადს მოვრჩები, რომელი
ერთი გითარათ. რომელი ყმის გვარი და სახელი გაუწყოთ, რომ-
ლებიც მისი მტრობით დამწვარან და დადაგულან. მისი ყმის ქა-
ლებს იქამდე ჰქონდათ საქმე გამწარებული, პირველი ლაშის წყალო-
ბით, რომ მისი ყმათა ქალები, ერთობ ხშირად ვარდებოდენ ავლაბ-
რის საკაბაობებში, მიკიტნის დუქნებში და სხვაგან. მიკიტნებს, ეს
ბატონი თავის ყმის გოგოებს ხშირად მიჰყიდდა და ესენიც ამ ქა-
ლებს აბოხებდენ. ავლაბარში, ოცდა ათამდის ჩვენებური გოგოები
ბოზობდენ, რომლებიც თადიას ჰყავდა დასყიდული მიკიტნებზედ.
თადია ადრე მოკვდა და ერთად ერთი ვაჟი შვილი, კიკოც მისებ
გიჟი, გადარეული გამოვიდა. თადიამ წყენა და ჯავრის მოსვლა
გლახებზედ, იცოდა სულ უბრალოდ: ყმას რომ შეხედავდა და არ
მოეწონებოდა, იმას მაშინათვე გადაეკიდებოდა. მეტის მეტი ღვთის
რისხვა კაცი იყო... წამრთმევი, მტაცებელი და ყმათა დამრბევი.
მისმა ყმებმა ბევრჯელ განიძრახეს მისი მოკვლა, მაგრამ ვერავინ
პუდავდა, რადგანაც თადია დიდი ყმა და მაშულის კაცი-იყო, მთავ-
რობასთან დიდი ხმა ჰქონდა, თადიას გულისთვის ბევრი ყმა გა-
ლახულა თვით მთავრობისაგან, ბევრი დასჯილა უწყალოდ, ბევრი
„წასულა“ ციმბირში და აბა მას ვინ რას გაუბედავდა, მისი ყმები
შინით ცახცახებდენ, ეს ამბები მთელმა კახეთის და ივრის ხეობის
ხალხმა. დღესაც კარგად იციან... მათ ბევრი რამ ახსოვთ თადიას
ქსოვრებიდან.

თადიას შეიძლება იყო დიდი, 1830 წლებს კვალად დაფასდე-
ბოდა ერთ მილიონამდე და დღეს 5—6 მილიონად, სულ წანართმევ-
წანაგლეჯი. თადია იყო დიდი დავის მოყვარე, სწორედ ივანე მუხ-
რანაკის ჰგავდა. იგი მამულებს ედავებოდა თავადებს, აზნაურებს,
საყდრებს, გლეხებს, ქართველებს და თათრებსაც. დავა—დარაბისაგან
არკული იყო, მეტის ბოროტებისაგან გაბრაზებული, ყველანედ მეტად
გლახებს სტანჯავდა; თავად-აზნაურებს დავაში რომ ვერ მოერე-
ვოდა, მათს ჯავრს გლეხ-ყმებზედ იყრიდა. მათ აკენესებდა და
ატანჯავდა. მან უსამართლოდ მამულები წაართვა ბევრს თავა-
დებს და აზნაურებს; იგი იმათაც კირივით სძულდათ... თადიას
„ვიჟს“ ეძახდნენ, „დამთხვეულს მგელს“, „ცოფიან ძაღლს“, მას გა-
დაკიდებული ჰყავდა თავად-აზნაურები კახეთში, ივრის ხეობაში,
ბორჩალოს მაზრაში, და ქართლში... ყველასთან მამულების შესახებ

დავობდა მოტაცებას და წართმევას. ამ დავაშივე ამოუვიდა მას სული; მისი სიკვდილი მცირე ხნით შერბა იყო მისი ყმებისათვის, მერე კი გამწარება, რადგანაც შვილი რომ მოიზარდა, იგიც მამას დაემსგავსა.—კიკო ნამდვილი თადია დაღვა.

უნდა ითქვას, რომ თადიას მსგავსად კახეთში სხვა მებატონენიც იყვნენ, სხვანიც მოქმედებდნენ ასევე, თითქმის ყველა.

იყვნენ ამათში ისეთი შეუბრალებელი მებატონენი, რომლებიც თავიანთ ყმებს ყირამალა ჰყიდებდნენ და მთელ დღეს სტოვებდნენ ასე. ზოგს ჩამოკიდებულს თვალებიდან სისხლი რომ წამოუვიდოდა, მერე ჩამოსხნიდნენ და დააგდებდნენ. ზოგი ტანჯვის შემდეგ მოსულიერდებოდა. ასე ყირამალა ჩამოუკიდნით 1840 წლებში ყმა ედიშერ ედიშერაშვილი, რომელიც ხელობით დურგალი იყო... მეც მოვესწარ ამ კაცს.

თადიას, ხშირად ქალებიც კი ჩამოუკიდნია ყირამალა. თადია ზოლაცაშვილი ცოდვილი კაცი იყო და მას თავის ცოდვების სამაგიერო მიცოცხლეშივე ეკითხა,*) სახლის საქმეები აერ-დაერია და ისე გარდაიქვალა (1838 წ.) რომ 28 ათასი თუმანი ვალი დარჩა, ვალი რასაკვირველია ქალაქის ვაქარ სომეხებისა იყო. მამულების დავა ისე აეზვეწ-დაეზვეწა, რომ როცა ცოლი მოკვდა (1845 წ.) დასამარხი ფულიც არ აღმოაჩნდა, და ვორონცოვს მიუტია 3000 მანათი.

კიკო ჩოლოყაშვილი.

ამ კაცის შესახებ, ვრცლად ლაპარაკი, არ არის საჭირო. მისი ცხოვრება არის გიჟურ-ბრიყული, მთელი სიცოცხლე ცოლთან დავაში გაატარა, საუკეთესო ოჯახის ქალი დატანჯა, ცოლის ძმამ შ. ვარ—მა ხანჯლითაც დასჭრა სიძე. ერთ დროს, ცოლის ცემის გულისთვის ციხეშიაც გახლდათ გაგზავნილი. ყველაფერ ავობას ის ჩაღიოდა ოხტის მოსასვლელად.

ეს რომ ასე იყო და კიკო თავის ყმებს სასტიკათ აკვნესებდა, ეს მთელმა ქვეყანამ იცის. დღესაც ბევრს ახსოვს მრისხანე სახე, ზორო ჭი მოქმედება და გლეხთა ტანჯვა. კიკო ისეთი ახირებული კაცი იყო, რომ რასაც იტყოდა, ის მისი ბრძანება, უნდა აღსრულებულიყო. როგორც მამა, შვილიც ისევე არბევდა ყმებს. მისი ამით და სახელით შეშინებულნი იყვნენ, ყმების ბალებიც კი. კიკოსას ყმა გლეხების ცემა-ტყეპა, და ლანძღვა-გინება მუდამ დღე იყო-ქვათა დარბევა და დაჩაგვრა რალაც ღიმს ჰგვირიდა სახეზედ და ყმათა ცემა-ტყეპისაგან ხომ უფრო ფრთოვანდებოდა.

*) როგორც ზევით განვაცხადეთ. რედაქცია როგორც საბუთების, ისე ნაამბობების კილოს და მართლწერას უცვლელად სტოვებს.

შეწუხდა დიდათ გლახაკობა. ყველა კიკოს გაჩენას სწყევლიდა. ყვებმა აღარ იცოდენ რა ექნათ, როგორ ეხსნათ თავი ბოროტ ბატონის მახვილისაგან.

ყმათა გოდებამ იქამდის მიალწია, რომ მათ საშინელ ტანჯვას ერთმა სომეხმაც კი მიაქცია ყურადღება, და კიკოლასაგან რამდენიმე ყმა გლახნი დაიხსნა ფულთ, რაც 1850 წლებში, დიდი სამაგალითო საქმე იყო. ქალაქ თფილისის და სოფლებშიც, ხშირად ნახავდა კაცი კიკოს ყმა დედაკაცთა ტირილს, კვნესას, ბატონის წყევლას, დღესაც ყურში აქვს დედაჩემს ამ ბოროტი კაცის ჩანადენი საქმეები. ქვრივ ოხერს ერთ თხასაც კი წაართმევდა... ქათმებს და ინდაურს... ხანდისხან, დიამბეგის კაცებით და ოსებით დაეცემოდა ზოგიერთ ყმათა ოჯახებს და აიკლებდა ძირიან-ფესვიანათ. კანონიც ხომ ხელს უწყობდა ბატონის ბოროტს მოქმედებას, რომ ყმები ეტანჯა და ეწვალებინა. მთელს ივრის ხეობაზედ და თფილისშიაც ყოველთვის და ყოველ დღე თადიას შესახებ იყო ლაპარაკი და შემდეგ დროს კი კიკოზე, თუ ეს პირნი როგორ აწვალებდენ თავიანთ ყმებს. ამათგან ყმების ტანჯვის ცნობები, ხალხში საზღაპროთ იყო გადაქცეული.

ყმები მობეზრდენ ბატონის თავგასულ ბოროტებას, 1850 წლებში, კიკოს ყმებმა ბატონს გაძალიანება დაუწყეს, უსამართლობას აღარ უთმენდენ, ეუბნებოდენ, რომ მათრახს თავი დაანებე, თორენ ერთი წვერი შენ მოგიბრუნდებაო. ის ტანჯვას უფრო აორკეცებდა. ამის წყალობით, ყმებშიაც ჩნდებოდენ „კირკიტა“ ყმათა შვილები და ყმათა წამქეზებელნი, რომ ამათ ბატონის წინაშე ბოროტება აღარ დაეთმინათ და მისი ბოროტებისთვის ხელიც შეებრუნებინათ. წამხალისებელნი, გლახებს საჩივრებსაც კი უწერდნენ—მცოდნე კაცები და მთავარ მართებელს აძლევდნენ საჩივარს. ბატონის უდიერი მოქმედების შესახებ. მთავრობასთან თითქმის მუდამ დღე შედიოდა. ყმათა საჩივარი კიკოზედ, მაგრამ ყოველთვის უყურადღებოდ რჩებოდა. კიკოს წინააღმდეგი იყო მთელი ივრის ხეობის გლახები, როგორც მის ყმებთაგანნი, ისე სხვებიც, სხვა საბატონოსი, სახელმწიფო და საეკლესიო გლახებიც, რადგანაც მათაც დიდი მტრობა ჰქონდათ კიკოსი, ყმების ტანჯვის გამო.

როგორც თვით კიკოს ავტობიოგრაფია გვაუწყებს: მისი დაუძინებელი მტერნი და ყმათა წამქეზებელნი ყოფილან იმ დროის შემდეგ გლახნი: ნინიკა თელუას ძე მესტირიეშვილი, ივანე პაატას ძე ღრუბლაშვილი, ვოსტენა ლაზარეს ძე მესტირიეშვილი და ლაზარე გულიაის ძე ბულშიეშვილი. ბატონის სიტყვით, ეს ოთხი გლახი

ყოფილან მისი დაუძინებელი მტერნი, ყმების წამქეზებელნი, საჩივრის მიმცემნი და ერთის სიტყვით ყოველნაირი „ბოროტების“ მთესველნი. დიახ, ბატონს მარტოდ ამ ოთხი გლეხის ცნობა ჰქონდა ურჩობის მხრივ და ამიტომ მარტოდ ესენი ეგონა თავის მოწინააღმდეგენი, ეს კი არა 1850 წლების შემდეგიდამ მის წინააღმდეგ იყო მთელი ივრის გლეხთა ყმანი: კაცი, დედაკაცი, ყმაწვილი, ახალგაზრდა და მოხუცი. სამართლის ეშინოდათ, თორემ კიკოს, თავისი ყმები, კბილებით დაგლეჯდნენ, ცოცხალს დამარბავდნენ. ხალხის აზრი ბატონმაც იცოდა და ამიტომ იგიც მათ ჯიბრში უდგებოდა. დღე და ღამე მის საყმოში სულ ყმათა დაწიოკების ხმები-ლა ისმოდა. 1861 წ. პოვიდა კავკასიის „ნამესტნიკად“ „მიხეილ მთავარი“. ყმებმა განაგრძეს ამასთანაც საჩივრის ძლევა. საჩივარი მათ მოახერხეს, თითქმის პირველ დღიდან, როცა მთავარ მართებელი მოვიდა. ტყუილი რომ არაყის ეგონოს ეს ამბავი, ამიტომ აქ მოვიყვან ერთ აღვილს კიკოს ავტობიოგრაფიიდან,*) რომელიც კარგად ხატავს მას.

აი თვით ეს აღვილიც სიტყვით სიტყვა:

„...1861 წ. რუსეთში ბატონ ყმობა გადავარდა. კავკასიის ნამესტნიკად იმ ხანებში თავ. ბარიათინსკი იყო. ჩვენშიაც დაიწყეს ბატონყმობაზედ უგულოთ სჯა და მითქმა-მოთქმა. 1863 წ. ნამესტნიკად დაინიშნა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოსისძე. ამ ხანებში მებატონეთა წინააღმდეგ დიდი ურჩობა ჩამოვარდა გლეხებში, რადვან მაცდურნი. დამრიგებელნი, საკმაოდ გამოუჩნდნენ ამათ. საჩივარი საჩივარზედ მისდიოდა ახალ ნამესტნიკს, რიცხვი აღარ იყო; მოხელები ველარ აუდიოდნენ გლეხების ბატონებზედ საჩივარის გარჩევას, ჩემხედაც თვრამეტი საჩივარ შევიდა ნამესტნიკთან ერთ კვირაში. ყმები ერთ-პირად შეგროვდნენ, ქალაქში ჩავიდნენ და სიონის ტაძართან გაჩერდნენ. გარე-კარებთან. როცა ნამესტნიკი თავის შეუღლით ეტლით მოვიდა, გლეხებმა დაიჩოქეს, იქ დედაკაცებიც იყვნენ. დაჩოქილ დედაკაცებისგან ეტლის განაპირა ცხენი დაფთხა და ცოტას იყო უბედურება არ მოხდა, ერთი დედაკაცი ცხენის ფეხქვეშიდან ძლივს გამოათრის. გლეხები შეწუხებას, მძიმე სამსახურსა და ანჩხლობას მიჩიოდნენ. რა თქმა უნდა, პასუხი მომთხოვეს, მეც კომისიის დანიშვნა ვსთხოვე. გამოჰგზავნეს ნამესტნიკის ადიუტანტი ნიკოლაევი და ბატონი აქიმოვი.—გლეხების საჩივარი აბდა უბდასავით გამოიძიეს და ნამესტნიკს მოახსენეს. ნამესტნიკმა საქმე სასამართლო დეპარტამენტის დირექტორს თავ. გიორგი კონსტანტი-

*) კიკო ჩოლაყაშვილის ცხოვრების აღწერა გამოსცა ნაპრისტავალ ნაცვლიშვილმა დაახლოებით 1900 წელს.

ნეს ძე მუხრან-ბატონს გარდასცა. ამან მოკლედ მოახსენა ნამესტნიკს: ყოველი ყმა შეწუხებულია თავის მდგომარეობით, თავ. ჩოლაყაშვილისაგან არავითარი უკანონობა არა აქვსთ რა, მხოლოდ განთავისუფლების მოლოდინში არიან და თავადს ურჩობას უწვევენო-ნამესტნიკის განკარგულებით, გლეხების წამქეზებელნი ოთხი მეთაური დაიპირეს და ციხეში ჩაჰყარეს. ესენი იყვნენ ნინიკა თედუაძე ძე მესტვირეშვილი, ვოსტენ ლაზარეს ძე მესტვირეშვილი, ივანე ჰაატას ძე ღრუბლაშვილი და ლაზარე გულიას ძე ბულშიეშვილი“.

ეს მარგალიტი სტრიქონები თვით კიკო ჩოლოყაშვილს ეკუთვნის. აქედან კარგათ სჩანს, რომ თვით სამართალიც კი მკვდარიყოფილა ყმათათვის. ყმებს რომ დიდი გაჰკირება არა ჰქონიყოთ, უამისოთ ივინი მრისხანე ბიტონის წინაშე ვერ გაბედავდენ და მთავოისეტლის ცხენების ქვეშ კაცი და დედაკაცებიც არ ჩავარდებოდენ. შეუწუხებულნი ამას არ იზამდნენ.

ქართლისა და კახეთის მებატონენი, რომ ბოროტები იყვნენ. ეს კიკოს სიტყვებიდანაც სჩანს. 1871 წ. თავად კიკოს, მისმა ძეგულემ, მთავრობასთან უჩივლა, რომ ჩემი ქმარი მტანჯავს და მიშველეთო. ცოლის ტანჯვის გამო, კიკო ციმბირშიც კი გიახლათ. მერე, ისევ მობრუნდა. დასასრულს კიკო ამბობს ერთ ალაგს: „ასე მოვქანე 70 წელი და არა მგონია, რომ მაღლიერი მყავდეს ვინმე“-ო. ცხადო საქმეა, რომ კიკოს მაღლიერი არავინ ეყოლებოდა, ეს თვითონვე უნდა სცოდნოდა კარგად. ამიტომაც ბრძანებს ასე თამამად თავის თავის მდგომარეობას. თავ. კიკო ჩოლაყაშვილის ყმათა სამღურავში საყურადღებოა ის სიტყვები, სადაც ამბობს, რომ ყმები თავიანთ ბატონებს მრავლად უჩივოდნენ მთავარ მართებელთანაო. ეს არის ჩვენთვის საყურადღებო მასალა იმ მდიდარ ისტორიულ პირობების, რომელიც ბატონ-ყმობის დროს, ყმათა და ბატონთ შორის არსებობდა და რომლის ცნობები ჩვენ, თითქმის სულ არაფერი გვაქვს. დაკარგულია ყოველივე. აქ ერთი უბედურება ის არის, რომ ამ უბედურ სენს და მებატონთა თავ-აშვებულებას. ყურადღებას არ აქცევდენ თვით იმ ყმათა შვილებიც, რომელთაც განათლებაც ჰქონდათ, წერაკითხვაც იცოდნენ და თანამედროვე ყმათა გარემოებასაც ზიზლით უმზერდენ. სამწუხაროდ მათ ამის შესახებ, სიტყვაც არ დაგვიტოვეს. ამის დანაშაულობა თვით სამღვდელოებასაც მიუძღვის და ნამეტურ კურს გამთავრებულ სემინარისტებს, მათაც არაფერი აქვსთ ამაზედ დაწერილი და სადმე დაბეჭდილი. მათგან ჩვენამდე ნაწერების ერთმა ფურცელმაც ვერ მოაღწია.

მათ ადვილად შეეძლოთ ამაებზედ ეწერათ, რადგან იგინი თავიანთ თვალებით უმზერდენ, თანამედროვე ყმათა ტანჯვას. გარდა ამისა სათქმელია ისიც, რომ ქადაგებაშიაც ერთხელ არ შეხებიან ამ უბედურ სენს სიბრალულით და ერთი სიტყვაც არ უთქვამთ. ქართველ სამღვდელთაათა ქადაგება ამის წინაშე მკვდარია და უვარგისი, ერთი ქადაგება მხოლოდ გაბრიელ ეპისკოპოს აქვს თქმული, ისიც ბატონ-ყმობის მოსპობის დროს წარმოთქმული, სხვა ყოველივე გამჭრალია და მივიწყებული ამ დიადი ქირის არსებობის შესახებ.

ქართველი სამღვდლეობა მკვდარია, ტანჯულ ყმათა წინაშე მამაშვილურ მფარველობით.*) იგი მონა იყო და მისყიდული ბატონებზე. სამღვდლეობა არსებობდა მათთვის და არა ყმა გლეხთათვის, ზოგი მღვდელი ამათ მორჩილებას და მონებასაც კი უქადაგებდა ბატონის წინაშე. მაშ, მოვიყვანთ ისევ კახელ ყმათა ცნობებს, რომელიც დიდი ცდით გვაქვს შეკრებილი და დაწერილი.

საგარეჯოს მცხოვრებ ყმა გლეხი ზურაბა მაკანტალაშვილი სასტიკად სძულდა კიკოს. მებატონემ, ყმის ჯავრი, ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგაც არ დაივიწყა და გლეხს ემტერებოდა იმისთვის, თუ რატომ ბატონს არ უძახდა და ყოველთვის კიკოს ეტყოდა ხოლმე. ამაზედ გლეხს დავა აუტეხა და დაამხო მისი ოჯახი. გლეხი ეტყოდა ხოლმე: „არ გეტყვი ბატონს, რადგანაც შენ ბატონი არ იყავი, არამედ მტანჯველიო“... გადაშეკიდები-გადაგეკიდები, დახარჯავ-დავხარჯავ. მე ხელსახოცში ერთ შავ პურს გამოვიკრამ და იმითი დივირჩენს თავსა, შენ კი ამას ვერ იზამ და ჩემს უკან დევნასა და ხარჯვაში გაწყალდები“-ო.

კიკო ასე ექცეოდა, თვით ყმობის შემდეგაც თავის ნაცნევთ, და აბა ყმობაში თუ რა შვილიც უნდა ყოფილიყო, მე მგონია აქედან კარგად დაისკვნება. სამწუხაროდ ამ გლეხს მე ვერ მოვესწარ, თორემ მისგან მეტად ბევრს ამბებს დავსწერდი, არა მარტო კიკოზედ, არამედ სხვა კახელ მებატონეებზედაც.

თუმცა არა ხშირად, მაგრამ კახელ მებატონეებმაც იცოდენ ყმათა შვილების მოტაცება და თათრებზედ გასყიდვა. უმეტესად, კა-

*) სამღვდლეობა, ძმობა, ერთობა, თანასწორობა და მამაშვილობა — ძლიერ შორი-შორს არიან ერთმანეთისაგან... საყურადღებო ის არის, რომ ამას მუშები და გლეხები რამოდენიმე ათეულ წლებების წინათაც კარგათ გრძნობდნენ. ეს წერილი დაწერილია 1874 წ. ამ ხანებს ეკუთვნის სიტყვა-მოსწრებული ბალხური თქმულება: „დვითხოვე ეს ხუცესი ჩვენსა ნუ დაიარება! აღარ გვინდა მისი წირვა არცა მისი ზიარება! ჩვენ რომ სახტარში გვეგონოს, ქალებში დაიარება. რედ.

ხელ მეპატონენი. თავიანთი ყმათა შვილებს, სპარსელებზედ ყიდნენ, ვანჯის თათრებზედ და სომხებზედაც. სომხებზედ დიდი ძალი რიცხვია დასყიდული ძველთადგანვე.

თავ. ჩემვან ანდროსიკაშვილი

ერთი დედაკაცი, ხანში შესული, სჯულით სომეხი, ტომით ქართველი, სახელად ჰორომსიმე, რომლის გვარი ვერ გავიგე, ბატონისაგან შვილების წართმევის (ეს დედაკაცი კახელი იყო, დედაჩემი იცნობდა ამ დედაკაცს) შესახებ, ყოველთვის სწყველიდა მეპატონეს. ეს დედაკაცი კახეთიდან თფილისში იმიტომ ჩამოსულიყო, რადგან მას გაეგო, რომ ბატონმა შვილები, (ორი ქალი,) თფილისში გამისყიდაო. თფილისში ჩამოსულა, ქალების ძებნის დროს, ავლაბარში ბატონი შეხვედრია. დედაკაცი ბატონს თავისთან მიუხშია და უკითხავს, თფილისში რათ ჩამოხველიო...

დედაკაცს უთქვამს:

— ჩემს ქალებს ვეძებ, სადაც ისინი იქმნებიან, ბარემ მეც იმათთან ვიქნები.

ბატონს მიუგია:

— შენ შენს ქალებს ვერ იპოვნი, ისინი კი ალაგას არიან, თუ გინდა მე გაგზავნი მათთან.

დედაკაცს თანხმობა უთქვამს. ამ „კეთილ“ ბატონს გოგოები ვილაც მიკიტნისთვის მიეყიდა, რასაკვირველია, მიკიტნის დუქანში საკაბპოთ. მაშინ საკაბპოები სამიკიტნოს გვერდით იყო. თითო მიკიტანი, ორს ან სამ ქალს ინახავდა. ამის ცნობა დედაკაცს ბატონისაგან აულია და ამიტომ ბატონისთვის საყვედურიც უთქვამს, რად მიყავი ესა და რად დამლუპეო. ბატონს ამაზე ჯავრი მოსვლია. დედაკაცი გაულახავს და გალახვის შემდეგ, ერთ ოთახში დაუმწყვდევია, თითონ კი სადღაც წასულა. დედაკაცი სამ დღეს დამწყვდეული დარჩენილა სახლში. შიმშილს ისე არ შეუწუხებია, როგორც ბუნებრივ მოთხენილების საჭიროებას და ამიტომ დიდი მორიდება, დიდი მოთმინება გამოუვლია. ბატონის შიშით ვერავის კარი გაეღო. ყველას ჰშინებია, რადგაც ბატონმა ბრძანა, მინამ მე შოვალ, ეს დედაკაცი არავინ გაუშვასო, ესეც თავის ქალებთან უნდა გავგზავნოვო. ამ გაკირების დროს, სირცხვილეული დედაკაცი კკუაზე შემცდარა. ბატონი მოსულა დედაკაცი გაუნთავისუფლებია და აღარაფერი სასჯელი მიუყენებია, რადგან უნახავს, რომ დედაკაცი კკუა შემცდარი ყოფილა. მას შემდეგ ქალი თფილისში დარჩა და მათხოვრობით

სკხოვრობდა. რევან ანდრონიკაშვილი მეტის-მეტი მრისხანე კაცი იყო და ყმათა დამრბევი. პირველი ლამეც იცოდა. ეს ამბები მომხდარა 1840 წლებს. ბატონი კი 1850 წლებში მომკვდარა.

ქახელ მებატონეთა საქმენი და ბატონყმობა.

ქახელ მებატონეებს გლეხებზე ფასი ზომიერად ჰქონდათ დადგენილი: ბიქს ჰყიდდნენ 70 მანეთად და ქალს—30 მან. თუილისში მათ თავისუფლად შეეძლოთ ყმების შეიღების დასყიდვა. ამათგან დაყიდულები თფილისის მოქალაქეთა ხელში, სხვა და სხვა ხელოსნობას სწავლობდნენ. თადიას შესახებ ივანე კერესელიძემაც მიაზნო, რომ თადიას მე კი ვერ მოვესწარ, მაგრამ სხვებისაგან კი გამიგონია: მეტად უდიერი კაცი იყოვო. იმისთვის ყმას არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია; ყმებს სტანჯაედა, სცემდა თვით დედაკაცებსაც; ამის გამო მისი ყმათა შეიღები ძრიელ ხშირად გარბოდნენ ბატონისაგან. ზოგი განჯას მირბოდა, ზოგი ერევნისკენ და იქ საჟუღამოთ იკარგებოდნენ. ზოგნი გათათრებულან კიდევ. ერთი მისი ნაყმეთაგანი, გათათრებული, სპარსეთიდან შაჰის სახელმწიფო კაცს მოჰყვა თფილისში მხარეულათ. ეს კაცი თფილისში იცნეს, მაგრამ ვერაფერი უქვეს თურმე. საქმე აი როგორ ყოვილა: თადიას ყმები და მათი შეიღები ხშირად გარბოდნენ აქეთ-იქით.*) ერთი ყმა ძრიელ დაუტანჯავს თადიას, ყმის შეიღს შეჰინებია, ვაი თუ მეც მამიჩემისავე და მტანჯოსო, ამიტომ, გაქვეულა პატარა ბავშვი სახლიდან. მცირე ხანს თფილისში ყოვილა, ჩუმად, აქ მხარეულობა შეუსწავლია. ეს ამბავი თადიას ჯაშუშებს გაუგიათ და ბატონისთვის ცნობა მიუციათ. ბატონის ცნობის გადაცემის ამბავი, ყმის შეიღსაც შეუტყვია, თფილისიდან გაქვეულა და რამდენიმე ხნის შემდეგ სპარსეთში ჩასულა, იქ მალე უშოვნია კაი ალაგი და ბოლოს შაჰის უფროს ვეზირის მხარეულად დამდგარა. გრიბოდროვი რომ მოკლეს სპარსეთში, მაშინ სპარსეთის მთავრობამ რუსეთში დეპუტაცია გამოგზავნა, რომელიც თფილისში მოვიდა და მერე აქედან პეტერბურგს უნდა წასულიყო. თფილისში ყოფნის დროს, ერთი უმაღლეს პირის მხარეული, უცენიათ თფილისის ყასბებს. ეს მხარეული ყოვილა ის ყმის შეიღი, რომელიც თფილისიდან გაიქცა და ბატონმა ვერ დაიქირა. ეს ბიჭი გათათრებულა, იყო თათრულად ჩაცმულ-დახურული, კარგად მცოდნე სპარ-

*) მკითხველი ხშირად შეხვდება ერთსა და იმავე ამბავის სხვა და სხვა პირებისაგან, სხვა და სხვა კილოთი გამოთქმას. ვსტოვებთ უცვლელათ, რადგან ეს ყველაზედ მკერმეტყველათ ანასიათებს, ბატონყმობის დროის მოშხამულ ატმოსფერას.

სული ენის და წერა-კითხვის, რომელიც იქ შეუსწავლია. თფილისში ყოფნის დროს, სპარსთა უფროსებს, ეს უხარშავდა საკმელებს. ხორაგსაც ეს ყიდულობდა ბაზარში, მაგრამ ვაჭრობის დროს სულ სპარსულად ლაპარაკობდა, ქართულს არ აჩენდა. რასაც ვაჭრები ლაპარაკობდნენ ქართულად, მას ყოველივე კარგად ესმოდა. ორმა-სამმა ყასაბმა, ერთ დღეს, ვაჭრობის დროს ერთმანეთს შეხედეს და უთხრეს: ეს თათარი ამა და ამ ბიქს გავსო, თფილისიდან რომ გაიქცა და დაიქარგაო თადიას ნაყმევი შეილიო! მეორემაც უთხრა: სწორეთ იმასა ჰგავსო!.. ყველა ეს ცნობები გათათრებულმა ქართველმა გაიგონა, მაგრამ კრინტიც არ დასძრა. ვერაეინ რა შეატყო...

რამდენიმე ხნის შემდეგ, როცა უმაღლესი პირები წავიდნენ სპარსეთში, მხოლოდ წასვლის დროს, გამოუტყდა ის გლეხის ბიჭი ყასბებს. ეს ამბავი ყასბებმა საიდუმლოდ დასტოვეს, არავის უთხრეს და მხოლოდ მაშინ გამოაქვეყნეს, როცა სპარსთა დესპანნი თფილისიდან პეტერბურგს წაგიდნენ. ეს ამბავი თადიასაც შეუტყვია, მაგრამ ველარა უქმია-რა.

რამდენი სხვა ასეთი ყმის შვილები, დაჰკარგია ოჯახს თადიას წყალობით, ამას კაცი ვერ აღვსახავთ, ვერ მოვთვლით... ერანი ასეთივე ამბავი მიაშობო ქართული კალენდრის მბეჭდავმა სერგეი სტეფანეს ძე მდივანოვმა, რომელიც მომყავს აქვე: „ამ უმაღლეს თათრის პირებთან. „სვიტაში“*) ყოფილა ერთი სხვა ქართველი კაცი, რომელიც 1795 წ. მაჰმადხანს ტყვედ წაეყვანა... სპარსეთში გაზრდილა, ენები უსწავლია, გათათრებულა, ესეც მსახური ყოფილ ამათი. ამას თფილისში ნათესავები უცნია, გახსენებია მამა-პაპათა სახლ-კარი და 35 წლის უნახავნი უნახავს... თფილისში დარჩენილა, თან არ გაჰყოლია მათ, გაქრისტიანებულა და ხელოსნობით უცხოვრია. ამ პირს უამბნია თურმე, რომ მთელი სპარსეთი საესე არის ახლად გამოქცეულ ქართველ ყმათა შვილებითაო. სპარსეთში ივინი თათრის სჯულს იღებენ და ამიტომ მალე შოულობენ სსაქმეებსო. თუ რა ოსტატობით მირობდნენ საქართველოდან სპარსეთს, და მათ საზღვრებზე ვერაეინ რას უგებდა, ეს ერთობ ადვილი იყო მაშინ, რადგან საზღვრებზე, რუსებს სასტიკი დარაჯები არ ჰყვანდათ. მეორე თვით თათრებიც აპარებდნენ. ასეთ ყმათა რიცხი ბაქოს, ერეენის და გახჯის გუბერნიის თათრებშიაც წრავლად არიან დარჩენილნი და გათათრებულნი.

*) „სვიტა“ წარჩინებულ პირთა თანხმლებლები, რომლებიც მასთან ამა თუ იმ მოვალეობას ასრულებენ.

IV.

გაბტენუმტბა გუზიანუი.

ნასალუბი.

საბუთები ამოღებულია 1890 წ.

1

1835 წელს, ოზურგეთში, თავად როსტომ და დავით ერისთავებმა, დაყიდეს რამდენიმე გურული გოგო-ბიჭები. სხვათა შორის ყმის შვილი, მამუკელა ბიბინეიშვილი, იყიდა გურიანთის მცხოვრებ ოქროპირ ბოლქვაძემ. ეს მამუკელა, ბოლქვაძის ხელში დაცოლშიღდა და გამრავლდა. 1840 წელს, ბოლქვაძესაგან, ეს ნასყიდი გლენნიუნდოდა დაესაკუთრებინა ძველ მებატონის შვილს, ყმანიც თვისკენ მიიზიდა და წართმევას უპირებდა. ამაზედ დავაც აუტყდათ 1845 წ.

2

1832 წელს, თ. მაქსიმე შალიკაშვილისაგან თავი გაითავისუფლეს 85 მან. მათვე საკუთარმა ყმამ იესიკა ბარამიძემ, რისთვისაც მათ, აწ ყმათ განთავისუფლების მოწმობაც მისცეს. აი პატარა ბარათიც:

„სოფელს უჩხუბის მცხოვრებს, ჩვენ გლებ-ყმას იესიკა ბარამიძეს, ვათავისუფლებთ ჩვენის საბატონო მონებისაგან უმამულოდ, რისთვისაც შენგან მივიღეთ 85 მან. ვერცხლის ფული“. 1835 წ. მებატონემ შარი უდო. ბარათი მოტყუებით გამომართვა, „ვნახამო“. ნახვის შემდეგ ბარათი დაუხია და ყმები ისევ დაიმონა. მერე უფრო დაუწყო დევნა. ეს გარემოება ორ ნაირად არის საყურადღებო: პირველი იმით, რომ 1832 წ. ყმა ახერხებს და მებატონისაგან თავს იხსნის, მაშინ, როდესაც ჯერ ბატონობა და ყმობა ძველის მცნების თანახმად ქებული იყო და გლენნი ბატონს „მებატონედ“*) სთვლიდნენ და მეორე საყურადღებოა ისიც, რომ ბოლოს, ბატონს სიხარბე მოერიდა, ყმას შემთხვევით ნასყიდობის ქალაღი დასტყუა, დაუხია და მერე ხელ-ახლა ყმობაზედ დავა აუტყდათ. ყოველივე ეს, ანუ განთავისუფლებაც და შემდეგ დავის ატეხაც, ნათლად მოწმობს მებატონის სისასტიკეს, და იმ დროის მთავრობის სივერაგესაც.

3

1834 წელს, გურიის მებატონეები, სახელმწიფო გლებებს სასტიკათ მტრობდნენ და ცხოვრების საქმეს უპირებდნენ. მიზეზათ ის

*) „პატრონყმობა“-ზე—სათანადო კომენტარიები, ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ. რედ.

ქონდა, რომ რამდენსაც სახასო*) გლეხებს საქმეებს გაუჭირვებთ, იმდენათ საბატონო გლეხთათვის ეს გამაფრთხილებელი იქმნება, საბატონო გლეხები ჩვენ უფრო გაგვიფრთხილდებიან და გარდა ამისა ბატონეობასაც ფასი ექნებაო.

...ჩვენ წინ, საბატონო გლეხნი ველარას გაბედვენ და ყოველთვის მორჩილებაში იქმნებიან, რადგანაც მათ თვალთწინ ექმნებათ სახასო ვლახთა გაჭირვებული ცხოვრებაო.

ამიტომაც, ესენი ხშირათ ეცემოდნენ. სახაზინო გლეხებს და წვილებსაც სტაცავდნენ, მოტაცებულნი ოსმალში**) გადაჰყავდათ და იქ კარგს ფასებში ჰყიდნენ. აქ მოვიყვანთ ერთს მაგალითს, რომელიც შეეხება იესე გიორგის ძე გოგვაძის საქმეს...

1834 წელს, ოქტომბრის 19 რიცხვს, იესე გოგვაძეს, სახელმწიფო საქმის მუშაობის დროს, შვილი მოსტაცეს, ქობულეთში წაიყვანეს. იქიდან ნავში ჩასვეს, ოსმალეთში გადაიყვანეს და გაჰყიდეს. ეს ანბავი ქობულეთის ბეგსაც სცოდნია კარგათ, თვით მისი დახმარებით გაუგზავნიათ გოგვაძე ოსმალეთში და გაუყიდნიათ. ამ გოგვაძეს გარდა, იმავე 1834 წლებს, ძლიერ ბევრი სხვა-და-სხვა გლეხებიც მოუტაცნიათ, ნამეტურ ახალგაზრდები, რომელნიც ოსმალეთში გადურეკიათ და დაუყიდნიათ. ყველა ამ საქმეთა ჩამდენი გურიის „კეთილმოზილ“ სახლის შვილემთავანნი ყოფილან. რომელნიც რუსის მთავრობისაგანაც წაქეზებით მოქმედებდენ, ისე უღვთოთ და ველურათ.

4

1836 წელს, გურიიდან ოსმალეთში გადიყვანეს და გაყიდეს საყვარელა გოგვაძე და რამდენიმეც სხვა გურული გოგო-ბიჭები. დაყიდულებიდან მოახერხა, უფრო მზნე და რაინდ გოგვაძემ უკანვე დაბრუნდა, გურიაში მოვიდა და თან მოიტანა ყველა ის ცნობები, თუ იგინი გურიიდან რა ოსტატობით გააქციეს იქით და ან როგორ და რა ფასებში დაყიდეს მათმა მებატონეებმა. ამაზედ მათ დავაც ასტეხეს მთავრობის წინაშე, მებატონეთა წინააღმდეგ...

5

1837 წელს, გურიანთელ საბატონო გლეხს, იესე კუპრავას, მისმა ბატონმა, ალექსანდრე ჭყონიამ, ორი ასული მოსტაცა და გაუყიდა, სახელდობრ ჯაჯიკა და ნინუა. ამ ამბავმა ყმისა და ბატონს შორის დიდი უბედურება ასტეხა. დავამ 15 წ. გასტანა, ყმანი ამბობდნენ, რომ ჩვენს ბატონს ქალების გაყიდვა არ შეეძლო, რადგან

*) სახასო—ანუ სახელმწიფო. სახასო გლეხი—სახელმწიფო გლეხი.

**) ოსმალში—ოსმალეთში.

ჩვენ მას ხარკს ყოველთვის ნათლად უბდიდითო. მას უკულება არ ჰქონდაო... ბატონი — კი ამათ საჩივარს ყველგან ლაგმავდა, აქარწყლებდა. გაჯავრებულმა თვით კუპრავას ვაქსაც დაუწყა დევნა დების დავას ამას აბრალებდა. კუპრავას ვაქის დარბევაში და საზოგადოთ გლეხების დაწიოკებაში, დიდს „როლს“ თამაშობდა აზნაური დიმიტრა თავართქილაძე.

6

1840 წელს, საბატონო გლეხს ავთანდილ ჯორბინაძეს, სოფ. ჩიბათში მცხოვრებს, მათმა მებატონემ, გიორგი ნაკაშიძემ, ძალით წაართვა ახალგაზრდა ვაჭიშვილი ნიკოლოზ ჯორბინაძე. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ყმაწვილი ბატონმა თფილისში ისე გაგზავნა, რომ ეს ამბავი ყმაწვილის მშობლებს არც კი შეატყობინა. შემდგომ დედმამამ შეიტყვეს მათი შვილის სხვაგან გაგზავნა, ესენი ძრილ შეშინდნენ, ბატონთან მივიდნენ და ცნობა ჰკითხეს. ბატონმა აუწყა:

— თქვენი შვილი თფილისში გავგზავნე სასწავლებლათ, იქ სკოლაში შევიყვანე.

აღმოჩნდა, რომ ეს ყმა გლეხის ბიჭი, მის მებატონეს თუილისში გაეყიდა. იგი ეყიდა თფილისის ჩინოვნის სტეფანე ღამბაროვს. ეს ამბავი ნიკოს მშობლებმა რომ გაიგეს, მაშინათვე ბატონს მიმართეს და სთხოვეს:

ჩვენი შვილი გაგვინთავისუფლეთ, მისწერეთ ღამბაროვს, რომ ჩვენგან მოგებით ფული მიიღოს და ყმაწვილი-კი გაგვინთავისუფლოს.

ბატონმა უარი უთხრა და ამაზედ გლეხებმა დავა ასტეხეს: მე-ბატონეს შვილის განთავისუფლება მოსთხოვეს, თავიანთის ხარჯით. მაგრამ ეს მათ არ შეუსრულდათ, ბატონმა ამის გამო უფრო დევნა დაუწყა და მუქარა, რომ უარეს დღეში ჩაგაგდებთ თქვენაო...

7

1840 წელს, თავ. ერისთავმა შემოქმედელს აზნაურს, იესე ჩხატარეიშვილს, მიჰკადა ყმა დავით ანთაძე და ძე ამისი ივანიკა. შემდეგ, ივანიკა ანთაძე, მებატონემ თავის ქალს მზითევეში გაატანა. ქალი, აზნაურმა, მიათხოვა სახაზინო გლეხს ქელიძეს. ივანიკა იმყოფებოდა ახალ მებატონე ყმის ოჯახში და მსახურობდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, აზნაურის ქალი გარდაიცვალა, ამიტომ ახალმა მებატონემ, თავისს ცოლის შინაყმა გაანთავისუფლა; ამაზედ ძველ მებატონემ საჩივარი ასტეხა და ითხოვდა მის სახლში, ყმის შვილის,

ივანიკას, მობრუნებას, რადგანაც ჩემი ქალი გარდაიცვალაო... ის ითხოვდა: „რომ ჩემი ყმა მე დამემორჩილოს.“

8

1840 წ. სოფელ გურიანთის მცხოვრებ, გლეხის ქვრივ რუსუდან ლესელიძეს, მისმა მემატონე აზნაურ დათა ჯაყელმა ჯერ ერთი შვილი, იესიკა ლესელიძე, წაართვა და თავის სახლში გადიყვანა მონათ, შემდეგ ამისა, ამავე ქვრივის ოჯახს დაეცა იგივე მემატონე. და ღამე მოსტაცა ახალგაზრდა ასული მზე-ქალა.**) არც ამას დასჯერდა და სხვადასხვა სახლის ავეჯნიც დასტაცა.

შინ ყოფილი იესიკა ლესელიძე, ისე აღელდა ბატონის უსამართლო საქციელნსაგან, რომ შორეულს ქვეყანაში გარდხვეწა და მით ბატონისთვისაც სამუდამოთ დაიკარგა. მცირე ხნის შემდეგ, ან ბატონმა გლეხის ასული გაჰყიდა. უკანასკნელათ ყმის კოლიც სთხოვს მთავრობას, რომ ნეტავი ჩვენმა ბატონმა, ჩვენ სხვებზე გავყიდოს. და მით მოვრჩეთ ამდენ მისგან ტანჯვასაო. საქმე ბატონისკენ გადიხარა, მთავრობის ოსტატობით და ბოროტებით.

9

1840 წელს, ტრაპიზონში განაგებდა ცნობილი გოთაული***) ხალილ ფაშა. ამ ფაშას დიდი გემო ჰქონდა ქართველ ყმაწვილების ყიდვის და ამიტომ მისი მეოხებით გურულ ყმაწვილების ტაციობის ოსტატობა, გავრცელებული ჰქონდათ. გურულ ქრისტიან ქართველთა, ქართველ მაჰმადიანებსა და ქობულეთელებზე ხომ სიტყვა აღარ ითქმის, ამათგან მთელის ოსმალეთის ქალაქებში. ქართველთ შვილთა დასაყიდი ბაზრებიც-კი არსებობდა. უმთავრესათ, როგორც ვიცით, დიდი ბაზარი ტრაპიზონში არსებობდა. ამ ბაზარს იქ ჰყავდა მფარველი—ტრაპიზონის ფაშა, ანუ ვინც იქ იჯდა და განაგებდა ქალაქს.

ხალილ ფაშას, გვერდით ახლდნენ აქარელი და ქობულეთელი ქართველი მაჰმადიანები. ესენი ეაქრობდნენ საქართველოში, ყიდულობდნენ გოვობიქებს და მერე ტრაპიზონში გადაჰყავდათ. ნებით-ყიდვის გარდა, ამათ ჩუმათ მოტაცებაც იცოდნენ, ნამეტურ მემატონეთაგან მოტყუებით წაყვანილი ყმების სყიდვა, რომელთაც ბათუმის ახლოსაც არ გაატარებდნენ, რომ იქ არავის ენახა და ეცნა. ასეთ მტაცებელ და გამსყიდველთ შორის რეულან ქობულეთელი თამაზაშვილები, ქობულეთში თამაზოლლათ წოდებულნი. ეს თამაზოლლები ხალილ ფაშის პირველი პირნი ყოფილან და ყმაწვილებთა სყიდვა-გაყიდვის კარგათ მცოდნენი.

*) „მზე-ქალა“—ქალის სახელია.

**) გოთაული—აღამიანით მოვაქრე.

ესენი აბრიყვებდენ ქობულეთელ და აჭარელ ქართველ მაჰმადიანებს და ატაცებინებდნენ გურულ გოგო-ბიჭებს და ესრეთვე აბრიყვებდნენ თვით ქრისტიან მებატონე ქართველთაც.

ამის შესახებ 1845 წელს, რუსეთის უმაღლესმა მთავრობამ მიწერ-მოწერაც ასტეხა. უამისობაც-კი არ შეიძლებოდა, რადგანაც სხვა და სხვა საჩივრებით, გურიიდან, ქუთაისის გუბერნატორი ერთობ დატვირთული იყო და ყოველი მომჩივანი, ტრაპიზონის ფაშას ასახელებდა ყმაწვილების მტაცველად და გამსყიდავათ.

1846 წელს, მოიტაცეს გურული ახალგაზრდა ბიჭი, სოფელ ბახვის მცხოვრები, თ. მაქსიმეიშვილის ყმა როატომ ბორჩხაძე ოსმალეთში წაიყვანეს და ტრაპიზონში გაყიდეს. ამ ბიჭის პოვნა ტრაპიზონის რუსის კონსულს დაევალა და ამან მართლაც ეს ბიჭი ხალილ ფაშასთან იპოვნა, რომელიც განათავისუფლა და საქართველოში დააბრუნა. ფაშა ამაზედ ძრეელ გაწყრა, მაგრამ ველარა რა ქენა, თუმცა ასეთ ხელობას თავი მან არც შემდეგ დაანება.

10

1840 წ. გლეხი სიკო ხანთაძე, თავის ბატონს დაუგირავებია ორი წლის ვადით აღ. მაქუტაძესთან, დაგირავებული თუ სადმე გაიქცეოდა, ან თუ მოკვდებოდა, მაშინ დამგირავებელს სამაგიერო უნდა მიეცა. დამგირავებელი ბატონი ნიკო მაქსიმეიშვილი ყოფილა.

11

1840 წ. თავ. როსტომ ნიყარაძე დიდი ბოროტი კაცი იყო, ყმების მტანჯველთ შორის უპირველესი ხარისხი ეკავა. ამისმა ბოროტებამ ამოაგდო ქვეყანა. ამიტომ განიძრახეს გლეხებმა ამის მოკვლა, გზაში ესროლეს თოფი, მაგრამ ვერ მოკლეს, ეს თავადი 1846 წ. მეორეთ იქმნა გურიაში გლეხთაგან თავ დასხმული და უნდა მოეკლათ, მაგრამ ვერც მაშინ მოკლეს. ეს მებატონე თავის ნათესავებშიაც დიდი ბოროტი ყოფილა და მას ნათესავებიც ემღურებოდნენ.

12

1840 წელს. სოფელ ჩიბათში, გალოგრე დიაკონმა თავისს ქალი გაათხოვა იობ ჯორბინაძეზედ. ამისაგან ქალს მიეცა ერთი შვილი. ქმარი მოუყვდა, ეს ქალი მალე გათხოვდა მეორე ქმარზედ. შეირთო სოფ. აცანის მცხოვრები ბუკუა სამსონიამ, აზნაურ გოგუნავას ყმამ, ამ კაცის ხელში ხსენებულ დედა-კაცს სამი შვილი მიეცა, მეორე ქმარიც მალე მოუყვდა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ, 26 წელში მისული ქალი ვილამაც შეაცდინა და ამ შეცდომით იგი დაორსულდა.

ქმრის სიკვდილის მეხუთე წელიწადს მიეცა ვაჟი შვილი. ეს ვაჟი დედამ გაზარდა, იგი ჩაწერა პირველ ქმრის გვარზედ, რომ ეგები ბატონი არ წამედავოსო, მაგრამ ბატონმა ეს არ ქმნა, დაიბარა ეს დედა-კაცი. დედაკაცი წავიდა ბატონთან; მისვლისათანავე, ეს ქალი, ბატონმა პატიმარ ჰყო, 6 წლის ბაგეშს მოხვია ხელი და თავისს ოთახისაკენ წაიყვანა. დედა-კაცს კი დაუწყო ყვირილი:

— შენ რა კი ჩემი ყმის ნაცოლარი ხარ, კანონიერი შვილი იქმნება, თუ ნაბუშარი, ეს ორივე ერთია, ორივე ჩემათ ირიცხებიან. ეს ბიჭი ჩემი ყმა არის და მინდა ოსმალში გაყვიდი.

დედა სასტიკი წინააღმდეგი გაუხდა, მებატონემ ძალა იხმარა, პატიმარს სცემა კიდევაც, მაგრამ მან მაინც თავი არ მოუხარა და ბატონის ვერაგობას და უსამართლობას ხმა მალლა ლალადებდა. ამ აზნაურს, ოსმალში, ძრიელ ბევრი გურული გოგო ბიჭები დაუყიდნია.

13

1842 წელს, მოკედა ს. ჩიბათელი გლეხი დიმიტრი მშვიდობაძე. მას დარჩა ქვრივი მეუღლე და შვილები. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ოჯახიდან ერთი ობოლი ქალი, მისმა მებატონემ გაყიდა და მისყიდა ერთს დედა-კაცს. ამ დედა-კაცმა, ეს ნასყიდი გოგო, ქუთაისს წაიყვანა და იქ მიჰყიდა ქუთაისის მცხოვრებ, ივანე ორჯონიკიძეს. ეს ქალი აქ მოჩიტდა, შემდეგ ივანესა, ეს გოგო ქელბაქიანის ასულმა დარეჯანა-ორჯონიკიძისამ მიჰყიდა სოფ. სიმონეთის მღვდელს სიმონ ქუმბურაძეს.

14

1843 წელს, ალექსანდრე დავითის ძე მაჭუტაძემ, განიძრაბა ძალით მითვისება სოფელს ჯუმათის მცხოვრებ გლეხთა, საეკლესიო ყმების, რომელნიც ძველადგანვე ჯუმათელს*) ექვემდებარებოდნენ. ძალით მოტაცებასათვის თავადმან სხვა და სხვა ოსტატური ხრიკებიც იხმარა, ეს ხრიკები მეტის მეტის ოსტატურის ლიქვნით იყო სავსე და ამ გლეხებს საცდუნებლათ, ვინ იცის რას არ ხმარობდა. პირველათ ნამუშევარებს წარტაცვა დაუწყო, ამისთვის იგი გლეხების ახლოს მივიდა და დასახლდა, მერე დავა აუტება, საჩივარსა და ხარჯში ჩააგდო, ქვეყანა შეაწუხა, გლეხთა რიცხვი 40 კომლზედ მეტი იყო. უცბათ ისურვა ამათი ყმობა და ამისთვის ისეთი გაიძვერობა დაიჭირა ხელში და ისეთი მახვილიც იხმარა, რაის მეოხებით ამ 40 კომლის გლეხებიდან მოტაცებით წაიყვანა რამდენიმე გლეხთა შვილები და დაყიდა აქა-იქ. აი გაყიდულთა გვარები:

*) ჯუმათელს ეტყვიან—ჯუმათის სამონასტროს მღვდელ-მთავარს.

გოგია იმნაიშვილი, თავის ცოლ-შვილით, მთელი ოჯახის წევრნი დააპნია და სულ სხვა და სხვა პირებს მიჰყიდა.

ოთარიკა იმნაიშვილი მამა და ამის ძე ხატზე დაათეცა ყმომის შესახებ, განიძრაბა აგრეთვე სხვა და სხვა გლეხთა ყმობაც, რომელთაც სასტიკათ არბევდა და სტაცავდა ძროხას, ღორს, ქათამს ხარს, პურს, სიმინდს, ღომს, ქერს, თითქმის ყველაფერს, რაც-კი გლეხებს მოუყიდოდათ. უკანასკნელ გლეხებმა ბატონს საჩივარი აუტეხეს და სამართალიც გაიტანეს, სასულიერო წოდება დაეხმარა, ამათის დახმარებით გლეხნი საეკლესიო ყმებათ იქმნენ ცნობილნი და დამტკიცებულნი. ეს მოხდა ჯუმათელის მეთაურობით.

15

1843 წელს, თ. ერისთავმა თავის ქალი თ. თავდგირაძეს მიათხოვა, მზითევში ერთი ყმა გაატანა სახლობით. რამდენიმე ხნის შემდეგ, კნენინა თათია თავდგირაძისამ, იმძლავრა და თავის ყმას ერთი ასული წაართვა მოახლეთ, რაზედაც შემდეგ დავაც ატყდა, რადგანაც, თვით გოგო მოსამსახურეც-კი ითხოვდა კნენინას ბოროტებისაგან გათავისუფლებას. გოგომ მთავრობასთან იჩივლა და აღიარა, რომ ჩემმა კნენინამ მე ძალით მომიტაცაო. კნენინას პასუხი მოსთხოვა მთავრობამ, კნენინამ მოახსენა:

— მანამ ამ გოგოს სამაგიეროს მისი მამა სხვას არ მომიყვანს, სასამსახუროდ, მე ამას ვერ გავათავისუფლებ...

16

1843 წ. სოფელ ჩიბათის მცხოვრებ სახელმწიფო აზნაურ სარაჯველაძეებმა, თავიანთი საკუთარი ყმის შვილები გაათავისუფლეს. 1843 წ. შებატონეთაგან ქართველ მონა ყმათა გათავისუფლება იქამდე ღირს შესანიშნავათ მიმაჩნია, რომ აქ ამ განთავისუფლების თხოვნა, რომელიც შებატონე აზნაურის შვილებმა მთავრობას მიართვეს და აუწყეს თავიანთ გლეხთა განთავისუფლება, პირდაპირ მოგვეყავს აქ ეს თხოვნა:

„შთამომავლობით ჩვენდა კუთვნილი ყმა, სოფელს ლანჩხუთის მცხოვრები იოვანე იესეს ძე ბერეჟიანი, მისდა კუთვნილის უძრავ მოძრავისი ქონებით განვათავისუფლეთ ჩვენის მფლობელობისაგან და მივიღეთ მისგან ას ოცი მანათი ვერცხლის ფული და მივეცით მას განთავისუფლების წერილი. რომლისათვისაც უმდაბლესათ ვითხოვთ თქვენისა ბრწყინვალეებისაგან, რათა კეთილ ინებოთ მიცემათ მისდა სჯულიერისა მოწმობისა, ქეშმარიტებით ჩვენდა კუთვნილობასა ზედა“.

1844 წელს რუსუდან მისრანეიშვილს, ძალით შეილი წაართვა და გაუყიდა სათათრეთში, მისმა მემატონე დათა ჯაყელმა. შემდეგ ეს მცირე წლოვანი ასული მოპოვებულ იქმნა, რომელიც გამოისყიდა ქვრივმა რუსუდანმა.

1845 წელს, მემატონეთ შორის ყმების გამო დაეა ხშირათ ატყდებოდა ხოლმე. მაგალითებრ ერთი მემატონე თავისს ყმას ან მზითევიში გაატანდა, ან დააგირაუვებდა, ან გაჰყიდდა; გაცივლიდა დრო და ყმის მემატონის ოჯახში რამე ცვლილება დატრიალდებოდა. ყმის ახალი მემატონე ან გარდაიცვლებოდა, ან სხვა რამ შემთხვევა მოხდებოდა, ან გაყიდული ყმა დასახლკარდებოდა და მომავალში მას შეილებიც გაუჩნდებოდა. ძველი მემატონე მის ყმის ახალს ბატონს საჩივარს აუტეხავდა:

— მე შენ ყმის მართო ერთი სული მოგყიდე და არა მისი მომავალი ძენიო. ესენი ჩემი საკუთრება არისო.

ასეთის დავისაგან ატყდებოდა საჩივარი და უკანასკნელ ყმაზედ ორივე აცხადებდნენ უფლებას, ბატონობას, მისგან საბატონო ხარკის გადახდას.

ასეთი დაეა ბევრ ნაირად იხვეწავდა როგორც ყმის ცხოვრების საქმეს, ისევე მოდავე მემატონეთა...

აი, ერთი სანიმუშო საბუთი:

„აქეთის უჩასტკის მცხოვრების პრაპორ-
შჩიკის თავადის კოსტანტინე დავითის-
ძის შალიკაშვილისაგან

მობსენება:

რაიცა უჩივლეს, ჩემის ყმის გარდაცვალებულის ივანე თავდიშვილის მეუღლეს, მქრივად მყოფს თამარ გოგისკანაშვილის ქალს, ვითომცა მოაცილა ორი ასული, სახელწოდებული გულქანა და თამარა, შემდგომ, მისცა ორ წერილი სხვა შეილების თავისუფლებისა და გაჰყიდა იგი ალექსანდრე ქარცივაძემ შვილითურთ, ამისათვის მაქვს პატივი მოხსენებად: „მას დედაკაცზედ და მისს შეილებზედ, არა აქვს აზნაურს ქარცივაძეს, არავეთარი უფლება გარდაცვალებული ყმა იგი ჩემია, ივანე თავდიშვილი მეკუთვნის მე, ყმად უმეტესად სამასის წლის განმავლობითა და არის ოჯახისა ჩემისა მოჯალაბე, რომელიცა დღესვე მკავს, ძმა ივანისა, იესიკა და სხვანი სახლის კაცნი იმა თავდიშვილისა ვალდებულები ამით, რომელ თავდიშვილი ვერ

გაათხოვებს ასულს, არამედ უნდა მყავდეს მოსამსახურეთ მამრისა და მღვდლის სქესი, რომელიც ნამღვილათ იცნობების, არ ვინმე პირს არ ახსოვს რომ განქორწინებულ იყოს თავდიშვილის ქალი.

გარნა ზემორე ცხადი, ივანე თავდიშვილი, დროის ცვალებისა გამო მიაბარა, გარდაცვალებულმან მამამან ჩემმან, დავით შალიკა-შვილმან, დასა მისსა მარიკა შალიკაშვილის ქალს და შვილსა მისს მარიკასას აზნაურს ალექსანდრე ქარცივაძეს, ხოლო ასული ამათი გულქანა, მისცა თავისს სიცოცხლეში მამამან, აზნაურს ალექსანდრე ქარცივაძეს არა უნაკლულევენეს თექვსმეტი წლისა განმავლობასა, გარნა მეორე ასული ივანე თავდიშვილისა, თამარა, ამა დედაკაცის შვილი, ამის შერთვამდე ჰყვანდა სხვა ცოლი იმა თავდიშვილს და ჰყვანდა უწინდელი ცოლის ხელშიდ შენაძენი, რომელიც მანვე თავდიშვილმან, მისყიდა თავისს ცუდს ნამოქმედევს საქმეშიდ. იქმნება მას აქეთ ოცდაათი წელი განელილი. შემდგომ რაოდენიცა იყვნენ ყმანი ჩემი მიბარებული ქარცივაძისადმი: საბაია და სალომე თავდიშვილი იმა ივანისა შვილები, მერე დავიბრუნე და მყავდა ოჯახშიდ, როგორცა წინეთ, ეგრეთვე შემდგომ, მათის დედით თამარ გოგისკანაშვილის ქალითურთ, რომელ მე ისინი განუცილებლათ ერთად მივსყიდე ქეწის მცხოვრებს აზნაურს ისლამ ავალიანის ასულს მარიამს, რომელიც გამოპარულა მუნდამ, მათგანი საბაია ივანეს ძე თავდიშვილი, მისის დედითურთ და იმყოფება ოზურგეთის უჩასტკის მცხოვრების მაქსიმე თიკანაძისას, ამისთვის მორჩილად ვსთხოვ თქვენს მაღალკეთილშობილებას, დამიბრუნოთ ყმანი იგი ჩემნი დედისიურთ, რომელნიც ერთად იქმნებიან განუცილებლათ და ანუ მისცეთ ვისდამიცა მიმივლნიეს მე, ერთიანად.

ამასთანავე დავსძინებ, მიცემული წერილი თავისუფლების ქარცივაძისაგან არ აქვს, არამედ არის ფარშივად*) შედგენილი, მაგრამ რა სათანადო არს, ქარცივაძემ ჩემს ყმას თავისუფლების წერილი მისცეს. არძა ეს შევთხზე და დავსწერე თვით მთხოვნელმან პრაპორჩიკმან თავადმა კოსტანტინე დავითის ძემ შალიკაშვილმან“.

19

1845 წ. ყმა გოგია ხეთეიშვილს, საბატონო გლეხს, მამული წაართვა სახაზინო აზნაურმა გიორგი ქაიხოსროს ძემ სეხნეიშვილმა. წარმოიდგინეთ, რომ ამ გლეხის მტრად გარდიქვა მისი მებატონე. მებატონე აზნაურმა წამართმევ აზნაურის მხარე დაიჭირა, გლეხმა 1845 წ. ოზურგეთის სამაზრო სამართველოს მიმართა, მაგრამ აქ მან ვერაფერი კმაყოფილება მიიღო. სამაზრო „ზასელატელმა“**) აზნაურების

*) ფარშივად—ყალბათ.

**) „ზასელატელი“—სასამართლოს მეთაური.

მხარე დაიჭირა და ასე და ამ გვარათ გამოასალმა ეს გლეხი თავისს მამულს.

20

1845 წელს მალაქია გურიელმა, ოსმალეთში დაყიდა ძალიან ბევრი გოგო-ბიჭები; ერთი ამ გაყიდულთაგანი, სახელდობრ მცირე წლოვანი გლეხი ბირჩიძე, ყმა მ. გურიელისა, 1846 წ. ოსმლეთიდან გურიაში დაბრუნდა და იგი მთავრობასთან იქმნა წარდგენილი.

ამავე წელს, ოსმალეთზედ დაყიდულ იქმნა რამდენიმე გოგო და ბიჭები გურულის გლეხის ყმის შვილებისა თ. გიორგი მაქსიმეი-შვილისაგან. ერთი ამ დაყიდულთაგანი საკუთარი ყმა, მცირე წლოვანი, როსტომ იმედაიშვილი, ოსმალეთიდან გურიაში გადმოვიდა, მერე ეს გარდმოსული მთავრობასთან იქმნა წარდგენილი.

21

1845 წ.-ს. ბასილეთის მცხოვრებ, გლეხმა დიმიტრი სულაქველიძემ, ვახტანგ ერისთავისაგან იყიდა გოგო, ცაცია ბერძნიშვილის ასული, სულაქველიძე გლეხი ყოფილა, მასთან შეძლებული. რამოდენიმე ხნის შემდეგ, როსტომ ერისთავს ხსენებულის მსყიდველისათვის შარი მოუდვია და თავისს გოგო ბერძნიშვილის ასული წაურთმევია. ეს გოგო გაყიდულა 77 მანეთად. ვახტანგ ერისთავს ამ გოგოს სხვაზედ გაყიდვა განუძრახავს, ამაზედ დავა ამტყდარა. წინეთ ერისთავს ეს გოგო 77 მ. გაუსყიდნია და მერე კი ამ კოგოში თურმე 300 მან. აძლევდენ.

22

1846 წელს, ჩიბათის მცხოვრებს ყმა გლეხს გოგინა და ნიკოლა ზენაიშვილებს, მათმა მებატონე აზნაურმა ასალო და ოთარ ჭყონიებმა წაართვა ორი ყმაწვილი და ამ წართმევის გარდა სხვა უმართლობაც მიაყენა, რაზედაც ატყდა მათ შორის დავა. რუსის მოხელეთა ბოროტებით, ბატონმა გაიმარჯვა ყმებზედ.

23

1846 წელს, აკეთის მცხოვრებ გლეხს სესია ზაკელიძეს, მისმან ბატონმა წაართვა შვილები ძალით და ყველანი დაუყიდა. შვილებს გარდა, თვით ცოლიც წაართვა, ერთი სიტყვით, მთელი ოჯახი აუოხრა და დაულუპა. ეს გლეხის ოჯახი მოისპო, უნდა ითქვას, რომ ეს პირველი მაგალითი არ ყოფილა, ამ მებატონეს ბევრიც სხვა გლეხთა ოჯახები გაუქრია და მოუსპია სოფელ აკეთში.

1846 წ. ნიმუში მის, თუ როცა საბატონო ყმა თავისს ბატონს დროზედ ხარჯს არ უხდოდა, მაშინ ბატონი მასს დასჯას როგორ სთხოვდა მთავრობას. აი ესეც თხოვნა კნენინა ელისაბედ ნაკაშისისა:

„სამკვიდრო ყმა ჩემი იოვანე მენაბდე, ოზურგეთის სოფლისა მცხოვრები, არის მზარეული ჩენი და კიდევაც მართებს ბეგრათ ჩვენდამი მისაცემი წლით-წლად, ოთხი ქილა ლომი, ოთხი სარწყავი ლეინო, ექვსი ქათამი, და ერთი მანეთი ფული და არცა მემსახურა მზარეულობითა და არცა მომცა ეს მართებული გარდასახადი, სდგას ასე ურჩობაზედ, თავისი მისდა მიმძრავლებით და ამისთვის მოვილტვი და უმორჩილესათ ვითხოვ, რათა დააჯდნოთ ერთის თვის ვადითა ნაობახშიდ და ამა საჯნისათვის*) წარმოვადგენ მანეთ ნახევარს ვერცხლისფულსა, უფალი კნენინა ნაკაშიძისა ელისაბედ მიქაძის ასული.

**) ჩემე-სა წელსა.

ივნისის ზ-სა.

მებატონეები, ყველგან ასე ევედრებოდნენ მთავრობას, ყმათა დასჯას, ხოლო იმას კი არ აკვირდებდნენ, რომ იქნება ყმებს ხარჯის გადუხდებლობა შეუძლებლობით მოსდითო, ამასთან მათ საქმე არ ჰქონდათ და ამიტომ ხშირად საბრალო გლეხი ყმა, საპატიმროში ვარდებოდა ბატონის მეოხებით, ანუ სილატაკის წყალობით.

1846 წელს, სვიმონ ნაკაშიძემ, აზნაურის ჯორბენაძისაგან ისუციდი ერთი გლეხის გოგო, სახელდობრ მარიკელა ხელყავის ასული. ამ გოგოს ამ ახალ ბატონის ხელში, რამდენსამე ხანს მოუხდა დაშენა და ბატონს ერთგულათ ემსახურებოდა. ბატონმა განგებ მრუშობა დასწამა და ამიტომ განიძრახა მისი გაყიდვა და ეს მალეც მოახერხა. გოგო ესე მიჰყიდა ხონის ნაწილის, კულაშის მცხოვრებს თ. გიორგი მიქელაძეს. ამავე მიქელაძის ცოლს ადრევე უყიდნია ხსენებული გოგოს ძველის მებატონისაგან. ერთი ბიჭი, სახელდობ რესიკა ხელყავა. ამრიგათ და-ძმანი ბატონს ერთად ემსახურებოდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყმა გლეხმა ისურვა დის განთავისუფლება და ამის სამზადისაც შეუდგა. ძმამ, და მოიტაცა და დამალა. ამაზედ დავა ატყდა, მყიდველ მიქელაძემ ძველ მებატონეს დავა დაუწყო, უკანასკნელ ნასყიდის ფულიც გარდაახდევინა. პირობა ასეთი ყოფილიყო.

*) საჯნისათვის—საჯდომისათვის.

რედ.

**) ჩემე-სა წელსა, ივნისის ზ-სა.—1845 წელსა, ივნისის 7-სა.

1846 წელს, გლეხი ლაზარე გუჯაიძე, თავისს მებატონე იესე კანდელაკს სასტიკათ აეწინააღმდეგა, რადგანაც ეს აზნაური თან პარაპორჩიკიც იყო და ამიტომ იგი გურიაში არამც თუ მარტოდ თავისს გლეხებს სდევნიდა, არამედ სხვებსაცა. ბევრს ციხეებშიც ჩასვამდა და ვიდრე არ დაიმორჩილებდა, მინამდე ციხეში ამოალპობდა. ასე უყო ზემოხსენებულ გლეხსაც სამართლიან წინააღმდეგობის დროს, ბატონმა იგი ციხეში ჩაასმევინა და ვიდრე არ დაიმორჩილა, მანამდე არ გამოაშვებინა. მხოლოდ 1846 წ. განუცხადა გლეხმა ბატონს სრული მონობა და ამიტომ ბატონმაც იგი 26 იანვარს, 1846 წელს გამოაშვებინა კიდევ (ი. გლეხი წელიწადს იჯდა ციხეში. ციხიდან გამოშვების შემდეგ, გლეხს გადაახდევინა ის რაც-კი სურდა და მით იჯერა გული.

1846 წელს, თავადმან და კავალერმან ალექსანდრე დავითის ძემ მაჭუტაძემ, თავისს ყმის ერთი გოგო, სახელდობრ გაბილილა ფირცხალავა, მიჰყიდა გორგობაძეს. მცირე ხნის შემდეგ, ამათ წაედავა გოგოში, საჩივარი აუტიხა და გაყიდული გოგო უკანვე წაართო, იმ დროს პრისტავის, ანუ ბოქაულის მოწმობით ჩაიბარა, ბატონმა კავალერმა, დიდი ხრიკები იხმარა ამ გოგოს გაყიდვ გამოყიდვა-დაბრუნებაში. მაინც ყველგან ასეთ საქმეებში კავალერი*) მართალი გამოდიოდა.

1846 წელს, ლიხიურის მცხოვრებ საბატონო ყმის გლეხის შვილი დათია გობრინიძე, თავიანთ ბატონს, აზაურს ბეჟან თაყიაშვილს ემსახურებოდა სახლში. ბატონი ყმას ისე სტანჯავდა და ისე აწვალავდა, რაისა გამო ყმა ბატონისაგან გაიქცა. ამ გარემოებამ დათიას მშობლები ძლიერ დააფიქრა და ამათ მთავრობას თხოვნა მისცეს მასზედ, რომ გვიშუამდგომლეთ და ჩვენს ბატონს ძალა დაატანეთ, რომ ჩვენი შვილი დაგვიბრუნოს, ან ცნობა მოგვეცეს, თუ იგი სად ვეძებოთო. თხოვნაში დასძენენ:

„შვიტყეთ, რომ ჩვენი მცირე წლოვანი შვილი, მებატონე აზნაურს თაყიაშვილს სასტიკათ უცემნიათ და დაუტანჯავს, რაც გამხდარა მისს გალტოლვის მიზეზათ. მოწყალეო ხელმწიფევე, გვიშველეთ, რათა იგი არ დაგვეკარგოს უსჯულოთა ქვეყანაშიდ.“

*) „კავალერი“ — ცხადია გაიხსენებს თავის „წარსულს“...

1846 წელს, თავად დათა ნაკაშიძემ დააპატივრებინა თავისი ყმა, რადგანაც ეს ყმა მას არ ემორჩილებოდა. ამ ყმის დასაქერად თავადმა ხარჯიც კი წარადგინა იქ სადაც რიგი იყო და ისურვა ამით, ყმის ჯავრის ამოყრა.

1846 წ. თავად გიორგი, ქაიხოსრო და ნიკო მაქსიმეიშვილებს, ჩვეულებათ ჰქონდათ ყმის მოტაცება და გასყიდვა ოსმალეთში და სხვა და სხვა ასეთ კუთხეებში. სხვათა შორის, ერთ დროს, ამ მებატონეებს შეკრებილი ჰყვანდათ 10-ზედ მეტი გოგო-ბიჭები, რომელთაც ოსმალეთში წაყვანას უპირებდნენ და დაყიდვას. ამ მებატონეთა მეტის მეტი წინააღმდეგი იყო მათივე ყმა ბეჟან მამუკას ძე ბორჩხაძე. ამ პირმა ბატონს მოსტაცა ათივე ყმა ტყვეები და საცალა გაიტაცა ვითომცა და დაყიდა. ამას მარტოდ მისი მებატონე ამტკიცებდა, თორემ მას იქმნება ამგვარი საქმე არას დროს არც-კი ჩაედინა. ამას ჩვენ მით უფრო ვფიქრობთ, რადგანაც ერთ დროს, ამ ბორჩხაძემ ზემოხსენებულ მებატონებს საკუთარი გლეხებიც-კი აუჯანყა და ყველა მათგანს გულში ჩაუნერგა ბატონის უწესური მოქმედების ჰაზრები, ერთის სიტყვით, მთელი ამის მოქმედება პირდაპირ ბატონის უწესო საქციელის წინააღმდეგ ყოფილა მიქცეული და ამიტომ გლეხებიც უჯანყდებოდა ყოველნაირად და ყოველგან. ამ გლეხის შესახებ მებატონეებმა სასტიკი საჩივარი ასტეხეს და მისი დაპატიმრება მთავრობას აუცილებლად მოსთხოვეს. მთავრობამაც შეისმინა მებატონეების თხოვნა და გლეხი ბორჩხაძეც დააპატიმრა.

1846 წელს. გურიანათას მცხოვრები აზნაური ალექსანდრე ქარცივაძე, ცნობილია როგორც თავისი ყმის შვილების გამსყიდავი ისევე, როგორც მალაქია გურიელი და მრავალიც სხვა ასეთი გვამნი. 1844 წ. თავისი ყმას ამ აზნაურმა, ივანე თავდისშვილის ქვრივს წაართვა ორი ასული გულქანა და თამარი. პირველი ქალი მიჰყიდა ჩოჩხათის მცხოვრებს აზნაურს ახალიკა თავართქილაძეს და მეორე ლანჩხუთის მცხოვრებს საბატონო აზნაურს კვირკელიას.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, ბატონმა ამ ქალების დედას მესამე ქალიც წაართო ხოლო იმ პირობით-კი, რომ გაცდილულს ორ ქალს ნება მოჰკრავა, ახალ მებატონეთა ხელში, რომ იგინი ოდესმე გათხოვილიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ, მებატონე მაინც არ დაწყნარდა და

დედა ხსენებულ ქალებისა, მოხუცებული, ორის შვილით გასყიდა და მიჰყიდა ქუთაისის მცხოვრებ აზნაურს ზალიკა ბადრიძეს. ამ გასყიდვის შემდეგ, ხსენებულ მოხუც დედაკაცმა მთავრობას მიმართა და აუწყა ყოველივე ნაქნარი მათის ბატონისაგან და ითხოვა საქმის გასინჯვა—გარკვევა და მასთან მებატონის დევნა და აღკრძალვა, რომ მან ასეთი საქმეები აღარ ჩაიდინოსო, მაგრამ უშედეგოთ.

32

1846 წელს, მებატონეებს, როგორც სხვაგანაც გვითქვამს, ჩვეულება ჰქონდათ ყმათა შვილებთაგან მოახლეების გაყვანის, ხშირად ზოგი ერთი გლეხის ოჯახი იუკადრისებდა ამას და ბატონს არ მისცემდა გოგოს, ან მისცემდა და შემდეგ დავას დაუწყებდნენ, რომ ბატონს მათთვის გოგო დაებრუნებინა, მაგრამ ამათი ღწვა უნაყოფოთ შთებოდა. ბატონი სამართალში ასეთ პასუხს აძლევდა:

— ჩემს სახლიდან გოგოს გაყვანა მიტომ უნდათ, რადგანაც მისი გაყიდვა სურთ თათარში...

ასეთ ბრალს მებატონე, თავისს ოსტატურის კილოთი თვით გულმტირალ მშობლებს და ძმებსაც კი სწამებდა და ჟამთავითარების მეოხებით, საქმე ისე იყო მოწყობილი, რომ ხშირათ თვით მოახლე გოგოსაც ასე არწმუნებდნენ და მშობელთა და ძმათა ღალატს უწერდნენ გულში.

მაგალითებრ, გურიანთის მცხოვრებ აზნაურ დათა ჯაყელმა, თავისს ყმა ლესელიძეს, სახლიდამ ძალით ქალი მოსტაცა, თვით ეს აზნაური უცოლო იყო და ლამაზი გოგოების მოტაცვა ძრიელ უყვარდა. ყოველ მოტაცულ მოახლეს. რამდენსამე ხანს შინ დაისომდა და მერე ოსმალში უკრავდა თავს და იქ ჰყიდდა. ეს ხასიათი დათასი ლესელიძეებმა კარგათ იცოდნენ, ამიტომ იგინი ბატონს აუჯანყდნენ და სამართლით ძიება დაიწყეს.

33

1846 წელს, დავა ატყდა შემდეგ გარემოებაზედ: ჩიბათის აზნაურ, ოტია სარჯველიძემ ცოლათ შეირთო აზნაურ ბეჟან თავართქილაძის ასული, მართა. ამ ქალს დედ-მამა დაჰპირდნენ მზითებში ერთ გოგო და ბიჭის მიცემას, მაგრამ ქორწილის დროს ეს ვერ მოხერხდა, რადგანაც სასიძოსთვის იმ გოგოსა და ბიჭის პატრონებს, რომელიც მზითვათ უნდა წაეყვანათ, მათ 100 მანეთი მიეცათ. ეს ამბავი ახალ აზნაურის პატარძალს არ სცოდნოდა და არც შემდეგ შეეცყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ქალმა თავის მამას დავა დაუწყა:

— დანაპირეები შეასრულეთო და ჩემი მზითვის გოგო და ბიჭი მომეცითო.

„მამამ უარი უთხრა:

— გოგო შენსას არ მოდის, შენ ქმარს, მისმა მამამ ფული გადაუხადაო.

ამ გოგოს შაქრისახისა ერქო. დაეა გამწვავდა, ამიტომ ეს გოგო ბატონმა გადაიყვანა თავისს სახლში და რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილმა აცდინა კიდეც და დააარსულა. დაეა კი მაინც არ გათავდა. 1745 წ. მოკედა ბეჟან თავართქილაძე და მისმა ასულმა, სამართლის ძალით, მაინც ჩაიბარა ეს გოგო და ბიჭი. გოგოს თან ნაბუშარიც მიჰყვა თურმე.

ეს გოგო, თავის ბავშვით, დარჩა ამ ბატონის სახლში. ბავში გაიზარდა და იგი იმ ქალის ყმათ ირიცხებოდა. ეს არ იყაბულა ბატონიშვილმა და მთავრობას საჩივარი მისცა, რომ გოგო შაქრისახისა მე ჩემს დას მივაბარე დროებით და არა მზითებში მივეციო.

გოგოცა და ბავშიც ჩემი საკუთარი არის, ჩემი ყმები და არა ჩემის დისაო, ჩემმა სიძემ გოგოსა და ბიჭში ქორწილის დროს 100 მ. მიიღო, რადგანაც მაშინ ესენი ასე იყენენ დაფასებულაო.

34.*)

ყველა მებატონეებს, ჩვეულება ჰქონდათ ყმათა შეილებთაგან მოახლეების გაყვანა. ხშირად ზოგიერთი ოჯახი იუკადრისებდა ამას და ბატონს არ მისცემდა გოგოს, ან ძისცემდა და მერე დავას დაუწყებდა, რომ ბატონს მათთვის გოგო დაებრუნებინათ, მაგრამ ტყუილ-უბრალოთ ცდილობდენ. ბატონები ისეთ ხრიკებს უგონებდენ იმ პირთ, რომელთაც ყმის განთავისუფლება უნდოდათ, რომ თითქმის ბრალსა სდებდენ, ვითომც გასასყიდათ უნდათ და მისთვის იბრუნებებენო, ამნაირი ხრიკებით არ ზოგავდენ თვით მშობლებსაც და იმათაც კი ამნაირათ ეპყრობოდნენ რომ, ვითომც მშობლებსაც გასასყიდათ უნდათ თავიანთი ღვიძლი შეილები და შიტომ შეაქვთ საჩივარი და თხოულობენ განთავისუფლებას. ამნაირი ხრიკებით კიდევაც გაჰყავდათ მათ თავისი ბოროტი განზრახვა.

35.

1846 წელს, ლანჩხუთის მცხოვრებ, აზნაურ მაქსიმე და გიორგი ჭყონიებმა, დაუგირავეს სოფელ ჩიბათის მცხოვრებ, აზრაურს ყარამან ჭყონიას მათი საკუთნებელი გლეხი ყმა. ესეღა შეწირული, თავის ბეგართ და სამსახურით 25 მანათში. ეს ესეღა შეწირულ და-

*) ესევე ამბავი არის მოთხრობილი № 32—სხვა პირის მიერ.

გირავებული სამ წელს დარჩა და მისი მებატონენი მას აღარ იხსნიდნენ, ამიტომ ახალმა მებატონემ დაგირავებულ ყმის მებატონეებს 1849 წ. დავა აუტეხა და ვექსილის ძალით ფული მოსთხოვა. ყმების დაგირავება მაშინ ძლიერ გავრცელებული ვოფილა...

36.

1846 წელს, აზნაურებს და თავადებს ჩვეულებაჲ ჰქონდათ შემდეგი: ვინმე უპატრონო, ანუ უცნობ სახასო გლეხის ცნობა რომ შეეტყუათ, მის წინააღმდეგ რამდენიმე აზნაური პირობას შეკრავდნენ, დაკარგულ ანუ უცნობ გლეხს, რომელიმე აზნაური დავას დაუწყებდა, „შენ ჩვენი ყმის შვილი ხარ, ჩვენი ყმაო“ უკანასკნელ ესენი შეერთებულს მოწმობასაც შეადგენდნენ, გლეხი, მოდავე აზნაურს ეკუთვნისო. სწორეთ ასევე უყვეს 1846 წ. ლანჩხუთის აზნაურის შვილებმა,*) დიონოსე და ნიკოლოზ გოგიჩაიშვილებს.

37.

1846 წ. სამეგრელოს აზნაურმა გიგო ანჯაფარიძემ, იყიდა აზნაურ ბეჟუკ ბერიძისაგან, საკუთარი ყმა, ლევან მიქაბერიძე თერთმეტ თუმნათ, შემდეგ დავა ატყდა, ამ გაყიდულ მიქაბერიძის შესახებ.

38.

1817 წელს. აზნაურმა ქაიხოსრო ხუნდაძემ, თავისს ქალს, მზრთებში გაატანა ერთი ყმის შვილი, რომელიც შემდგომ სადავო გახდა და საძიებელი.

39.

1847 წელს, გურიანთას სცხოვრობდნენ აზნაური თოიძეები. საზოგადოთ, როგორც ცნობილია საქართველოში, აზნაურობაში ზოგი მებატონე კეთილი იყო, ზოგი ბოროტი. ასეთ ბოროტთაგანი ყოფილა აზნაური მერაბ თოიძე. ამ აზნაურს ყმები ცოტა ჰყვანდა, მაგრამ რაც ჰყვანდა, მათაც ისე აწვალებდა, რაის გამო, მას ყმები დიდს „პროტესტს“ უცხადებდნენ და არ ემორჩილებოდნენ, სხვათა შორის, ამის სასტიკი წინააღმდეგი იყო, ყმა გლეხი როსტომ ვასაძე, რომელიც ბატონს არ ემორჩილებოდა. ამ ყმამ ბატონი ძრიელ გააგულისა, ამიტომ მან მთავრობას თხოვნა მისცა და ყმის, როსტომის, დამორჩილება, ასე სთხოვა:

„კუთვნილი მამა-პაპათაგან ყმა ჩემი, როსტომა ივანეს ძე ვასაძე, არ მემორჩილება მე და არცა შემოდის არავითარსა სამსახურსა

*) აზნაურების გვარი ნახსენებია არ არის.

ქვეშე ჩემსა, ამისთვის უმორჩილესად ვითხოვ მიიღოთ ყმა ესე ჩემი, და დასვათ ნაობახსა შინა, ვიდრე დამორჩილებამდის, ხოლო ამას-თანავე წარმოვადგენ, სარჩოდ ყმისა ჩემისა, ერთს მანეთს შესანახისას და უკეთუ განგრძობილ იქმნება მჯდელობა მისი ნაობახშიდ, მაშინ ვითხოვ გამინახევროთ ფული მისაცემი სარჩოდ მისსა.“

აზნაური შერაბ თოიძე

40.

1847 წელს შემდეგ სამეგრელოში დიდი მოუსავლობა შეიქმნა, სიმინდი ისე გაძვირდა, რომ ხალხი ველარ შოულობდა, დიდი სიმ-შილი ჩამოვარდა, ხალხი აქა-იქ გარბოდა, ქალები უპატრონოთ შეი-ქმნენ. ერთის სიტყვით, მეგრელთათვის ცა დედა მიწას შესტიროდა და დედა-მიწა ცას.

აი ამ დროს, ბახვის მცხოვრებ, საკათალიკოზო ყმამ სიმონ მე-გრელიძემ საცალა გზით, ერთი მეგრელი ქალი იპოვნა, ეს ქალი მან თავისს სახლში მიიყვანა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ქალი მეგრელი-ძესაგან დაორსულდა და მიეცა ვაჟი-შვილი, რომელიც მეგრელიძის გვარზედ იქმნა მონათლული და სახელად ივანე ეწოდა, ხოლო უკა-ნონო შვილად იქმნა ჩაწერილი, ანუ ბუშად.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, საბრალო მეგრელმა ქალმა, თავისს სოულად მიბრუნება ინდომა, ეს ამბავი მისმა მპოვნელ მეგრელიძემ შეიტყო. ეს პირქუში გახელდა და იდუმალ დაუწყო ამ ქალს დავა და უკანასკნელ*) იგი საცალა გაყიდა, ამის ნაშობი ვაჟი შინ დაიტო-ვა, გაზარდა და ბოლოს დააგვირგვინა კიდევ. დაგვირგვინების შემ-დეგ იგი მალე გარდაიცვალა.

იმის გარდაცვალებისას, ამ არა კანონიერად ცნობილს ივა-ნე მეგრელიძეს, კანონიერი ძმები ასჯანყებიან და უკანასკნელ ყმური ბრძანებაც გაუცხადებიათ და მასთან გაყიდვასაც-კი დაექა-დნენ. მაწუალებში მოდავობა არ გაგვიწიოსო. ამიტომ დაჩაგრულმა ივანე მეგრელიძემ, მთავრობას მიმართა და თავი თვისი სასტიკ და ჩაგრულათ აღიარა და განაცხადა, რომ მე არც მათი მამული მინდა და არც სხვა რამ ნივთები, ოღონდ ჩემს ტანჯვას თავი გაანებონო. მე მათი ყმობა არ ძალმიძს, არც გავეყიდინები და მეორე კანონი გახლავს ნაბუშარი თავისუფალი უნდა იყოსო, ამიტომ გთხოვთ, რომ მიშველოთ და დამითაროთ, რათა ძმა ყმებმა არ მიყმონო.

*) იგი ხშირად შევხვდებით სიტყვა უკანასკნელ—რაც ნიშნავს: შემდეგ. ბოლოს.

41.

1847 წელს, მევარკაცი ჭყონიამ გაანთავისუფლა სოფელ ჩოჩხათის მცხოვრებნი, სახელდობრ სარდიონ გოგიას ძე და ძენი ამ სარდიონისა დიონოსე და ნიკოლოზ გოგიჩაიშვილები. ბატონს ამათი განთავისუფლება ნებით უსურვებია და სათანადო სასყიდელი მიუღია. ბატონი მთავრობას ავალებს, რომ ამ გლეხთა განთავისუფლება კანონიერათ მოხდეს, ეს მთავრობისთვისაც იქმნეს უწყებული, რათა ჯღეის შემდეგ, ეს გლეხნი კანონიერ თავისუფალ სახელმწიფო პირებათ იქმნენ ჩარიცხულნიო. მეორე წელიწადს, ამ გლეხებმა ბიტონს რალაც აწყენინეს, ამიტომ ბატონი გადაეკიდა, მათი განთავისუფლება სიმთვრალის დროს მომივიდა, მომატყუესო. ამაზე დავაც ასტეხა, და გლეხების ჯავრი იყარა.

ეს მებატონე საოცარი ხასიათის მქონი ყოფილა. გლეხებს სულ ამის სიამოვნებაზე უნდა ევლოთ. დღეს რომ გემოვნებაზე იყო, ყმას ძმას ეძახდა, ხვალ რომ გაწყრებოდა, ძმის მაგიერ ძალს უყვიროდა. გლეხი ყმის გათავისუფლება და მონება ამისთვის ორივე ერთი იყო, ორივე ადვილი. დღეს ეტყოდა გლეხს: გაგანთავისუფლებ, ამისათვის ძღვენსა და ფულს დასტყუებდა და ხვალ კი ისევ უარს ეტყოდა და დასჯიდა.

42.

1847 წელს, სოფელ ჭალის მცხოვრებ, აზნაურ სოსო გოგიტიძემ იჩივლა სადაც რიგი იყო, რომ მას დაეკარგა თავის ნამზითვი ყმა ზაქარია, უკანონო შობილი. ამ ბატონს უკანონოთ შობილ ყმისთვის სასტიკათ გაუჭირებია საქმე და ამიტომ გაჰქცევია იგი სოფელ კულაშში გადასულა და იქ ერთი მღვდლის მფარველობის ქვეშ შესულა.

43.

1847 წელს, აზნაურმა დუმბაძემ, თავის ყმათაგანის ერთი მცირეწლოვანი ბავშვი მიაბარა მალაქია გურიელს. ეს ყმა მალაქია ჯურიელმა, შემდეგ დროს გაყიდა. ამ ყმის პატრონი როცა დაბრუნდა თავის მამულში, მალაქიას მოსთხოვა თავის ყმა, მაგრამ იგი აღარ აღმოჩნდა, მალაქიას უკვე ოსმალეთში გაეყიდნა.

44.

1847 წელს, პრაპორშიკი როსტომ ერისთავი გურიის სამაზრო უფროსს ერეკლე მუხრანსკის აძლევს შემდეგ საჩივარს: „ჩოხატაურის

ნაწილის, სოფელ ნოლას მცხოვრები, ჩემი ყმის გოგო ზალიკა ბოლქვაძის ქალის შვილი, ჩვენ ნება დაურთველათ, ცოლად შეურთავს იმავე ჩოხატაურის ნაწილის მცხოვრებს, ივანიკა ჟღენტს, სოლომონ ერისთავის ყმაძან, რომელმაც ამისთვის ჩემგან ნებათვა არ აიღო და მე არ დამაკმაყოფილა“... ამიტომ ეს ერისთავი მთავრობას სთხოვს, რათა მიხმობილ იქმნენ ეს ახალ ცოლ-ქმარნი და დასჯილნი, ვითარცა ბატონის მოწინააღმდეგენი, დასჯილ უნდა იქმნენ ესენი მით უფროვო, რადგანაც ამ უკანასკნელ წლებს, გურიაში გურულ ყბა გლეხებ შორის ძრიელ გავრცელდა, ბატონის ნება დაურთველად შეუღლებად დასჯას გარდა იგი ითხოვს თავისს ყმის გოგოს საფასურის გადახდას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, „მე სხვაფერ მოვიქცევი“-ო.

1847 წელს, აზ. სიმ. თაყაიშვილმა ცოლათ შეირთო თ. ნაკაშიძის ყმის აზნაურ კანდელაკის ქალი. მზითვებში, სხვათა შორის, ერთი მოახლეც გაიყოლეს, სახელდობ თითულა. ხუთი თვის შემდეგ თაყაიშვილს ცოლი მოუკვდა და ამიტომ ამ მოახლე გოგოს საქმეც სადავოთ გახდა. ქალის პატრონმა მთავრობას საჩივარი მისცა ასე: „რადგანაც ჩემი ქალი გარდაიცვალა და მას ავითარი ძე არ დარჩენია, ამიტომ ვითხოვ ჩემის ყმის მოახლე გოგოს დაბრუნებას, რომ ჩემმა ქვრივმა სიძემ დამიბრუნოსო“. სიძემ ბევრი დავის შემდეგ დაუბრუნა.

45.

1843 წელს მევარკაცი ჭყონიამ, დიდი უდიერება იხმარა თავისს ყმის გლეხ-კაცის, სესია ხოქიძის ოჯახზედ. ბატონს ამ გლეხი-კაცის ჯავრი სჭირდა, ამიტომ მას ერთ ღამეს დაეცა, სახლკარი აუკლო, ახლო ნათესავები დაუწიოკა, ცოლშვილი წაართო და ყვე-ესენი ცალკ-ცალკე დაუყიდა. ეს გარემოება სესიამ ველარ მოითმინა და ბატონის შესახებ საჩივართ მიმართა მთავრობას, საჩივარში ერთ ალაგას მოყვანილია შემდეგი ადგილი:

„მემატონემა ჩემან მევარკაცი ჭყონიამ იხმარა უკანონო ყოფა-ქცევა და მომითხარა ოჯახი და ცოლშვილი ცალკ-ცალკე დამისყიდა ოდიშში“, ყმის საჩივრის შემდეგ, ბატონს განკარგულება მოუვიდა მთავრობისაგან, რომ სესიას ცოლ-შვილი დაუბრუნეო, მაგრამ ბატონმა ყურიც არ შეიბერტყა. არიენ დაუბრუნა, ამ წინააღმდეგობის შემდეგ, გლეხმა კვალათ მისცა მთავრობას თხოვნა და დაეავლა, რომ უბრძანეთ ჩემს ბატონს, ჩემი ცოლ-შვილი და-მიბრუნოს, თორემ იგი არ მიბრუნებსო, ერთი ასული ოჯახში ჰყავს და სხვების კი არა ვიცირაო...

46.

1847 წელს, მაყვანეთელ საბატონო გლეხს, იესე ინგოროყვას, ჰყავდა ვაჟი შვილი და რძალი. ვაჟი 1841 წელს გარდაიცვალა, ამას დარჩა მეთულე და ერთი ასული. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ გლეხს, ინგოროყვას, მისმა ბატონმა გიტო და გიგო ნაკაშიძეებმა ჩამოართვეს ობოლი ასული. ეს არ იკმარეს და ამ ობოლის პაპასაც წაართვეს ყოველივე სარჩო საბადებელი, ვითომც და იმის ძალით, რომ ყოველივე ეს გარდაცვალებულს გაბრიელ ინგოროყვას ეკუთნოდა და სიკვდილის შემდეგ ყმის ყოველივე ქონება მისს მებატონისა არისო თუ ყმას შვილები არ დარჩაო, ამიტომ, ამათ ყმის ცოლის ერთად ერთი ასულიც მოსტაცეს და მამულებიც წაართვეს, ქვრივი დარჩა უმწეოდ... აუწყეს მას, რომ საითაც გერჩიოს იქით წადიო. ქვრივი დარჩა უპატრონოდ... მიცვალებულის მამამ ამაზედ დავა ესტეხა, მაგრამ სამართლით არა ეშველა რა. ყოველივე ბატონს შერჩა. ამ ქალის განთავისუფლების გამო, მთავრობას მიმართეს თითქმის მისმა ყველა ნათესავებმა და ბატონისაგან ყმის, ფულით განთავისუფლებას აუალებდენ.

47.

1848 წ. ას. აღ. ბერიძის ყმას, ნიკოლოზ სიმონიშვილს, მოსტაცეს მცირე წლოვანი ყმა, მოტაცება საიდუმლოთ მოხდა. შემდეგ აღმოსწინდა რომ იგი მოუტაცნიათ მალაქია გურიელის წახალისებით და გაუყიდნიათ თათარში. ეს უყიდნია ქობულეთელ ქართველ მაჭმადიან ახმედ კვესეიშვილს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ მცირე წლოვანია ყმის გაყიდვის ყველა საჭირო ცნობები იქმნა შეკრებილი, მაგრამ ქობულეთიდან დაბრუნება კი მას აღარ ელირსა. თათრის საბრძანებელში დაშოა*) და მერე სხვაგან უკრეს თავი გასასყიდათ.

48.

თ. სიკო ერისთავის მამამ 1835 წლებში იყიდა ერთი საბატონო გლეხის ყმის ოჯახი, სახელდობრ ივანიკა იესეს ძე სიხარულიძე. ეს ნაყიდი ყმის ოჯახი მისყიდა თავ. დიმიტრი ვახტანგის ძე ერისთავს, რომელიც ამავე მებატონის სოფელში სცხოვრებდა. ამ გლეხის სიხარულიძის ყიდვა-გაყიდვაზე დავა ასტეხა. ბატონს, გაყიდვის პირობა და ცნობა მოჰკითხეს, კანონი იყო, რომ გასყიდვას წინ მებატონეს თავის ყმისთვის უნდა ეკითხა: „მე შენ გყიდი ამ ფასად და იქნება თვით შენ დაისხნა თავი“-ო.

*) დაშოა - ჩარჩა

სიკო ერისთავმა ეს არა ქნა და ყმა გლეხი, ყოვლის დაუკითხავად გაპყრდა. ნაყიდ ყმის სყიდვის და გაყიდვის შესახებ თ. ნიკო ერისთავმა სთქვა: სიხარულიძე გლეხი. საკუთარი ჩემი ყმა იყო და ვისაც მინდოდა იმას მიყიდდი მასაო. მიზეზი გაყიდვის კი ის გახლდათ, რომ ეგ მე არ მემარჩილებოდა და მეორე არც შორს ქვეყანაში გავეიდე, ოჯახის წევრთ რიცხვი არ დაეპანიე, ყველა ერთად დავვიდეო, სიხარულიძენი ამიტომ მადლობელნიც უნდა იყვნენ და თუ თავისს დახსნა სურთ, ახლა დაიხსნან თავიო.

49.

1848 წ. თუ რა გვარად აგირავებდნენ მებატონენი თავიანთ ყმებს და მით როგორ სტანჯავდნენ, ამას ცხადათ ამტკიცებს შემდეგი ცნობა, რომელიც მოვიპოვე დიდის შრომით და დამპალი ქალღმერთიდან პირდაპირ გადმოვსწერე:

„გუ რიის უეზდის ლანჩხუთის უჩასტკის სოფელ აცანის საბატონო ყმის ოთარა თედორაძის თხოვნა.

„მებატონე ჩემი სოფელსა აკეთის მცხოვრები, აზნაური ვახტანგს ჯაყელი, მავიწროობდა მე ყოველთავე მებატონებრივის შვევ წიროებით, ძალდატანებითა და დაგირავეებით სხვათა პირთათანა; გარნა არა მაკმავებელ მამა მის ყოვლისა მათ ხსენებულმან მებატონებან, ჩემმან დამაჯირავეა წარსულის *) ჩემს-ს მარტის 10-სა დღესა, სოფელსა ჯუმათს მცხოვრებს, მღვდლის ძეს ოქროპირ დარჩიას, ოცდაექვს მანეთს ვერცხლის ფულში, ორს შვილებითურთ, ჩემით: იოთამა და სვიმონით, ხოლო ხსენებული ძე ჩემი იოთამა, ნახევარი ნაწილი; დაუგირავეა, რადგან ნახევარი, ძმის მისის მებატონის ჩემისა იოთამისა ხსენებულმან ჩვენ, ორი სული ნახევარნი მამა შვილნი, ხსენებულისა დროისა ვიდრე ამ ჩემს-ს წლის დეკემბრის თვედღე, და ამათვეში არა მიმხედულმან კანონისა და სამართლისამან, მებატონემან ჩემმან, ჩამოართო თავი ჩემი დარჩიას და დამაგირავეა კნაზ ალექსანდრე მაქუტაძესთან, რომელიც იწა დღიდგან მავიწროებს მე ყოველითა ვიწროებითა და ძალ დატანებითა, რომლისა აღრიცხვაც არა ძალობის, და ესრეთსა შენხუთვასა შინა, ხსენებული მოქუტაძე ვითარცა ცნობილ ვიქმნენ, მაკადიანობს საუკუნოდ მოსყიდვასა ჩემსა ხსენებულის ჯაყელისაგან, და მე ამა უუკიდურესსა მდგომარეობისა შინა მყოფი, მოაწევიებ რა ცოლნამღე თქვენისა მრწყინ-

*) 1846 წელი.

ვალებისა, და ყოვლად უმორჩილესად ვთხოვ ნაჩალნიკობრივსა*) თქვენსა განკარგულეგულებასა, დაფარვისათვის ჩემისა ესრეთის პირისადმი მისყიდვისა და დაჯირაფებისაგან, რომლისათანა თითქმის ერთსა დღესა არა ძალ მიძს განგროძობა სამსახური ესრეთსა შემთხვევაში.

უკეთუ მებატონე ჩემი გამსყიდის მე. უკეთუ შესაძლო არის, მიშვამდგომლოთ სადაცა ჯერ იყოს, რათა მიეცეს ჩემში სახაზინო ფულები, ამა პატრივის დებისათვის. რომელ მე ვახდი სახაზინოთ წელიწადში სულზე ნახევარ მანეთს, ვარ სახაზინო ყმა, და ვარ სხვადა სხვა სამსახურსა შინა ქუმდებარე, და უკეთუ ესეცა არა შესაძლო იქმნეს, მაშინ მოაქცეს მე მთავრობისაგან შემწევობა, რათა დავიხსნა მე თავი თვისი, სახაზინო უწყებისათვის, იმოდენად რაზოდენიცა რუსულის კანონით ისყიდება და ანუ დაიხსნება ტყე და უკეთუ კეთილ ინების ეს თქუნმა ბრწყინვალებამ, მაშინ ებოძოს ხსენებულსა მებატონესა ჩემსა, რამოდენიმეს ფულსა რიცხვში ნივთი ანუ საქონელი, რასა ზედა მოგელი კეთილ განკარგულებასა და შებრალებასა თქვენისა ბრწყინვალებისა. სიტყვითა მთხოვნელისათა, თხოვნა ესე შევთხუზე და თეთრადაც გადავსწერე ივანე სვიმონიშვილმან, და რადგან ხსენებულმა ოთარა თვედროაძემ წერა არ იცოდა, მისის პირდაპირ თხოვნით და ხელის მოკემით ხელს ვაწერ ივანე სვიმონიშვილი.

ჩემმ **), მაისი კ-ზ დღესა.

50

...ასეთი მაგალითები, ძველს დროებაში ერთობ ხშირად მოხდებოდა, ბევრს ალაგას დაჯირაფდებოდა ყმა, ხან მთელ ფასად და ხან ნახევარ ფასათ, ასეყოულია, ესთქვათ ყმა წელიწადში ღირს 50 მან. ეს არის მისი სრული ფასი, ბატონმა-კი ეს 25 მანეთად დააჯირაფა, მაშინ 25 მან. სარგებელი ვალად აღებულ თავნის გარდასახადს აკლდებოდა. ასე, რომ ხშირად დამჭირავებელს წლის გასულს ნხოლოდ 10 მან. ლა გადახდებოდა 25 მან. მაგიერ, დანარჩენი ყმის შრომიდან გამოირიცხებოდა

ასეც იყო ხშირად, რომ ერთი ყმა, ორი ან სამი ძმის საკუთრება იყო, ამიტომ ყმის ფულს სამნი გაიყოუდნენ. ხან მოხდებოდა, რომ სამი წლითაც აჯირაფებდნენ, მაგრამ ეს იშვიათი იყო, რადგანაც დამჯირაფებელი ამას თავის საზარალოთ ხელაფდა, მისთვის ყიდვა უფრო იაფი და ადვილი იყო, ვიდრე ასე დაჯირაფება. უნდა მოგახსენოთ, რომ მებატონეთაგან, ყმის დაჯირაფება ნიშნავდა იმს,

*) ნაჩალნიკობრივსა - ნაჩალნიკი - უფროსი

***) 1844 წ. მაისის 26 დღესა.

რომ კაცს, თავის ყმის ჯამაგირი წინეთ აელო და ამის ბარათი მიეცა მებატონესთვის, რომ მან თავის ყმა, სხვას დაუგირავე სამსახურათ და ამისთვის ფულიც მიიღო. ხდებოდა ისიც, რომ მოჯამაგირე, ხშირად თავისს მებატონეს ვალის სარგებელში მსახურებდა და ვიდრე მისი მებატონე თავნს არ გადიხდიდა, მინამ ამას არავინ გაანთავისუფლებდა. ამის მაგალითები ძრიელ ხშირათ მომხდარა.

51

1848 წელს, სოფელ ბასილეთის მცხოვრებმა, აზნაურმა ნ. ჯაშმა, თავისს ყმის ერთი ოჯახიდან, მოახლედ გაიყვანა ყმა გლეხის გოგო თამარა ანდლულაძისა... ეს ყმის ოჯახი ბატონს ვალდებული ჰყოლია, მოახლეების ხარჯით. თამარი ბატონის სახლში კარგად მსახურებდა. აზნაურმა ჯაშმა ეს თანარი მალე მიჰყიდა თ. ერისთავს. ერისთავის სახლში თამარი კარგი მოახლე იყო, 1836 წელს, თ. ერისთავმა თავისს ქალი სოფიო, თ. თავდგირიძეს მიათხოვა და თამარიც თან გააყოლა მზითვეში. თამარი, კნეინა სოფიოს კარგად ემსახურებოდა, ხოლო კნეინა-კი ვერ ეპყრობოდა მას კარგად და სტანჯავდა.

ქალი მომწიფდა, მასთან ლამაზიც ყოფილა... ბატონის ოჯახში ვინცაღა ბატონისშვილმა ნამუჟი აყარა... თამარი დაორსულდა და ყმაწვილი მიეცა. ყმაწვილი საცალა მიაგდეს. ამ გარემოებამ კნეინას ალაშფოთა. ის კნეინასთან რეა წელს დარჩენილა, შემდგომ ამის, კნეინა სოფიო მაინც არ დასცხრა და საწყალ თამარს სასტიკათ მტრობდა, რამდენ გზისმე*) თამაროს ნათესავებმაც-კი მიმართეს და სილბო***) სთხოვეს, მაგრამ კნეინა მაინც არ თანხმდებოდა... ყველას იმას ეუბნებოდა, რომ მე მას მრუშეპისათვის ვსდევნიო.

კნეინას მეტად ხარბი კბილები ჰქონდა. ეს კბილები მალე გალესა და თამარას გაყიდვა დაუპირა. ეს უქალური ქალი, მან მიჰყიდა სამეგრელოს მცხოვრებ აზნაურს გიგო ანჯაფარიძეს, ნახევარი ფული წინეთ გამოართო და ნახევარი ფული შემდგომ უნდა მიეღო... სამეგრელოში გაყიდული თამარის ამბავი, შეუწყვიტა თავადს ჩიჩუას ქვრივ, ერისთავია ასულს, კნეინა სოფიოს დას კესარიას და უკანასკნელ, ახლა ამას უყიდნია თავისს დისაგან. გაყიდული ქალი თავისს სახლში გადაუყვანია. ეს ამბავი კნეინა სოფიოს რომ შეუტყვია, იგი ძლიერ აღელვებულა და გიორგის უკლების მინიკების შესახებ, ძრიელ გაკაპასებულა.

*) რამდენ გზისმე რამდენჯერმე

**) სილბო—სიბრალული, ნაკლები სიმკაცრე.

1848 წ. ძიმითელ აზნაურ აღმასხან პატუნეიშვილმა, თავის საკუთნებელი ყმა ბავში, 6 წლის, დავითელა ბუში, დაუგირავა აზნაურ ლევან თაყაიშვილს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, მყიდავი თაყაიშვილი გარდაიცვალა. ძველმა ბატონმა თაყაიშვილის მემკვიდრეებს თავისგან გაყიდული ყმის განთავისუფლება სთხოვა. ეს თხოვნა მებატონეს შვილებმა არ შეიწყნარეს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ყმაც მოკვდა, მას დაშთა*) ცოლი და შვილები, ვაჟი მიხეილ ბუში და სხვანი. ძველმა ბატონმა მთავრობის წინაშე დავა ასტეხა და მიხეილ ბუშის საკუთრებას იძიებდა:

„მე მხოლოდ მამა მისი დავაგირავე და არა შვილები“-ო.. მოდავეს ვერც ეს თხოვნა შეუსრულდა, მის ყმის შვილები, ბევან მეძმარიშვილის საშუალებით, ქალები დათხოვნის იქმნენ და მიხეილ ბუშსაც ცოლი შერთეს, თვით ამ მოდავე ბატონის ყმის ქალი, რამაც უფრო აღაშუოთა მოდავე მებატონე.

ბატონს ყმის მიღება მით უფრო გაუძნელდა, რადგან მეძმარიშვილის დახმარებით, იგინი ერთის მაზრის ადგილიდან მეორე მაზრისკენ გადასახლდნენ საცხოვრებლათ და ამ გადასვლისთვის, ახალ მებატონის შვილებსაც შეუწყვიათ ხელი. როგორც სჩანს, ეს დაგირავებული ყმა, ახალ მებატონეს, გასყიდულივით დაშთენია ხელში საკუთრებათ.

1848 წელს, როგორც მალაქია გურიელი და ქარცივაძე, იცევე თაყაიშვილიც არის ცნობილი ყმის გაყიდვით. თაყაიშვილს ბევრი სადაგელი ბოროტება ჩაუდენია, თავისს ყმებზედ და ერთი ამ ბოროტებათაგანია შემდეგი ცნობა, რომელიც მოგვყავს აქვე უცვლელად. ეს საჩივარი ეკუთვნის სულაქველიძის ქვრივს, რომელიც დაწვრილებით გვაცნობებს ბევრს რამ საყურადღებო ცნობებს:

„მე მყავდა მაზლი, სახელწოდებით გოგიტელა სალუქვაძე, რომელთაცა არა ჰქონია ჩემთან მდგომარეობა; ცოლი და მული, არამედ იგი სცხოვრებდა სხვა და სხვა ადგილთა, ხოლო მან, მაზლიმან ჩემმან და მაშინ ლიხაურსა მცხოვრებმა ბაგრატა ივანეს ძემ და მაქსიმელა გიორგის ძემ სალუქვაძეებმა, რომელთანაც მე უკმაყოფილოთ ვიყავი, თვით მებატონე, ჩენი აზნაური გიორგი თაყაის ძე თაყაიშვილი დაიქირეს და წაიყვანეს საზღვარს გარეთ, კობულეთს, ხოლო შემდგომ რამოდენისა დროისა, თაყაიშვილი-

*) დაშთა—დაჩა.

იგი ამოიყვანა ყოფილმა სასამართლომ, რამოდენისამე დახარჯულებითა და მისეღისავე, ამა თაყაიშვილმა, თვით მეუღლე ჩემი და მაზლი, აგრეთვე ძე, და ჩემი ასულები შემიპკრეს განდრეკილის მაზლის მიზეზითა, მიუღლე ჩემი ივანე სალუქვაძე, მისყიდა თავადს მიზარბეგ თავდგირიძესა, მაზლი ჩემი სიმონა სალუქვაძე, საჩინოს მცხოვრებ გლახუკა ლორთქიფანიძესა.

ძე ჩემი ესიკა სალუქვაძე, ჩოჩხათს მცხოვრებ აზნაურ ხატელაშვილს და ასულები ჩემი: ერთი დიმიტრი ერისთავს მისყიდული და მეორე, ბაბვის მცხოვრებს მღვდელს ეგნატე თენიეიშვილს, დაგირივებული თუ მისყიდული ორმოც მანეთათ. ესრეთი სხვადასხვა ადგილთა გასყიდვა მოხთა ჩემზედ უცნობლათ მთავრობისა უდანაშაულოთ, როგორც მკომწმებიან მცხოვრები ლიხაურის, არა ყოფილა დამნაშავე ქმარი და შვილი ჩემი.

თქვენო მაღალკეთილშობილებავ არა უნთებელი*) ვარ, თუმცა რომელს ადგილთა მიუღლე ჩემი გარდიცვალა ჩივილის მიზეზითა, ხოლო ძე ჩემი დაახსნევიანა ყოფილმან სასამართლომ, აზნაურს გიორგი თაყაიშვილსა, მაზლი და ასულები ჩემი არის გასყიდული ზემოთ განცხადებისამებრ ჩემისა, რომელ აქამდისინ არ ძალმიძს დახსნად, ვინაიდგან ერთი ასული ჩემი, მღვდლის თენიეშვილისადმი არ იყო გასყიდული მძიმე საფასითა, ამისთვის ეპირებდი დახსნასა იმა ერთი ასულისასა, მაგრამ მე ის მღვდელი არ მეთანხმა თხოვასა ზედა ჩემსა და ასული იგი ჩემი მისყიდა იქაურსა მღვდელს დიმიტრი ქიქოძეს უმძიმესის საჟასითა, რაზედაც მარტის 10 ამა მღვომარე წილსა, ესთხოვე არძითა ყოფილ უეზდის ნაჩაღნიკს კნიაზ ანდრონიკოსა და განუცხადე გარემოება საქმისა.

ხოლო მან, უბრძანა მღვდელს თენიეშვილისა, დრო განუტარებლათ დაბრუნება ჩემის ასულის ნასყიდის, ფულის მიღებითა და მინდობილება აქენდა კნიაზ მაღაქია გურიელისა, მაგრამ დროზედ მოხდა ცვლილება ანდრონიკოვის და გურიელისა და მე დავრჩი უმოწყალოთ.

ამისათვის უმორჩილესაჲ გთხოვთ, თქვენ მაღალკეთილშობილებას, რათა უკეთუ მარგებს კანონი სახასოთ ასულთა ჩემთა, ჰყავით განკარგულებადი ყოფილის ნაჩაღნიკისა მაშინ, რადგანაც უყიდიდა მღვდელს თენიეიშვილს, თაყაიშვილისაგან ასული ჩემი იმა ფულის მიღებითა, მომეცეს ასული ჩემი, მღვდლის თენიეიშვილისა, გინდა მეპატრონისა ჩემისა, გიორგი თაყაიშვილისაგან თქვენის განკარგულებითა.

საწყალი ბარამიძის ქალი მარიაძი, მათი მთხოვნელი.

*) უნთებელი—დამნაშავე.

54.

1848 წელს, საჩივარი ასტეხა მაყვანეთელ ყმა გლეხმა ეფრემ ინგროყვამ, მას გარდასცვლია საბატონო ყმა, ძმა გაბაიელი, რომელსაც დარჩენია ცოლი და ერთი ასული. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ გლეხის გარდაცვალებისა, მათ მებატონე თ. გიგო და გიგულ ნაკაშიძეებმა, გარდაცვალებულის ყმის ცოლს, მცირე წლოვანი ასული წაართვეს და თავისს სახლისკენ გადაიყვანეს, ეს არ იკმარეს და მალე ქვრივს საკუთარი საწილადო მამულიც კი წაართვეს.

ქვრივმა და მზულმა სამართალს მიმართეს. სამართალმა გამოძიება თ. თავდგირიძეს მიანდო, რომელმაც გამოძიების დროს ნაკაშიძის მხარე დაიჭირა, რადგანაც იგინი ურთიერთ შორის მონათესაეები იყვნენ და ამას გარდა საქმე ისე სასარგებლოა დატრიალდა ბატონისთვის, რომ ბატონმა მცირე წლოვანი ინგოროყავას ქალიც კი გაყიდა, ამაზედ ყმა ეფრემ ინგოროყვამ კვალად ასტეხა დავა და გამოძიების თხოვნა.

55.

1847 წელს. მაქსიმეიშვილებში, ხშირად ყოფილან ისეთი მებატონეები, რომელთაც თავიანთი ყმა გლეხები სასტიკათა უწვალეზიანათ, ამიტომ გლეხები ხშირად ბატონის საბძანებლოდან საქართველოს სხვა კუთხეებში გარდახვეწილან. ბატონის საქციელმა გლეხებს ისე გაუჭირა საქმე, რომ გლეხებს ერთად ერთი, მარტო თავისს დახსნა-ლა მიაჩნდათ საშველათ. 1846 წ. თ. ნიკო მაქსიმეიშვილისაგან 300 მან. თავი დაიხსნა სოჟ. ბაღდადში მცხოვრებ გლეხმა გიორგი ბორჩხაძემ, ამისთვის ბატონმა მას მოწმობაც მისცა. წლის თავზედ ბატონი მოკვდა. მეორე წელს, ამ თავისუფალ გლეხს დავა აუტეხა ბატონის ცოლმა, ქვრივმა, რომ გიორგი ბორჩხაძე ჩენი ყმა არისო, მას ფული არა აქვს გადახილიო და ამიტომ ვითხოვ, რომ მას ებრძანოს ჩემი ყმობა და იმ ხარჯის გარდახდაც, რაც მე დამაკლო მან ამ განდრეკილების*) დროშიო. ეს ქალი გლეხს განდრეკას სწამებდა და ქალადღებსაც ნოკორებულს. გლეხი დაკმაყოფილებულ იქმნა მთავრობისაგან და განთავისუფლებული, კნეინას ებრძანა, რომ მას ასეთის საქმეებისათვის თავი დაენებებინა.

56

1848 წელს, ცნობილს ყმების მღვენელ, მტაცებელს და მათს გაჰყიდავს მალაქია გურიელს, უჩივლა ანტონ დუმბაძემ, რომ ჩემი ყმის ერთი ვაჭიშვილი წამართვა, თვით მიითვისა და მეომეთ გაჰყი-

*) განდრეკილების—ცადულის.

და კიდევცაო, ვითხოვ მისს დაბრუნებასაო. მალაქია გურიელმა პასუხი აგო და უარი ჰყო ანტონ ღუმბაძის საჩივარი და ძიება ასე:

„სადავო ყმა, ჩემი საკუთრება არის და მასთან დავა არავის აქვს, სადაც მინდა და ვისაც მინდა იმის მივსცემ, ანუ მივეყიდი. ესა ყმა შე აღრე, ანტონ ღუმბაძეს თხოვნით, მივეცი ღროებით და არა მიყიდვით და მან კი ღროებით მიცემული ყმის მითვისება დაიწყო.“

57.

1849 წელს, როსაპისშვილის ასულმა ნინომ, თავისს ყმის შვილი ესიკა გოგვაძე, მიყიდა აზნაურს არჯევან ჰყონიას. უკანასკნელს გაყიდულის თამასუქის ვალი არ მისცა მსყიდველმა და ამიტომ მათ შორის დავა ატყდა. გამსყ-დავმა მსყიდველისაგან თამასუქის დახსნა ითხოვა, ამ ქალს ეს ყმა უყიდნია თ. მაშუკა გუგუნავასაგან.

58

1849 წელს, ალექსანდრე მაკუტაძე თავისს ყმებს ისე აწუხებდა, რაისა გამო, ამ მებატონეს მრავალი გლეხები განეუღტოდნენ. ერთი ასეთ გლეხთაგანია ესიკა ხანთაძე, რომელიც ბატონს გაექცა თავისს ცოლშვილით. საეკლესიო გლეხი ჩხარტიშვილის სახლში დასტოვა სახლობა და თვით აქეთ იქით იარებოდა. უკანასკნელ ეს გლეხი დაქერილ იქმნა თვით მისს მ. ბატონისაგან, მალაქია გურიელის მამულში.

დაიპირა რა ეს ყმა, ცნობილის „ყმა ყიდი“ მალაქია გურულის საბრძანებელში, თავისს მამულში წაიყვანა და აქ ეს გლეხი რამდენსამე ხანს შებოქვილი ჰყვანდა. უკანასკნელ თ. მაქსიმეიშვილის თავდებობით გლეხს ხელ-ფეხი გაუხსნეს, ბატონსა და ყმის შორის მორიგება უნდა შომხდარიყო, მაგრამ ეს გლეხმა ველარ აიტანა, ბატონის დესპოტიზმი შეუფერებლათ სცნა და მორიგებამდე ისევე გაიქცა.

შემდეგ იგი ბატონმა ველარ იპოვნა, რადგანაც ყმა ქართლში გარდხივეწა, ცოლ შვილსაც იქ უპირებდა გადაყვანას, მაგრამ ეს ამბავი ბატონმა შეუტყო თუ არა, მან მაშინათვე მთაფრობას მიმართა და დავა დაუწყო მღვდელს იესე ჩხარტიშვილს, რადგანაც ამ მღვდელთან ჰყვანდა ცოლშვილი დატოვებული. მღვდელს უჩივლა მასხედ, რომ შენ ჩემი ყმის ოჯახი, შენს ოჯახში რათ მიიკედლეო. ამ ოჯახის შესახებ აი რა საჩივარს აძლევს თვით ეს მებატონე ოზურგეთის მაზრის უფროსს მირიან ჰყონიას: „ხოლო ცოლშვილი ყმის მოვითხოვე მღვდლის იესე ჩხარტიშვილისაგან იმა 1846 წელს, დეკემ-

ბრისა დღესა, რომელმანცა მომცა ხელთ წერილი, რათა იგი მომიყვანს მე ჩემის ყმის ცოლშვილს კუთვნილობისამებრ, გარნა მრავალის ჩემ მიერ მოთხოვნილობის გამო, მისივე ძღვედლისაგან ვერ მივიღე ვერავითარი კმაყოფილება და ვარ მოკლებულ ესრედ ვითარ, ჩემის ყმის ცოლშვილს ზედა, აგრეთვე ამოდენის ხნის სამსახურისაგანაც, რომელისათვის შევსთხოვე თქვენს მალალ-კეთილშობილებას, ინებოთ კეთილი განკარგულება კანონისამებრ ამა ორთა ჩემთა ზედა თხოვნაზედა, რათა არ მოვაკლდე, ვითარ აქამომდე, ჩემს საკუთრებას და დამიბრუნდეს ვითარ ყმა იგი ჩემი იესე ხანთაძე, ევრეთვე ცოლშვილიცა მისი კუთვნილობისამებრ, დანაკლისის სამსახურით მოზღვევითა ძალისამებრ, მათ მიერ მოკემულის ხელის წერილისათა.

პოდპორუჩიკი კნიაზ ალექსანდრე მაკუტაძე.

59

1849 წელს, სოფელ ძიმითის მცხოვრებ, აზნაურის ალ. პატეიშვილის ერთი ყმა გარდაიცვალა, რომელ ყმასაც ცოლი და ერთი ობოლი დარჩა, ეს ქვრივი შეაუღლა თავისს ყმას, აზნაურმა მეძმარიაშვილმა. ამ ქალის შეუღლება პირველ ბატონს არა ეპიტნავა, რადგანაც, როგორც ვსთქვით, ქალს 9 წლის ობოლი გერიც ჰყავდა, რომელიც თან წაიყვანა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ ბიჭის გასყიდვა ორივე მემატონემ ისურვეს, ვაქრობა გამართეს ცნობილ ყმა „პარია და მყიდავ“ მალაქია გურიელთან. გასყიდვის დროს, ერთმანეთში ცილაობაც მოუვიდათ, ერთი მეორეს არ უთმობდა გაყიდვას; ყმას ერთი ბატონის მაგერ ორი ბატონი გაუჩნდა და იმათაც დავაც ასტეხეს ერთმანეთში. პირველი ბატონი ითხოვდა არა მარტო ყმის შვილს, არამედ ზარალის აღდგენასაც.

60

1849 წელს. აზნაურმა იელიანე გიგინეიშვილმა, თავისს ყმას მახარობელ გუჯაბიძეს, ორი ასული წაართვა, რაზედაც ბატონს ყმაძე დავა აუტეხა, მცირე წლოვანის შვილების გათავისუფლებას სთხოვდა. ამ აზნაურმა, ხსენებულ გლეხს შვილებს გარდა, სახლის ავეჯიც წაართვა, თითქმის სულ გაქუცა.

61.

1849 წელს, თავად ვახუშტი შალიკაშვილმა, ქალი მიათხოვა აზნაურ ნიკო კობალაძეს. ამ ქალს მზითევებში გაატანა, თავის ყმის ერთი შვილი ივანე გუნთაისშვილი. მზითევში მიცემულ ყმის მამამ

ასეთი საქციელი მებატონის, უკანონოდ დაინახა და ბატონს სთხოვა, შვილს ნუ მართმევო.

ამ დავალებას გლეხი მიი უურო სთხოვდა ბატონს, რადგანაც მებატონეს ყმისთვის, ერთი შვილიც წინეთ წაერაზმია და ასევე თავის ქალისთვის მზითვევში მიეცა, რომელიც მის სიძის სვიმონ ბოლქვაძის ყმათ ირიცხებოდა. ერთის სიტყვით, თავადს თითქმით სრულიად მოსპობა სურდა ამ გლეხის. გლეხმა ამაზედ მთავრობას მიმართა და დახმარება სთხოვა. თავადს პასუხი მოსთხოვეს, მან უმთავრეს კითხვას გზა აუქცია და შემდეგი პასუხი მისცა:

„დასტურ, ყმა ჩემი საკუთარი, გუნთაიშვილს მე მივეცი მზითვევში ასულისა ჩემსა და სიძესა ჩემსა, რომელიც ღმერთნა მოახმაროთ მათ და ამისთვის კანონიერი ქალაღლიც მივეცი. მათი ნება არის, როგორც ინებენ ამ გლეხის ფლობას, მასზედ გლეხსა ხმა და ძალა არა აქვს, გინდ გაყიდონ, გინდ გააჩუქონ, დააგირავონ ანუ სხვა გვარ იქმნეს, ყოველივე ასულისა და სიძისა ჩემისა ნება არის, ყმასა ჩემსა ხმა არა აქვს ამაზედ“.

62.

1849 წელს, ოთარ სალუქვაძემ, თ. ვახტანგ ერისთავისაგან ისყიდა მცირე წლოვანი გოგო. რომელშიაც ფასად 63 მანეთი მისცეს. რამდენიმე წლის შემდეგ, ეს გოგო მოიტაცეს აზნაურმა მაქსიმე ლოლობერიძემ და მისმა ყმამა სხვაზედ გაყიდეს, რაზედაც დავა ატყდა და კნენა გოგოს დაბრუნებას ითხოვდა, თორემ უამისოდ შე ხელმწიფის ხარჯს ვერ გადავიხდიო.

63.

1849 წელს, დევნილი ყმანი და მათ მონათესავენი მათ ბატონის წინაშე ყველა ზომებს ხმარობდნენ, რომ ეგები რამე ნაირათ თავი ეხსნათ. მაგალითებრ, რომელი ბატონიც-კი სასტიკათ აწუხებდა ყმა გლეხებს, ამ ბატონისაგან ყმა გლეხები აქეთ-იქით მირბოდნენ და თავს იუარავდნენ. როგორც ყვილამ ვიცით კარგათ, ერთობ ხშირი მისელა-მოსელა იყო ქართლსა და კახეთში. გამოქცეულის ყმის მონათესავენი კი, ბატონის წინაშე დააგდებდნენ ხმას, რომ თქვენი ყმა ბატონო თათარში გაიქცაო. ბატონიც დაიჯერებდა და რამდენიმე ხნის შემდეგ, ხელში დაიჭერდა თოფსა და ხანჯალსდა გაუდგებოდა ოსმლეთის გზას, მივიდოდა აქა-იქ და დაიწყებდა თავისს ყმის ძებნას, მაგრამ ხშირად და თითქმის საყოველთაოდ, ვერას ჰპოვებდა. სწორეთ ამის მაგალითს წარმოადგენს თავნიკო მაქსიძეიშვილის საქმე.

ამ თავადს, მეტად ცუდი წესები ჰქონდა გლეხებზედ მიღებულა, ამიტომ გლეხნიც მისგან აქეთ იქით მირბოდნენ. ერთხელ მას გაექა გლეხი ესიკა ხანთაძე. ხმა გააერცელეს, რომ ესიკა თათარში გადაღარდაო. ბატონმა არ და'თმო და ესეც წავიდა თათარში. იარა, იარა, ფული დახარჯა, მაგრამ ყმა ვერსად ჰპოვნა და ბოლოს დაბრუნდა შინ ხელ ცარიელი.

1849 წელს, ამან შეიტყო, რომ მისი ყმა ოსმალეთში-კი არ წასულა, არამედ ქართლში გადმოსულა, სადაც საქმისთვის მოუკიდნია ხელი. სარწმუნო ცნობების შეკრების შემდეგ, მებატონემ დავა დაიწყო და მთავრობას სთხოვდა, ყმის სახლში დაბრუნებას და ოსმალის დახარჯულს ფულის გადახდასაც, რადგანაც ეს ფული, მე ჩემი ყმის უკან დევნაში დაეხარჯეო.

ამ გარემოებამ საქმარისი აყალ-მაყალი ასტეხა ბატონსა და ყმის ნათესავთ შორის, რადგანაც ბატონი ხარჯის გადახდას ყმის ნათესავებსაც სთხოვდა.

64.

1850 წელს, აზნაურმა ზაალ ასათიანმა, თავისს ძმის უჩუმრათ, საერთო საკუთნებული ყმა გლეხის მახარობელა დოლიძის ოჯახი გაყიდა. იგი მიჰყიდა ცნობილს „ვოროაულს“ პარუჩიკს, აწ კავალერს, თავ. მალაქია გურიელს 500 მან.

ყმა გლეხის ოჯახი შესდგებოდა რვა სულისაგან, ცოლ-ქმარი და ეჭვისი შვილი: სამი ვაჟი და სამი ქალი. ამათვე თან გაჰყვა საკუთნებელი მამულიც, რის ქალაქიციც მთავრობისგანაც იქმნა შემოწმებული, დამტკიცებული ქუთაისის სამაზრო გამგეობაში. გლეხთა გასყიდვის დროს, თავადმან გამსყიდავ აზნაურ მხოლოდ 200 მანეთი მისცა, 60 მან. შემოქმედელ აზნაურს იესე იორიშვილს შეაპირა და 240 მანეთის-კი ვექსილი უბოძა. ასე და ამ გვარათ, მალაქიამ იყიდა ყმა გლეხის ოჯახი 500 მანეთად, ხოლო თულად-კი გადაიხადა 200 მან. უნდა ზოგახსენოთ, რომ თავადმან 500 მან. მეტად კაი ფასი მისცა, მაგრამ მას რა წაუხზა, 500 მანეთში, მხოლოდ 200 მანეთით გადაიხადა. 60 მან. ვალი გაასალა და იმეღია, რომ 6 სულიდან სამი სული მაინც ექმნებოდა შერჩეული ოსმალში გადასაყვანათ და გასაყიდათ, სადაც სამს სულში 1500 მან. მაინც აიღებდა, მაგრამ, როგორც სჩანს კავალერს თავადს საქმე, ასე არ მოუხზა. აზნაურს გამსყიდავს ძმა შეაშალა და ძმას დავა დაუწყო:

უჩუმრათ გლეხის ოჯახი რათ გაყიდეო, მეორე თუ გაყიდე, რატომ მე ჩემი წილი ფული არ ჩამაბარეო.

საქმემ, გამოძიების სახე მიიღო, მალე გამოიკვამ ძმებთა შორის, რომ მალაქიას ჯერეთ 240 მანეთი არ გადაუხდიაო. მალაქიას აღარ დააცალა ახალ მოდავე აზნაურმა და საჩივარი ასტეხა, ძმას 'ხაალს' გლები ყმა გაუყიდნია თავისს მამულებით 500 მან. და ეს ცოტა არისო.

კავალერმა იწყინა ასეთი სამდურავი აზნაურ-თავან. ამან მალე დააშოშმინა მოდავენი, შეატკბო კარგად და მოურიგდა ასე: 240 მან. ვექსილი დაიბრუნა და მისს სანაცვლოდ გლების დოლიძის მამულები ისევ მებატონეს დაუბრუნა, რომელზედაც კმაყოფილი დარჩა აზნაური და ასე და ამ გვარათ 260 მანათში. მას დარჩა რეა სული, რაც უჯრო რასაკვირველია, ხელმისაცემი უნდა იყოს თავადისათვის ამ საქმის გათავების დროს, კავალერმან თავად გუოიელმან, შემდეგი პირობის წერილი მისცა გამსყიდავ აზნაურის შვილებს, რითაც დაუბა გული. პირველმა ძმამ ზაალმა, მეორე ძმა მცირეთ რამით დაატკბო და 200 მან. ცოტაოდენი რალაცუები მისცა. აი ესეც პირობის წერილი:

ჩუხ ნ-სა წელსა ოქტომბრის პირ. 1 დღესა.

მე ქვემოთ ამისა ხელის მომწერელი პორუჩიკი კნიაზ მალაქია ქაიხოსროს ძე გურიელოვი, ამ ხელის წერილს გაძღვეთ თქვენ ბახვის უჩასტკის სოფელსა ასკანას მცხოვრებს, აზნაურს ზაალ ასათიანს მას შინა, რომელ მე ვისყიდე თქვენგან თქვენი ყმა მახარობელა დოლიძე, თავის ცოლსვილით და საცხოვრებლის ადგილ მამულით ერთ, რომელიც დამტკიცებულ არის ლუბერსკის სუდში, ხოლო ამა ნასყიდობაში მქონდა ვალად მოსაცემი თქვენზედ ორას ორმოცი მანეთი ვერცხლისა, რომელშიდაც გქონდა ვექსილი და იმ ორას ორმოც მანეთშიდ, დაგიბრუნე ისევე მახარობელ დოლიძის ნამოსახლი ადგილ-მამული, ქური და ზვარი.

ერთის სიტყვით, გარდა კაცის სულისა, ყოველივე საცხოვრებელი და ის ვექსილი დავიბრუნე, რომელიც ის განცხადებელი ქონება გექუთვნის, შენ მოგახხაროს ღმერთმან, ყოველივე პირის უდევრათ და უკეთუ მე ანუ ჩემმა შემდგომმა დავა განვაცხადოთ, მაშინ ჩემმა ხელ წერილმა პირი დამიყოს და შეუწყნარებელი იქმნეს ამაზედ საჩივარი ყოველს სასამართლოშიდ, რასა ზედა დაკმაყოფილებულ ვარ და მაქვს მითვისებული ორას ორმოცი მანეთი, მას შინა ჩემის წრფელის სეინილისით. ჩემს საკუთარ ხელ ვაწერ პორუჩიკი და კავალერი კნიაზ მალაქია გურიელოვი.

დავსწერე წერილი ესე ახოვნითა პორუჩიკის მალაქია გური-

*) „ღმერთმა“ მოახხაროს თავად-აზნაურობას ასეთი სინილისი.

ელისათა პრაპორშჩიკმა კნიაზმა ყარამან თავდგირიძემ და მოწამეცა ვარ ამისი.

პოდპორუჩიკი კნიაზ გიორგი ნაკაშიძე
 პოდპორუჩიკი კნიაზ მახუტა ნაკაშიძე
 პოდპორუჩიკი გიორგი ჯაყელი
 პრაპორშჩიკი თაზია ნაკაშიძე
 პრაპორშჩიკი იესე მდივანი
 კნიაზ ალექსანდრე ნაკაშიძე
 კნიაზ გიორგი თავდგირიძე
 მოწამე ვარ ამა წერილისა პრაპორშჩიკი გიგო ჯაყელი.
 აზნაური მაქსიმე კვაშალი
 მოწამე ვარ ამისი მე აზნაური ქაიხოსრო კვაშალი
 აზნაური სიმონ ქარცივაძე
 „ნამდვილისაგან სწორედ გადმოღებულ არის“. აზნაური ზაალ ასათიანი“.

ბატონყმობის დროს გურიის აგვლებნი.

თავადნი მალაქია გურიელი, — ყარამან თავდგირიძე, — ალექსანდრე მაჭუტაძე და სხვანი.

ცხადია, ქართველ თავად-აზნაურებში ზოგი ბოროტი იყო, ზოგი კეთილი; ასე მართო ჩვენში არ გახლდათ, არამედ რუქეთშიაც ასე იყო და ამიტომ ჩვენს ბატონყმობას ზედმეტი დაზღვევილის თვალთ ნუ შეხედავთ. მებატონებთა შხამს და ნალეველს მართო აქ, ჩვენში, ნუ დაინახავს ვინმე... ჩვენ არაეის დაფარვა არ გვინდა და არც კარგს დავიფიქვებთ, სადაც ავი იყო, იქ კარგიც გახლდათ.*) ეს სხვებშიაც ასევე იყო, ჩვენს ცუდს და მის განფენას, ყოველთვის ჰყვანდნენ წამქეზებელი მედგარი მებატონენი. ასეთი მძლავრი პირებით სავსე იყო ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო და სხვა კუთხეები. სამცხეში, ქართველ მუსულმანთ შორის, ასეთ „დიდებულთა“ რიცხვი ისლამის წყალობით მოიხპო.

აქ, ჩვენ გვინდა დავასახელოთ გურული მებატონენი: მალაქია გურიელი, ყარამან თავდგირიძე და ალექსანდრე მაჭუტაძე. ასეთ პირებით 1830 წ. სავსე იყო მთელი საქართველო. ამათის მეოხებით, იმერეთის მებატონეთა ყმებიც იღვენებოდნენ, მათ მებატონეთაგან სასტიკათ, ამიტომ ესენი მირზოდნენ კავკავისკენ, რუქების მახლობლად სახლდებოდნენ და ძველიდგანვე გადაგვარდნენ... ზემოხსენებულ

*) ესტოვებთ უცვლელათ. ცხადია ბატონყმობის სიკარვეზე ლაპარაკი ზედმეტია.

კუთხეში, აქა-იქ გადაგვარებულ ქართველთა შთამომავალნი კი-
დევ სცხოვრობენ. ქართლიდან მრავლად მირობოდნენ შეწუხე-
ბულნი ყმანი: მოზდოკის, ყიზლიარის, კავკაეს და სხვაგან, სადაც
კი სადგურებია, ყველგან ქართლიდან წასული ყმანი არიან, ბატონ-
ისგან ძველადვე გაქცეულნი იქითკენ... იქ, ქართველი მებატონენი,
ადვილათ ვერა სძებნიდნენ თავიანთ ყმებს: რუსეთისკენ ყმების ძებ-
ნა მათთვის საძნელო იყო.

რაჰიდან და საწერეთლოს იმერნი, ხშირად მობობოდნენ ქართლს,
უფრო თბილისს, უმეტესად კახეთში კი სახლდებოდნენ, იქ მუშაობით
ირჩენდნენ თავს. ზოგნი ახალციხისკენაც გადადიოდნენ, ოსმალის
მფლობელობის ქვეშ ეძლეოდნენ ცხოვრებას. აქეთკენვე ხშირად გად-
მოდდიოდნენ მეგრელები და გურულები. გურულებს ოსმალეთში გა-
დასცლა და ცხოვრება უფრო ეადვილებოდათ. აქ მებატონეთაგან
ჰქონდათ გაქირება, რადგან მათი მებატონენი, ოსმალთა მეზობ-
ლობას ბოროტად ხმარობდნენ და თავიანთ ყმებს გარდა, ძველიდგან-
ვე თვით საგურიელო ყმებსაც კი იტაცებდნენ და არბევდნენ, ზოგს
ჰყიდდნენ ოსმალეთში, ზოგს, ვინ იცის, როგორ სტანჯავდნენ. ასეთ
შეუბრალებელ და მტანჯველ მებატონეებათ, რუსთა კანონმდებლობის
დროს, ირიცხებიან ზემო-ხსენებული მებატონენი. ასეთი მებატონენი
არბევდნენ არა მარტო თავიანთ ყმებს, მათ ცოლშვილს, არამედ
სხვათა მებატონის ყმათაც, ქურდულად იტაცებდნენ. საეკლესიო
ყმებს, სახელმწიფო ყმებს და არბევდნენ, შვილებს სტაცებდნენ და
ღყიდდნენ, მანულებს ართმევდნენ, საქონელს სტაცებდნენ, ამის შე-
სახებ, ამათი ხმის გამცენი არაჲინ იყო. ვერაჲინ ვერ ეტყოდა რამეს,
ერთ სიტყვას, კრინტსაც ვერ დასძრავდა. ასეთი იყო მათი ძლიე-
რება რუსის მთავრობის ძალით.

ყოველივე მათ ფეხ-ქვეშ იმხობოდა. მათ არც კანონის შიში
ჰქონდათ და მორიდება. სადაც კი შედიოდნენ ეს პირები, მათ ყველ-
გან შეჰქონდათ მტრობა და გლეხთა ჩაგვრის წესები. ესენი გლეხთა
და ყმათა დასაჩაგრაჲათ აქეზებდნენ თვით სასულიერო პირთაც,
ამათი წყალობით, ყმების საჩივრები ყველგან დავიწყებული იყო და
კუნძულში მიგდებული.

ყმათა და გლეხთა მღურვა და საჩივარი ყველგან გაისმოდა.
ნთავრობასთან უმეტესად, ქალალდი-ქალალდზე იგზავნებოდა საჩივლე-
ლად, მაგრამ ხშირად ყოველივე დავიწყებას ეძლეოდა. ასეთი უსა-
მართლობა საქართველოს ყოველ კიდეზე იყო მოფენილი. მებატონე-
ნი, ყველგან სჩაგრაჲდნენ გლეხებს და მეტადრე ყმებს, ზოგი ერთი
მებატონენი წრეს იქით იყვნენ გადასულნი. მე ძალიან ბევრი საბუ-

თები და ცნობები მინახავს, სადაც ყმათაგან საჩივარი ყოფილა მე-
ნატონებზე, რომ ამდენი ვიჩივლეთ, ვიჩივით და სამართალი კი არსად
არის, ჩენი თხოვნები სულ იკარგებაო. ასეთი იყო, შავალითებრ,
1840 წ. ლანჩხუთის უფროსი გიორგი ბერიძე, რომელიც სამართალს
ფულზე ჰყიდდა: დღეს ერთს მიეწებოდა, ხვალ მეორეს... ასეთნი
იყვნენ ზემო-ხსენებული თავადნი გურიაში, ქართლში—სუმბ-თიშვი-
ლები, რომელნიც ამოწყვეტილ იქმნენ მათ ყმათაგან, ერისთავიანი,
ამილახვარნი, თადეოს გურამიშვილი, თადია ჩოლოყაშვილი, კიკო
და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვანი, ენით საგმობელნი და საკიცხნა.
უცხო მებატონე, უცხო ყქას, რასაც მოისურვებდა იქას უზამდა. ამი-
ტომ მომყავს შემდეგი ცნობები:

თავ. ალექსანდრე მაკუტაძემ, საეკლესიო გლეხ, აწ გარდაცვა-
ლებულ გიორგი იმნაიშვილს, წაართვა ცოლ-შვილი და გაყიდა სხვა
და სხვა პირებზე.

აგრეთვე საეკლესიო ყმას, გომელია იმნაიშვილს, წაართვა ერთი
ქალიშვილი და ერთ ოქროს მკედელს მიჰკიდა 1843 წ.

საეკლესიო ყმას მახარება ორაგველიძეს წაართვა ერთი ქა-
ლიშვილი და გაყიდა.

აქ ეს სამი ცნობა მოვიყვანე ერთი სვავის შესახებ. უნდა
ითქვას, რომ მაკუტაძე, ასეთ ბოროტებას ყოველ დღე ახდენდა და
ამიტომ მისგან ასეთი საქმენი, ასობით დაითვლება და არა თითო-
ობით.

საკიროდ ესთელი, მოვიყვანო აქ ერთი საჩივრის წერილი, რომელიც, ჯუმათის გლეხებს დაუწერიათ და საქართველოს ექსარხოსის-
თვის მიუციათ 1843 წ. ეს საჩივარი, კარგა სატავს, იმ ზოგიერთ
მებატონეთა უსამართლობას, თუ ისინი რა და რა საქმეში არ ერე-
ოდნენ, და როგორ სჩაგრავდნენ, არა მარტო თვის ყმებს, არამედ
სხვათაც... ამ საჩივრიდან არკად სჩანს, რომ მებატონე რასაც გა-
ნიზრახავდა, იმას ჩაიდენდა, აისრულებდა კიდევ. ამ საჩივარზედ
ხელს აწერს 80 კაცი საეკლესიო ყმა როგორც ვიცი და ცნობები-
დანაც სჩანს, იმ დროის „უწმინდესი სინოდი“ ვერ მოიქცა ყმათა
სასარგებლოდ... ყმათა საჩივარი მათ ქუთაისის გუბერნატორს გაუგ-
ზანეს, იქიდან ოზურგეთის უფროსს. მერე გამოძიება მოხდა, მაკუტა-
ძეს ყველგან მეგობრები და ნათესავები ჰყვანდა. საჩივარი გაამტყუ-
ნა, გააუქმა, ყოველივეზე უარი ჰყო და თავი გაიმართლა. გლეხები
ამას კი არ მოელოდნენ „უწმინდესის სინოდისაგან“... საქმე ისე და-
ტრიალდა, რომ ყმების წინააღმდეგ გახდა თვით ჯუმათის წინამძღვა-
ოცი, ნათესავი და მეგობარი თავ. ალ. მაკუტაძისა საჩივრის ქა-

ლალდები დაიმალა და სულის მამამ ასეთი ცნობა მისცა:—„ყმები სტყუიანო“.

თავადი და აზნაურება ყოველთვის მონასტერს მამულებს სწირავდნენ. შენაწირავს, რასაკვირველია, თავიანთ გლეხებს სტაცავდნენ, მათ არაუფერი ეკარგებოდათ, გლეხების ანაუკუქვენს ბერებს და ეპისკოპოსებს აძლევდნენ. ეს სულის მამებიც ბრმავდებოდნენ ამითი, საწყალ ხალხს ღალატობდნენ, არასდროს მათ მაგ ერ თავად-აზნაურთა წინააღმდეგ, ერთი კრინტიც არსად დაძრულა. ერთად ერთი მაგალითია, სამი საუკუნის განმავლობაში, რომ XVII საუკუნის ნახევარს, აფხაზ იმერთ კათალიკოზმა ევლეოსმა, იქადაგა მებატონებთან ყმათა თათრებზედ დაყიდვის გამო და შეაჩვენა ის მებატონენი, რომელნიც ქრისტეს ბატკანს (ქრისტიანს) თათრებზედ გაჰყიდისო.

ქადაგებას ვინა სჩვიის, სამღვდელოება ყოველთვის მტერი იყო და მცარცვაფი. სამღვდელოება სცარცვაფა ხალხს, გლეხების შრომით სცხოვრობდნენ, საქმით კი თავად აზნაურებს ემსახურებოდნენ. მათ ემხრობოდნენ... მთელი ჩვენი საყდრები გლეხთა ხელით კეთდებოდა და შიგ საყდარში კი, მათი შებეტონენი იმარსებოდნენ, მათი მურტალი სხეულის სულით ყროლდებოდა, გლეხთაგან ნაშენი საყდრის შენობანი. გლეხები ერთ დროს, ეკლესიის ყმობას დიდათ ელტოდნენ, რადგანაც მათ ეკლესია დიდათ მჟარველობდა, ძველადან ვიდრე საშუალო საუკუნებდე, მერე კი დავარდა ეკლესიის მჟარველობა ყმებზედ და უკანასკნელად ისე შეიცვალა, რომ ყმათა მდევნელათ და მცარცველად თვით სამღვდილო პირნიც გამოდიოდნენ. ებრძოდნენ მათ გაუგებრად და შეუძნებლად. XIX საუკუნის შემდეგ „სულის მამები“ გაისყიდნ წირვა ლოცვით თავადებსა და აზნაურებზედ. მერე ამას მთავრობაც დაერთვა ზედ. ერთი სიტყვით XIX საუკუნიდან, ქართლის ეკლესია და სააღვდელოებაც ხალხის მტრად გადაიქცა. ყმები მათ სახრავ საგნათ გაიხადეს. წინანდურ გზას თავი გაანებეს, და სულის მამებიც თავად-აზნაურებს მოუსხდნენ გვერდით და ყმათა ცხოვრებასაც ერთი ათად სტეირთამდნენ. კეთილშობილთ მეგობარნი ერთად და ერთნაირად აძრობდნენ ყმებს ტყავს. უკანასკნელად ყმებმა საყდარსა და ბერებშიაც იგივე მტრობა და მტრები ნახეს, რაც თავად აზნაურებში, იგივე სვაკები, იგივე მკვლეუფაები და სხვანი, ამიტომაც გახლდათ, რომ ყოველი თავადი და აზნაურის შვილი სკდილობდა, რომ მის ოჯახიდან თითო ბერი, არქიმანდრიტი და ეპისკოპოზი ყოლოდა, რათა ხალხი შეერთებულს ძალით ეყვლეფად და ეფცქნად. იშვიათად, რომ გლეხის

შვილთაგან არქიმანდრიტობამდეს ან ეპისკოპოზობამდე ვინმეს მიეღწიათ. ამის სულ ორი მაგალითი ვიცი, მთელი ჩვენი წარსულიდან და ისტორიიდან.

გინდ რომ გლებს მიეღწია ასეთ ხარისხამდე, იმას მაინც თავად აზნაურები გადაიბირებდა და უკანასკნელს ხალხის მჭრად გაპოიყვანდნენ, ყმების მტანჯველ-მცარცვაედ და თავად აზნაურების მომხრედ და მეგობრად, ასე იყო მოწყობილი საქმე, ასეთი პირობები არ ებობდა მაშინ მათ შორის, ამიტომ ბერებიც უსამართლოებით იყვენ დარაზმულნი, ყმებსა და გლებების შრომით ცხოვრობდენ, სამსახურით კი უსამართლოების მეუფებს ემსახურებოდნენ... ყოველივეს მათ სასარგებლოდ ასრულებდენ. ეს შესძლენა მათ, მათმა სინოდმა და გაფუჭებულმა რუსეთის მთავრობამ.

ჩვენი მონასტრის ბერები, თუ სადამდის იყვნენ წამხდარნი და გაფუჭებულნი, სადამდის იყვნენ დაბრმავებულნი და გასყიდულნი ყმათა მჟარველობისაგან, ესა სჩანს თვით ქვემო მოყვანილი საეკლესიო საჩივრიდგანაც, სადაც საჩივარია თავ. აღ. მაქუტაძეზედ... წინამძღვარმა დამალა და ყოველივე დაიჟარა, ამიტომ უნდა ითქვას, რომ ყმების მტრობას და შებატონეთა მომხრეობას, თითქმის ყოველი მონასტრის ძმები ადგანან, ესენი გლებებს და ყმებს უქადაგებდენ ბატონიშვილების მორჩილებას, ხმის არ ამოღებას ყოველი ხარჯის გადახდასა, ბატონის სასარგებლოდ.

რადგანაც ბატონი, მათი უმაღლესი სისხლის მექონი იყო, ამიტომ იებატონეც ბერებს, არქიმანდრიტებს და ეპისკოპოზებს ყოველთვის პატივს სცემდნენ, სადილებზედ პირველ ალაგას წამოსკი-მავდენ, შესაწირავსაც ძღვედნენ და მით უბრმავებდენ თვალებს. მათი კავშირი და ეოთობა იყო ყმათა საწინაღმდეგო მკაცრი ძალა, რაის საშუალებითაც, ყმასა და გლებებს სიცოცხლის დღეს უმწარებდენ, ყოველთვის შეერთებული ძალით სტარცვავდნენ და სტაცავდენ ნამუშევარს, თავად აზნაურთა და ბერების კავშირი, ტაცვის გარდა აბსნელებდა და აყალბებდა თვით მართმსაჯულობას და შეწუხებულ ყმათა საჩივარს, ბატონებზედ და გოდებას, რასაც ცხადათ ასაბუთებს შემდეგი საჩივარის ზოგი ერთი ადგილები:

„მის მაღალ უსამღვდელოებას უწმინდესისი და უმართებულესის სინოდის, სრულიად საქართველოს, კახეთის არხიეპისკოპოს და კავალერს ე ვ ვ უ ნ ს.

უმაღლესი თხოვნა.

იმავე პირველიდგანე, რა შეესულვართ ჩვენ ჯუმათი სობოროს უწყებასა ქვეშე, არა გვყოლია რა მოურავა, და იყვნენ მმართველად

ჩვენდა სასულიერო ნაწილთაგანნი, რომელნიმე პირნი და ვერა უკადრისობდენ*) უმართლოთ შევიწროებდასა ჩვენსა, ხოლო რა გადმოსახლებულა უსამართლოებისა ჩვენისა, კნიაზ პრაპორჩიკის აღექსანდრეს დავითი. ძის მაქუტაძისა სახლი ოზურგეთის უჩასტკის სოფლის ასკანიდგან, დასახლებულან ჩვენვე უჩასტკასა შინა, სოჯელსა ნიგოითს, ჩვენს მახლობლად, მაშინ იწყო ჩვენზედა ძალადობა, და მიუთვისებევართ სამოურავოთ და ხმარულობს ჩვენზედა, იმ ვ პირველდგანვე, ვიდრე აქამომდე, თვით უზღუებასა მჯაცებლობითა, დატუსალებითა, ცემითა და აკლებითა და ყოვლის უსამარლოებითა, რომელსაც ქვემორე მუხლითა განვაცხადებთ. ა. ჩუღგ—წელსა შინა, ვიჩივლეთ არხიებითა უმეტეს ოცდა ათ ფურცლაქდის. არსებულსა გურიის დროებითი სასამართლოსა, განვაცხადეთ ზას შინა, რომელ გვიშლის იგი მამა პაპობით კუთვნილს ტყესა და წყალსა, და სახნავ სათეს მიწასა, და გვემართლება იგი ყოვლის ძალადობით. ხოლო იმეცადინა მან თვისის, ბოროტი მოქმედებითა, და ჩივილი ჩვენი მიაცემინა დავიწყებასა ქვეშე, რომელიც დღეს იმყოფება აჯამეთის სობოროსა შინა.

ბ. თავადმა იმავე მაქუტაძემ, აწ გარდაცვალებულსა საეკლესიო ყმასა გიორგი იმნაიშვილს ცოლ-შვილი გაუყიდა სხვათა პირთადმი.

გ. კვალადაც საეკლესიო ყმას, გომელია იმნაიშვილს წაართვა ერთი ქალის შვილი, ტუფალა და მიყიდა ერთს ოქრო მჭედელს.

დ. კვალადაც საეკლესიო ყმას მახარბელა ორაგველიძეს ერთი ქალი შვილი, გასყიდა სხვათა პირთადმი.

ე. ერთი კომლი საეკლესიო ყმა, გოგია იმნაიშვილი თავის ცოლ შვილით, აიკლო და გაყიდა იმერეთს სხვათა და სხვათა პირთადმი.

ვ. ადგილ-მამული წაგვართვა და მისცა თავის ყმებს.

ზ. გვართმევს ყოველისა განუზომელად საზრდოს, სიმინდსა და ღომსა, და რაოდენიც შეუძლიათ მათი ყმებით და გვასამართლებენ.

ჰ. როდესაც მოხდება მათ ყმებთა, და ჩვენ გეთხოვს ადგილსა მდებარესა, ანუ ვენახსა და შეადგენენ ჩივილსამებრ ჩვენისა მართ-მსაჯულებისა განჩინებისა, და დარჩება მხარე ჩვენი სიმართლით, მაშინ მაქუტაძე იგი არა ინებებს იმა განჩინებისა, ქვეშე მოყვანასა.

თ. საეკლესიო ყმა, აწ გარდაცვალებულ ოთარიკა იმნაიშვილი, ხატზედ დააფიცა ერთგულად სამსახურისათვის.

*) უკადრისობდენ—თაკილობდენ.

ი. წელიწადში: სამას დღეს გვამუშავენს ყოვლად უქირაოდ.

ია. გვართმევს ცხენსა და ხარებსა და გზავნის სხვათა და სხვათა ადგილებში, სასარგებლოს მოხდით, ყოვლისა უქირაოდ.

იბ. ვინაიდან ვართ ჩვენ სიღარიბესა და ვიწროებასა ქვეშე მყოფნი, მთავარი არსებობისა, საეკლესიო ხორაგთაგან მცირე რამ გვინდა გარდასახადი, ახლა იმა ხორაგთაგან, საფასოისა ერთი ათად გვახდევინებენ.

იგ. ჩვეულებისამებრ ამა ქვეყნისა. ოდესაც მაიწილადებდა მამა-შვილი, განა ძმანი მესამე ცდამდის გარდასახადსა ერთ გარდახდევინებდენ. და ახალ. ჩულმ წლიდამ, ოდესაცა აღსწერა გურიის უეზდი უფალმა სარაჯოვმა, რის შემდგომ ვინც გავწილადდით და ცალკ ცალკე დავდგომიარებთ, არა და იცოდეს მეორე კამელარიის აღწერასა იასაულის ფულსა, კომლის თაევზედ იყო და გვართმევენ, საეკლესიო ყმათა. მცირე რიცხვებით საყარაულოზედ გვაგზავნიან და უმეტეს, მაქუტაძე თავის სასარგებლოდ იტოვებს.

იდ. საეკლესიო ყმასა იოზა იმნაიშვილს, ერთი ძროხა წაართვა ათ მანეთად და იმა რიცხვიდან მისცა მცირე რიგი.

იე. მაქსიმელა ორაგველიძეს, ერთი ძროხა ღირებული ხუთ მანეთად, იმა რიცხვიდან მისცა მცირე რიგი.

ივ. იესე, საშაია დათაია და პეტრია ორაგველიძეებმა, სპირიდონ და ლაჭერე იმნაიშვილებმა, ძმათ თვითეულთა კომლობით გარდაახდევინა ორ ორი მანეთი და ორ ორი აბაზი.

იზ. გვართმევს ნამუშავარსა რკინის იარაღებსა და ცოლ-შვილის საზრდოს სახარშავათ, ქვაბსა და შეშა:ა.

იც. ცხრა ლორი წაართვა მაქაიმელა იმნაიშვილს და სამი ოქროპირ იმნაიშვილს, ღირებული თითო-თითო ოთხ ოთხ მანეთად.

იმა ჩვენნან მეუსამართლებან. მაქუტაძემ, განგვიწესა ჩვენდა მეუსამართლეთ, საეკლესიო ყმა მახარობელა, და იოზა იმნაიშვილი მამასახლისათ... მათა დაგვიწყო მტაცებლობა, ვიჩივლეთ და გურიის სასამართლომ გამოჰყარა ივინი, და სასამართლომ აღიჩინა საეკლესიო ყმანი მაქაიმელა და დათუა იმნაიშვილები. მან მაქუტაძემან, მოსოხოვა მათ თვითეულს ორმოც ორმოცი მანეთი, და ვინაიდგან, სიღარიბისა მათისა გამო, ვერ შეძლეს გადახთა, ამიტომ ისთევე გარდაყენეს ისინი და მისცა მამასახლისობა საეკლესიო ყმას გოგია იმნაიშვილსა და გარდაახდევინა სამი თუმანი.

ით. წაართვა ჩვენთაგანს, მაქსიმელა იმნაიშვილსა, ერთი ხარი ღირებული ექვს მანეთად.

იუ. ჩვენთაგანნი ამა სოფლისა, მუხოვრებნი სამი ძმანი გიორგი,

სუტია, კახვინატი დააშვარისშვილები. ესე იგი იმნაიშვილები იყვნენ, რა საბატონო ყმაი და შემდგომ სურვილისამებრ მათისა, დაიხსნეს თავი თვისი მებატონისაგან, საეკლესიო უწყებისათვის, და განიწესეს მათ, წლითი წლით ეკლესისათვის შესაწირავად წმინდა სამთელი, და სხვა არავითარი ბეგარა სდებია რა და დღეს ახდევინებენ მათ, ვითარცა სხვათა საეკლესიო ყმათა, აგრეთვე იასაულის ფულსაც.

ვა. მათი საეკლესიო უწყების შეყვანისათვის, აიღო ქრთამად, მოურავმა ალექსანდრე მაჭუტაძემ, სამი მანეთი და აგრეთვე სხვათა პირთაცა, რომლისა საბუთის პირთაცა, რომლისა საბუთის პირსა ამასთანავე წარმოვიდგენთ. კეთილ განსახილველად, და ვინაიდგან არის ყმა იგი სილარბესე ქვეშე, ვითხოვთ არა გარდახდეთ მათ თანასწორ სხვათა ბეგარა.

ვბ. კვალადაც დავსძანებთ ამ სოფლისა მცხოვრებნი, ჰყავს მას მაჭუტაძეს, სასტიკ ადგილის ქვეშე ესრედ, რომელ უკეთუ არა იქმნა იგი, გარდა გარდაყენებულ მოურავის ღირსებისგან. არა იცნობებს მისა უსამართლოებანი დამტაცებლითგან, და ამით ინებეთ თქვენ მალალ უდიდებულესობავ გარდაყენება, და ფეხს ქვეშე ძიება დავა და აპელაცია, ჩვენ მიერ დამატების მიღება, და მათგან ცნობების ყოველივე ზემო განცხადებულნი. უკიდურესნი ჩვენი ვიწროება, ორ გზით განუცხადეთ სასულიეროსა და სახორციელოსა ერდგულებრივ ნაჩაღნიკს, გარნა ვერა დაგვიფარა მათის უსამართლოებისაგან, გვაიძულებს მაჭუტაძე იგი, რომელ მის დაწერილს არძაზედ მოაწეროთ ხელი, რომელ მითომცა არს იგი სამართლიანი და კეთილ-მოქმედი რომელთა მეცა კიდევაც გააბრიყვა, არს ჩვენზედა მეუსამართლეთ მის მაჭუტაძისაგან დადგენილი ნაცვალი, მისი იოვანე ხალვაში და სამამახლისო, ვინაიდგან არს ჩუქ წლიდგან გამოცემული უმაღლესად, ახალი სოფლური განკარგულება, ესე იგი სოფლებსა შინა უჩასტკას ზასედატელი და პომოშნიკი, რალასთვის უნდა იყოს ჩვენზედა მეუსამართლეთ მოურავი მაჭუტაძე და ნაცვალი იოვანე ხალვაში, და სამი მამასახლისი ვსასოებით, რომელ დაგვიფარვიდა იგი ახალი კანონი, გარნა ვართ ჩვენ ფრიადსა იწროებსა ქვეშე, ვერ შემძლევთ ესე ვითარის დიდის გარდასახადისა, და გამოზრდა თვისის ცოლშვილის და სახლობის, რაისათვისაც უმდაბლესად ვთხოვთ თქვენს მალალი უდიდებულესობისაგან, რათა მოგვხედოთ ჩვენ თვისის კაცთ მოყვარეობით და მოგვაშოროთ აგრეთი ის მაჭუტაძისა და ხალვაშისა მმართველობასა და მოგვცე სარჩლება აღრჩევისა ერთი კეთილი საიმედო ნაცვლისა, და ერთისა მამასახლისისა, და რა-

ოდენიცა შეძლება იყოს აღგვისუმბუქდეს, რამდენიმე ჩვენისა გარდა-
სახადის, რათა ჩვენ ჩვენი სამარადისოდ მაქებელ და მადიდებელ,
სახელისა თქვენისა მაღალ უდიდებულესობისა, ზემოხსენებულ ყმების
თხოვნა და ხელის მოწერით ხელს ვაწერ საეკლესიო ყმა ლაპტარე
იგნათიევი.

V.

გატყნუებთბა იმერეთში.

მასალეზი.

თავადი ბეჟან ჩხეიძე.

1850—60 წლებში, ყოფილა ერთი ცნობილი მებატონე თავადი ბეჟან ჩხეიძე... ნამდვილი სახე სასტიკ ბატონისა, რომელსაც გლეხთა შვეიწროვება და დევნა საცხოვრებელ ხელობათ მიიჩნდა. მისი ყმანიც აქეთ-იქით ხშირად მიროდნენ. ბატონი ამაზე ყოველთვის რისხდებოდა, ყმებს დასაქერად დასდევდა: ქართლს, კახეთს და სხვა კუთხეებშიაც. ესაყვედურებოდა, რათ მირბიხართ ჩემგან თქვენ მამაძაღლებოვო?! როცა ეტყოდნენ: ბატონო, უწყალოდ გვდევნი და მიტომ მივრბივართ თქვენგანო, იგი ამაზე უფრო რისხდებოდა.

ხშირად მთავრობასაც აეალებდა, რომ ესა და ეს ყმა გამექცა, მიშველეთ რაჲმე, იგი, ვგონებ, ამა და ამ ალაგას უნდა იყოს, დამებმარეთ და მისწორეთ იქაურ მთავრობას, რომ ის ჩემი ყმა დაიჭირონ და აქ გამოგზავნონო. მთავრობაც ვალდებული იყო, ბატონის ასეთი საჩივარი მოესმინა და მასთან ზომებიც მიეღო. ყმა რომ სადმე აღმოჩენილიყო, უნდა დაეჭირად და ადგილობრივ სამაზრო გამგეობაშიც გამოეგზავნათ, ბატონის ჩასაბარებლათ.

ხშირად, მთავრობის მიწერ-მოწერით, გაქცეული ყმა გლეხი დაუჭერიათ და უკან დაუბრუნებიათ. ამის მაგალითია, ზემო ხსენებულ თავად ბეჟან ჩხეიძის ერთიან ყმის დაქერა და იპერეთში დაბრუნება.

ყმა-გლეხი დაიჭირეს თფილისში. იგი კარვად შეკრეს და იმერეთის გზას გაუყვნეს. ჩხეიძია ყმა, კარგი ხელოსანი ყოფილა, მასთან კარგი ვაჟაკი, ტანადი, სუფთად ჩაცმულ-დახურული.

ბევრი მგზავრობის შემდეგ, ეს დაქერილი ყმა ჩაიყვანეს ქუთაისს და გადასცეს სამაზრო გამგეობას. გამგეობამ ბატონს აცნობა, რომ შენი ყმა მოიყვანეს და მოდი ჩაიბარეო. ბატონი გამოცხადებულა. ამავე დღეს, პატიმარი ყმა შეკრული თოკით გამგეობაში წარმოადგინა უჩასტკის პრისტავმა, პეტრე იოსელიანმა.

ყმის წარმოდგენის დროს, მზრუნველის თანაშემწემ აცნობა მე-ბატონეს, რომ თქვენი ყმა დაქერილი აი აქა დგას, თოკით შეკრული და უნდა ჩაიბაროთო.

მებატონემ შეხედა ამ თოკით შეკრულ კაცს და თავისი ყმა ველარ იცნა, მას ისე ლამაზად ეცვა ტანთსაცმელი, რომ ყმა ბევრად სჯობდა ბატონს... ბატონმა უყურა-უყურა თავის ყმას, მერე იცნა... ყმის კარგმა მორთულობამ ის ააღელვა...

...მებატონე, ეცა თოკით შებოჭვილ კაცს და დაუწყო ცემა, სცემა ისე რომ სულ კბილებიდან სისხლი აღინა. ასეთი სასტიკი ცემა ველარ აიტანა ყმამა და დაიწყო ღრიალი. ბატონი ამაზედ გაჯავრდა და მიუხშირა ცემა-ტყეპა. ამ დროს, მაზრის გამგებელი მალლა სართულში იყო, ღრიალს ის შეეწუხებია და ჩამოსულა ძირის სართულში, ეს უფროსი პირი გახლდათ პოეტი რაფ. ერისთავი. ამან რა ნახა ბატონისაგან, თოკით დაშარტული ყმის ისე უღმერთოდ ცემა, დაუყვირა:

— კნიაზო, როგორ გეკადრებათ ეგ?! რას შვრებით თქვენ, არა გრცხვენნიანთ თქვენი თავის მაინც, იძახით კეთილშობილნი ვართო, განა ეგ ეკადრება თქვენ კეთილშობილებას?!

ბეჟან ჩხეიძე უფრო გაცეცხლდა ამაზედ და დაიწყო მრისხანებით ყვირილი:

— თქვენ გლებებს ემხრობით, თქვენ თავადისშვილი არა ხართ, თქვენ გლებებს გვიგიჟებთ, როგორ გეკადრებათ თქვენ ეს, თქვენ ვის აჩერებთ, რომ ყმის წინაშე მიყვირი გაჩერდიო, რასა გავს ეს, განა ყმების წინ ასე უნდა დაგვამციროთ?!

— თქვენ თვით იმცირობთ თქვენ თავს, რომ ასე სცემთ დაპატიმრებულ კაცს... მიუგო პოეტმა.

— ვაიმე დედავ, ბარემ მოკვდეს რაღა, ეს რას მოვესწარი, ყმის წინ ასე დამიყვირონ, სიკვდილი არ მიჩვენია ამას, ნახედ რა ამბავია, რას მოვესწარ! მოკვდეს რაღა ეს მიჯობს ეხლავ!..

— თუ მოკვდები და მოკვდი,—დაუყვირა რაფ. ერისთავმა,—შენი ყმა, ჩვენს წინაშე, დაქერილი და თოკით დაშარტული წარმოადგინეს, შენ ცემის უფლება აღარ გაქვს, ჩვენ უნდა დაგვაცალო, კანონს უნდა მოუცადო, ასეა საქმე. მიუგო პოეტმა.

— კანონი თქვენ გლებებისაკენ გაქვსთ დაყენებული და იმათ ემხრობით.

— სულაც არა, კანონისთვის ორივე ერთია ბატონი და გლები, ეს რით ვერ გაიგეთ?!*)—მიუგო პოეტმა.

— მაშ, თუ ასეა და კანონი სიმართლისა არის, მე მართალი ვარ, მასთან კანონსაც უცდი და ამიტომ ვითხოვ, რომ ჩემს ყმას 150 როზგი დაარტყათ, მისი ჯავრი ამომყაროთ, თორემ ეხლა წიხლებით გადაუხდით... მიუგო ბატონმა გაცეცხლებით.

— ეგ არ შეიძლება, ვერც შენი სიტყვით 150 როზგს დავარტყამთ და ვერც წიხლებით შესდგები, გაიგეთ და შეიტყე კნიაზო, რომ ასეთი მუქარება კანონს გარეშეა, არც თქვენ შეგფერისათ...

*) „ნეტარ იყვნენ მორწმუნენი“... პროლეტარიატს ეს არ სწამდა, და რომ მისი შეხედულება სალი იყო, ამას ნათლად ლაღადებს ეს გამოცემაც... რედ.

კნიაზი ცოტა დაწინარდა, რადგანაც პოეტი კარგათ ექცეოდა, შერე თავადმა პოეტს სთხოვა:

— ბატონო კნიაზო, რაკი როზგი არ იქნება, მაშინ მიყავით სიკეთე და ეგ მამაძალდი, სამი თვით ციხეში მაინც გამიგზავნეთ. რომ იქ მაგ ვირ-მამაძალდმა კეკუა და ზრდილობა ისწავლოს.

— ევ არ შეიძლება, მაგას ჩვენ ვერ ვიზამთ...

მებატონე ამაზედ უფრო გაცეცხლდა, დაიწყო ყვირილი, გოდება, თავის აქეთ-იქით ქანება და მოეშადა კიდეცემის საცემათ. რაფ. ერისთავმა ბიჭებს დაუყვირა:

— გახსენით ეხლავ ეს კაცი, აქ უყურეთ რომ ბატონმა ცემა არ დაუწყოს!.

ეს უთხრა და თვითონ მალლა ავიდა. მალე ჩამოვიდა ისევ უკანვე, თან ჩამოიყვანა უფროსი რუსი იეზუმსკი. ამათ დააშოშმინეს ბატონი და ყმასაც გამოჰკითხეს საქმის ვითარება. ყმამ უამბო შემდეგი:

— მართალია ბატონო, მე დამნაშავე ვარ, ჩვენ მშიერ-მწყურვალნი ვიყავით, გავბედე გაქცევა, წაველ, კაცად ვიქეც, ხელობა ვისწავლე, ეხლა საქმეზედ ვარ, დამიქირეს, თოკით შეკრული აქ მომიყვანეს და ასე შეკრულ კაცს ჩემმა ბატონმა ცემა დამიწყო. აღარაფერი მკითხა, იქნება პატივი მეცა და ჩემი სამაგიერო გადამეხადნა, ეს აღარ მაცალა და აი სულ კბილები ჩამამტვრია.

ბატონი ყვიროდა თურმე, რომ კაი მიქნიაო, ასე უნდა შენისთანა ბრიყვებსაო.

უფროს რუსმა ბატონს დარიგება მისცა, რღმ ასეთი საქციელი არ გეკადრებათ თქვენა, ასეთი ცემისთვის თქვენ დაისჯებითო. პოეტს უთხრა თურმე, რომ ეს ყმა მოაშორე ამ ბატონს, მოარიგე, პასპორტი მიეცი და გაუშვი იქით საიღამაც მოვიდაო.

რაფიელ ერისთავს უთქვამს:

— კნიაზო, თავი გაანებეთ, თუ ღმერთი გწამს... ხელი აიღეთ... აი, ბატონყმობის გადაეარდნის გამოკხადებამდის, სულ ორი თველა არის დარჩენილი,*) თქვენ ამ ყმაში ფულს აიღებთ ამას დაანებეთ თავი, ისევ თავის საქმეზედ წავიდეს და იმუშაოს. ეს თქვენთვისაც სასახელო იქნება, რომ თქვენი ყმა ასეთი კაცი გამოსულა.

ბატონი უკმაყოფილო იყო და გაგულისკბული ყვიროდა:

— მართალია კნიაზო, რომ ორი თვის შემდეგ ყმობა არ იქნება, მაგრამ მე დღეს ვითხოვ მის დასჯას, როცა მე ჯერ კიდევ ბატონი ვარ და შემძლიან მისი დასჯა. დაპატიმრება თუ არა, 150 როზგი მაინც დაარტყით...

*) უეპველათ ეს იყო მიხეზი, რაფ. ერისთავის ლეოპიერების.

ბატონი ყმას უყურებდა და მის ტანზედ რა ხედავდა მშვენიერს სუფთა ტანთსაცმელს და მერე თავის ტანზედ შეიხედავდა ხოლმე, ამაზედ უფრო მოდიოდა ბრაზი თავისთვის ჯავრობდა და ბუტბუტებდა.*) პოეტმა რაფ. ერისთავმა იმეცადინა ბეჟან ჩხეიძე დააწყნარა, დარიგება მისცა ყმა გლეხიც გაანთავისუფლა, „პასპორტი“ უბოძა და უთხრა:

— წადი ბიჭო, წადი იქით, წაიღე ეს პასპორტი და იმუშავე ისე როგორც აქამდის გიმუშავნია.

ყმამ პასპორტი გამოართვა, პოეტს მადლობა უთხრა და ისევ თფილისისაკენ გამოეშურა. სახლში თურმე აღარც კი მივიდა... ბატონმა ბევრი იჯავრა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო პოეტს ეთქვა ბატონისათვის, რომ თქვენ აქ ჩვენს წინაშე ასეთის საქციელისთვის, უსათუოდ კანონის ძალით დაისჯებითო. აქ ჩვენს წინაშე, ჩვენს გამგეობაში, ჩვენა ვართ კანონ-მდებელნი და არა კერძო ვინმე პირიო. თქვენ უფლება არ გქონდათ, რომ აქ ჩვენს სასამართლოში მისთვის ცემა დაგეწყითათ... ასეთის დარიგების გაშო, დაანება ბატონმა ყმას თავი და გაჩუმდა.

ვიდრე ეს მოხდებოდა, მანამდის ყმის წინაშე რაფ. ერისთავმა ბევრი ჰქიცხა თ.ავ. ჩხეიძე და აფრთხილა, რომ ასეთ საქმეს თავი გაანებე, გლეხებს ნუ გადაეკიდები, თორემ შენი მტრობა გაზვიადდება მათს გულში და ბოლოს ვინ იცის რას არ გიხამენო.

უჩქვამთ მცნობთ, რომ პოეტ რაფ. ერისთავს, ასეთ სასტიკ მეზატონეთა წინაშე, ყმათა სასარგებლოდ, ბევრი სიკეთე აქვს დახარჯული... ბევრი ამბავიო. თავის მაზრის უფროსობის დროს, ბევრი ბატონი დაუწყნარებია, ბევრისთვის დიდი სიკეთეც აქვს დათესილიო.

პოეტი რომ ასეთის თვისების იქმნებოდა ამას ასაბუთებს თვით მისი ლექსი: „მთხოვნელი მსაჯულისადმი“, სადაც მახვეწარი ყმის დედამა ჰყავს გამოყვანილი, რომელნიც ევედრებიან ბატონს შეილის გათავისუფლებას, უეჭველია ეს ლექსიც მაშინ იქნება დაწერილი, როცა პოეტი ბატონსა და ყმათა შორის ასეთს გამწვავებულს ვაი-ვაგლახს ხედავდა.**)

*) საუცხოვო დახასიათებაა თავად-ახნაურობის.

რედ.

**) არ შეგვიძლია ამ ამბავს ცოტაოდენი კომენტარები არ გაუკეთოთ. ჩვენ არაფერი საწინააღმდეგო გვაქვს, რომ რაფ. ერისთავი გლეხკაცების დამცველთა როლში იყოს, თუ გინდ ამ ამბავის ფარგლებში მაინც, მაგრამ გამოვსთქვამთ გაკვირვებას, რომ თვით რაფიელ ერისთავს, მეზატონეს, თავის ყმებისთვის კარგი არაა გაუკეთებია.

რედ.

ალექსანდრე წერეთელი.

ალექსანდრე წერეთელს, გლეხის ყმებს გარდა, აზნაურიშვილებიც ჰყვანდა ყმებად. ერთხელ ალექსანდრე წერეთელმა ერთ თავის ყმა აზნაურს ქალი მოსტაცა, ეს ქალი შინ მოახლეთ დაისო. ამ ქალმა კრა-კერვა და ლეჩაქ-დასახურავ-კოპების კეთება და კერვა-ქარგვა კარგად იცოდა. ბატონის სახლში კარგა ხანს დაშთა. 40 წელში მიხწეულ ქალი, ბატონმა ქუთაისში მცხოვრებ აზნაურს ლორთქიფანიძეს აჩუქა, თუ მიჰყიდა. მათს ხელში ეს ქალი დიდათ იტანჯებოდა, თავის ხელ-საქმით ანაღებ ფულებს ბატონებს აძლევდა და თვით-კი უსახსროდ შთებოდა... სასტიკად და მეტად უღვთოთ აწვალებდნენ ბატონის სახლში.

ამის ტანჯვა წვალებას, ერთმა პატიოსანმა კაცმა ყურადღება მიაქცია, ქალს თხოვნა დაუწერა და იმ დროის ქუთაისის გუბერნატორ კულობკინს მიართვა. საქმე გამოძიებულ იქმნა და უკანასკნელ, ეს საწყალი დატანჯული აზნაურის მონა ქალიც, განთავისუფლებულ იქმნა უზომო მონობისაგან.

...იყვნენ მებატონეებში ისეთი თავადიშვილები, რომელთაც ყმებად აზნაურიშვილებიც ჰყვანდნენ, ასეთ პირთშორის მოიპოვებოდნენ ისეთნიც, რომელნიც თვით აზნაურის შვილებს და ქალებსაც კი ისე სჯიდნენ, როგორც გლეხისას. ამავე პირის სიტყვით, ეს თავადი ალექსანდრე წერეთელი იყო, დიდი მეხი გლეხებისა, დამბრბევი მათი, მათი შვილების დაძუიდაგი, შეუბრალებელი... მის წინაშე არათერს კანონს, სამართალს და სიმართლეს ძალა არ აქვნდა, იგი ქალებსაც სჯიდა ისე, როგორც კაცებს. აზნაურს ყმებს ისე აწვალებდა, როგორც გლეხებს: აზნაური რომელიაო, თუ ყმა არის, მაშინ იგი ჩემი ყმა უნდა იყოს და არა აზნაურიო!..*)

*) ამაზედ კი არ ითქმის, რომ „ძალი ძალის ტყავს არ დახვეს“-ო.

VI.

გაბთნუმა სემბრელთუი.

მასალეზი.

თავ. დადიანი

(აკაკი წერეთლის მამის ყმა, ლაბაძის, ნაამბობი).

სამეგრელოში, დადიანები, მეკრელთა გლეხებს სასტიკათ სტანჯავდნენ. თქვენ ვერ წარმოიდგენთ იმ ტანჯვას, თუ როგორ იზინი გლეხებს აწვალდებდნენ. ერთ დადიანთაგანს ჩვეულებად ჰქონდა პირველი ღამის ურიგო წესიც. მის საყმოში, ისე ყმა გლეხი ვერ შეირთავდა ცოლს, რომ საცოლო ქორწილის პარველ ღამეს, ბატონისათვის არ დაეთპო. საზოგადოთ, ეს დადიანი მეჩის მეტი სასტიკი კაცი იყო, სისასტიკესთან დიდი უსმართლოც. იგი თავის ყმებს სიკვდილითაც სჯიდა, ზოგს ახრჩობდა კლდეც. ერთი უბრალო სიტყვის შებრუნებისათვის საჯაროთ სტანჯავდა და აწვალდებდა, ამის გარდა, ხშირად თოჯით ვარჯიშობა უყვარდა.. ის ყმებს ხეზედ შესხამდა, თითონ ქვეშიდან ჩამოუდგებოდა და გულს უკმირავდა. წართმევა და ყოველივეს დარბევ-ვაგლეჯავ ადვილად იკოდა.

ერთი უბრალო რამ დანაშაული მას ააღელვებდა... სრულიად აპურთნებოდა, ზოგს დამნაშავეს თავში ლურწანებს უქენდა, ზოგს თავს კვეთამდა და ზოგს ვინ იცის რას არ უშკრებოდა. ერთხელ რალაც უბრალო საქმის გამო, თავის სახლის შინა ყმა მოსამსახურეს გადაეკიდა და მას შემდეგ, მან მანამდე გული ველარ დადიანჯა, ყოველთვის სტანჯავდა, სცემდა, აწვალდებდა და აგინებდა, ამას გარდა მას აუნიავა მთელი ოჯახი და დედ-მამაც დაუსჯა, გაუღახა... მიზეზრებულმა ყმა გლეხმა, ერთხელ უკანონოდ გაჯავრებულს ბატონს სიტყვა შეუბრუნა ასე:

— ბატონო, რაზედ გვაწვალებთ, რასა ჰგავს ეს, თქვენ ქრისტიანი ხართ, თუ სხვა ვინმე?! ასე თათარიც არ გვაწვალებს, როგორც თქვენ გეტანჯავთ... მთელი ქვიყანა თქვენ გემდურით... მთელი თქვენი მოყმენი თქვენს სახელს და ხსენებას სწყველიან, და მრავალნი გეშუქრებიან, გითვლიან: პირველ ღამეს თავი გაანებე და მეკრელ გლეხებსაც ნუ ჰყიდი ოსმალეთში, მოიშალე ყველა ესენი, თორემ უსათუოდ მალე აგკუწავთო. ჩემას თუ არ დაიჯერებთ, მაშინ თქვენ თვით დააკვირდით ბატონო... თქვენ თვით დარწმუნდებით. მასზედ, რომ ქვიყანა გემდურით. ეს ბატონო არ ეკადრება დადიანის სახელსა და გვარს. მე ბატონო, ამაზედ შეიძლება თავიც მომქრათ,

მაგრამ მაინც მოგახსებთ, რადგანაც თქვენ ბატონი ბძანდებით ამიტომ უფრო გეტყვიტ...

ამაზედ დადიანი სასტიკათ გახელდა, ეცა ბიჭს და თავი იქვე უნდა მოეჭრა, მაგრამ ბიჭი მეორე ოთახში გავარდა, ბატონი გაჩერდა, იფიქრა: ხომ ამის აქ მოკვლა, ჩემგან უბრალო იქნება?! ისევ ხვალ კვირა დღეს, ხეზედ მივაკრავ, და მოვკლავო. დაე ამ მოკლულს უყურონ ჩემმა იმ გლეხებმაც, რომელნიც მე მემტერებიან და ამის სიტყვით, ჩემი სისხლის დალევა უნდათო.

ამ დადიან ბატონმა, გლეხების წამება ასე იცოდა: ყმა გლეხს ერთს ბოძედ მიაკრეფინებდა მაგრად თოკით, თავში ხუთს ხუთს დიდს ლურსმებს ჩაურკობდა და ზევიდამ მძიმე ჩაქუჩის ცეპით, თავს ისე დაუჩქქვამდა, რომ გლეხი ერთი ჩაქუჩის დაკვრის უმაღვე კვდებოდა, და ხმას ველარ იღებდა.

ასე დაესაჯა მას არა მარტო ერთი, და ორი მეგრელის ყმაკაცი და ქალი, არამედ რამდენიმე ოცი და ვგონებ ასიც.

მეც ვნახე ამ ბატონ დადიანის სახლის შვილი, თუმც მისი სახელის მოგონება კი არ შემიძლიან, აღარ მახსოვს, რადგანაც როგორც იმერეთიდან გაქცეული, სამეგრელოში ვსცხოვრობდი დროებით და მის სახელს მე არ ვაქცევდი ყურადღებას, ბოროტის აღსანიშნავად და მოსაგონათ მარტო გვარიც კმაროდა. ნე ძრიელ ბევრი კაცი და ქალი ვნახე მისგან ანიავებულ-დასჯილი, ოსმალში და აფხაზეთში თათრებზედ გაყიდული...

ამ გაჯავრებულმა ბატონმა, დაწყნარების შემდეგ, ხსენებული ყმა გლეხი მიიხმო თავისკენ და უბრძანა:

— წადი ეხლავ და ჩემს მკედელს უთხარი, რომ ხუთი ლურსმანი გააკეთოს და გამოგზავნოს, რათა მით ხვალ შენ აგისრულო შენი დანაშაული, შე მამა-ძალლო შენა!'

ყმა გლეხის ბიჭმა, ამის გაგონებაზე ტირილი მორთო, ბატონს ფეხ ქვეშ ჩაუვარდა, დაუწყო პირჯვრის წერა და ფეხებზედ კოცნა ბატონი უფრო გააფრთდა ყმა გლეხს, რამდენიმე წიხლი ჩაარტყა და დაუყვირა:

— ადე, წაშავდი ეხლა და ლურსმები მოიტა, თორემ ამ წუთაში მარტო შენ-კი არა, არამედ შენს დედ მამასა და ძმებსაც ამოვწყვიტავ, შე მამაძალლო შენა, ადე, გაეთრიე კარში!..

ბიჭი წამოდგა, ტირილს თავი დაანება და გაემგზავრა მკედლისკენ. გზაში მას შემოხვდა მეგრელების ერთი ძველი ეპისკოპოზი, რომელიც ამ დადიან ბატონის კარგი მეგობარი იყო და ვგონებ ნათესავიც, ხოლო მათ ერ მანეთი დიდხანს არ ენახათ... ამ ეპისკოპოზ-

მა, თავის მეგობარ დადიანის ბიჭი იცნა, ამიტომ გზაში შეაჩერა და ჰკითხა.

— ბიჭო, შენი ბატონი როგორ ბრძანდება?!

— კარგად ბატონო, რა უშავს, კარგად გახლავთ...

— მაშ, აბა გამაცილე ბატონის სახლამდის, რომ იქ ძაღლებმა არ მავნონ.

— ვერა ბატონო, მე ვერ ვიზამ, რადგანაც მე სხვაგან მივალ ბატონის ბრძანებით, მიუგო გამწარებულმა გლეხმა.

— სად მიხვალ, რა საქმე გაქვსთ აგეთი? ჰკითხა ეპისკოპოსმა.

— ჩვენი ღმერთი მოკვდა ბატონო და ახლა სქედელთან მივდივარ საქმე მაქვს, მისი კუბისთვის ლურსმები უნდა გავაყეთებინო. ეპისკოპოსი გაოცდა, ვერა გაიგორა და ბიჭს ჰკითხა გაკვირვებულმა.

— რას ამბობ შენა, რომელი თქვენი ღმერთი მოკვდა?

— რომელი და გამჩენი ღმერთი, რომელმაც ჩვენ გაგვაჩინა და თქვენც გაგაჩინათ, ის ღმერთი მოკვდა! მიუგო ყმა გლეხის ბიჭმა.

— ღმერთის სიკვდილი არ შეიძლება... მიუგო ეპისკოპოსმა და თან გლეხს დარიგება დაუწყო, რომ შემდეგ აღარ სთქვას ეგო. გლეხმა მიუგო:

— ბატონო, როგორ არ ვიტყვი ამას, ჩვენი ღმერთი მკვდარი რომ არ იყოს, მაშ ჩვენ ასე ვიქნებით დარბეულნი?! წელანაც გითხარით და ეხლაც გეტყვი, რომ ჩვენი ღმერთი მკვდარია, მკვდარი!..

რამდენიმე წუთის შემდეგ, ესენი ერთმანეთს დაშორდნენ, ბიჭი მკედლისკენ წავიდა და ეპისკოპოსი დადიან ბატონის სახლისაკენ. ეს მალე მივიდა თავისს მეგობარ დადიანთან და ყოველივე უამბო. ამბავს შემდეგ დასძინა:

— ჩვენი ღმერთი მოკვდაო, მე ვერა გავიგე რა და წამოველ ასე გაკვირვებული, თუ რა მითხრა იმ ბიჭმა!

დადიანი მალე მიხვდა საქმის გარემოებას და ეპისკოპოსს მიუგო.

— მართალია, მათი ღმერთი დიდი ხანია მოკვდა და რომ ეს მართალია, ამიტომ იმასაც მაგისტრის დასჯა უნდა, თქვენც ცოტა მოითმინეთ, ამალამ აქ იყავით და ხვალ მე გაჩვენებთ მაგათ ღმერთის სიკვდილს.

შემდგომ ამისა, ეპისკოპოსი და დადიანი ლაპარაკს გააწყვენენ მალე მათ თავშესაქცევად ღვინო და ხილიც მიართვეს, ამას ეახშამიკ მოაწყვა. ვახშამის სიამოვნებამ და ეპისკოპოსთან საუბარმა ბატონს სულ გადაავიწყა გლეხის ჯავრი ისე, რომ იმ ღამეს ის ბიჭი აღარც-

კი იკითხა, ხელზედ სხვები ემსახურებოდნენ და თან ამ მოსამსახურეებსაც უხაროდათ, რომ ეგები ამ ეპისკოპოზს წყალობით, ბიჭი გადავიწყდეს და ხვალ იგი სიკვდილით არ დასაჯოსო. ამიტომ ამათ ვახშამზედ სულ საუკეთესო და ფერად ფერადი ხილეულობა და საკმელები მიართვის. ვახშმის გათაყების შემდეგ ბატონს გაახსენდა ბიჭი და ხელზედ მოსამსახურეს ჰკითხა:

— რა იქმნა ბიჭი, ლურსმები მოიტანა?

— დიახ ბატონო, მოვიდა, კარში გდია და სძინავს.

— იძინოს, იძინოს, ეს უკანასკნელი ძილი არის მისთვის, ხვალ ნახავს ეგ თავის სიცოცხლის და ძილის დასასრულს...

საქმე გათავდა, ეპისკოპოსი წაიყვანეს ცალკე ოთახში მოსასვენებლათ, ბატონიც წავიდა თავის ოთახისკენ მწარე ხენეშით და ჯავრით. ეს გააჯავრა უფრო იმ გარემოებამ, რომ ყვამ ბატონს „პირველი ლამის“ გახსენება შეჰკადრა. ბიჭებმაც მოიყვანეს თავიანთ ოთახებში.

...ამგენმა ბატონი მოატყუეს თურმე, რომ ბიჭი შინ არისო, ის შინ არ მოსულიყო. ეს ბიჭებმა ბატონს მიტომ უთხრეს, რომ ეგები არ აღელდეს იგი და დაწყნარდესო, მაინც იგი დროებით დაწყნარდა!.. ახლა ამ ბიჭზედ უნდა მოგახსენოთ შემდეგი:

ეს ბიჭი, ბატონის სახლიდამ ნაცემ ნატყუებ მკედელთან წავიდა, გზაში ვილაცხები ნახა და გამოელაპარაკა. შემდეგ მკედელთან მივიდა მოახსენა შემდეგი:

— ბატონმა შემოგიტყალათ, რომ ხუთი ლურსმანი გააკეთეთ და გამომიგზავნეთო.

მკედელი მიხვდა საქმე რაშიაც იყო, რადგანაც მას არა ერთხელ გაუკეთებია ასეთი ლურსმები. ამაზედ მას ჯავრი მოუვიდა და სთქვა:

— ეს რა უბედურება არის, რას ჩადის მაგას ეგ უღმერთო და უსენდისო. ვის სჯის ხვალ?, ჰკითხა გლებ ბიქს...

— მე, მე მემუქრება ხვალ აღსასრულს.

— დღეს შაფათი საღამოა, კვირა ძალია, მე აღარ ვაკეთებ ლურსმებს, ჩაქუჩა ვერ დაგკრავ... სთქვა მრისხანებით მკედელმა. ამ დროს მკედლის ჯალბიც სამკედლოში მოვიდა და კმარს უთხრა:

— წამოდი, ვახშამი მზათ არის.

მკედელმა ცოლს უამბო, ბატონ დადიანის ამბავი და ლურსმის გაკეთების ბრძანებაც.

მკედლის ცოლს ჯავრი მოუვიდა და გაჯავრებულმა დაიყვირა:

— დაიკარგოს ეგ წყეულ შეჩვენებული, ეგ, ურჯულო, ეგ თათა-

რი ეგა. წამოდი შინ, კვირა ძალია, წამოიყუა ეგ ბიჭიც სახლში, ხვალ გაუკეთე ლურსმები წირვის შემდეგ, ხვალაც მოასწრობ.

ბიჭი არ მისდევდა, მაგრამ ძალით წაიყვანეს. სახლში მივიდ-
დნენ, ბიქს კარგი ვაზშამი აჭამეს და იმ ლამესაც ბატონის სახლში
აღარ გაუშვეს. მეორე დღეს, ბიჭი ადგა შიშით და ცახცახით ბატო-
ნის სახლისაკენ წავიდა, ამას გზაში სასახლის ბიჭი შეხვდა და ყვირი-
ლით ჰკითხა:

— სად ჯანაბას იყავი წუხელის შენა, რატომ არ მოხველი, შუა
ლამისას ბატონი ვილაცყებს ლოგინში აუკუწიად ისე, რომ ჩვენ ვერა
შევიტყუთ რა...

ამ ამბავმა დიდი ალიაქოთი ასტეხა სოფელში, დიდი დავიდა-
რაბა, მაგრამ მკვლელები ვერაღ იპოვნეს, კვალსაც ვერ მიაგნეს.

მკედელმაც შეიტყო ამბავი, მაგრამ მან ამას ყურადღება არ
მიაქცია გაჯავრებულმა, წირვის შემდეგ, ხუთი ლურსმანი გააკეთა
და ბატონს წაუღო სახლში მისართმევათ, რასაკვირველია ეს ზიზლით
და მტრობით ქმნა, რომ ბოროტი ბატონი მასხარად აეღო და დაეგ-
მო მისი ბოროტება. ლურსმება მიუტანა სახლში და სახლის ბიქს
გადასცა. ბიქმა დაუყვირა:

— რა დროს ლურსმანია, რომ მოვიტანია შე ბრიყვო...

— შე ბრძანება შევასრულე და თუ ეს ლურსმები საქმეს აღარ
მოხმარდება, სულ ერთია, სხვა საქმისთვის გამოდგება, აი ეხლა ბა-
ტონის კუბოს გასაკეთებლათ დაგკირდებათ კაი ლურსმებია და მის-
თვის შეინახეთ.

მართლაც მსახურთ შეინახეს ლურსმები და მესამე დღეს ბა-
ტონის კუბოს მოანდომეს.

ლევან ქავთარაძის ნაამბობი.

ყმობა და მონობა საქართველოში ყველგან იყო. მას, რასაკვირ-
ველია ყველგან ყმათა შემმუსვრელი აგებულება ჰქონდა. ყველგან
სწყველიდნენ ამ წესებს და თან ამბობდენ, თუ ნეტა ვინ შემოიღო
ეს მონება გლეხთათვისო. სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველთ, ასეთ საქმეთა
შესახებ, ერთობ ცოტა ცნობები გვაქვს.

ვიცით კარგად რომ საქართველოში იყვნენ ყმანი გლეხნი,
მათში იყო: „ბოგანო“, „ბეითალი“, „ნასყიდი“, „მონა“, „გლახა“,
„მათხოვარი“ და სხვანი. იყვნენ: ბატონი, „პატრონი“, თავადი, აზ-
ნაური, გამყიდავი და მსყიდველი, მღევნელი და მჩაგვრელი. თუ ასე-
თი სახელები იყო, მაშინ ამ ვითარების მექონი პირნიც იქნებოდნენ,
ამას ეჭვი არ უნდა, ამის უარს ვერავინ იტყვის.

ეს ხომ ასეა და ცხადი ჰეშმარიტებაა, ამას ასაბუთებს თვით ჩვენი ქვეყნის ისტორია. აწინდელ ქართველ ტომის შემცირების ვითარება. აბა მოვიკითხოთ, თუ დღეს საქართველოს ასპარესზედ რამოდელა ადგილებია ცარიელები, სადაც ძველთ ქართველთ სოფლები იყო და ქართველი ერი ესახლა, დღეს იქ ქართველთ ხსენებაც აღარ არის. ყოველივე გაქრა და მოისპო. თვინიერძეველი ნაშთების, ციხე-კოშკ საყდრების, იქ სხვა აღარაფერია დაშთენილი.

რა იქმნა ხალხი? საით გაიქცნენ, სად წავიდნენ, სად გაქრნენ, მიწაში ჩაძვრნენ თუ ზეცას გაფრინდნენ?! ამისი არა ვიცით რა, ხოლო ის კი ითქმის, რომ ნახევარი მეტი ომებში გაწყდა და უმეტესი ნაწილიც მებატონეთა მახვილის წყალობით, აქეთ იქით დაიფან ნენ. ბატონის დევნას მოშორდენ, მის მეოხებით, ოსმალ-სპარსეთს და რუსეთისაკენაც გადიხვეწნენ.

ჩვენებურ ბატონყმობის შესახებ, საკმარის ცნობებს იძლევიან კათოლიკეს ბერები. საკმარისია ამისთვის გავიხსენოდ თუნდ მარტოდ მ. თამარაშვილის და ლამბერტის წიგნები სამეგრელოს შესახებ. მარტოდ ამათის ცნობებით სჩანს კარგად, რომ სამეგრელოში ბატონყმობა, მეტად უკიდურესის წესებით ყოფილა გარემოცული. მეგრელი მებატონენი, თავიანთ ყმებს ასობით და ათასობით ჰყიდდენ ოსმალ-სპარსეთში, ნამეტურ სტამბოლს, სადაც ქართველი შვილებს გასაყიდი ბაზარიც არსებობდა.

ასეთ გარემოების წინააღმდეგნი იყვნენ ყოველთვის გლეხები, იგინი მტრობით უშურდნენ მებატონეს. მისი მძულვარება აქენდათ და რა გინდ კაი მებატონე ყოფილიყო, მაინც ყმას ეჯავრებოდა იგი და აშკარად თუ საიდუმლოდ მის სიკედილს ნატრობდა. ნამეტურ სამეგრელოში, ყმებს სასტიკად სძულდათ თვისი მებატონენი. მიზეზი შეძულების, იყო მრავალ ნაირი და უმთავრესად კი შემდეგი:

როგორც შავი ზღვის ახლოს მდებარე მხარე, აქ ზღვით ძრიელ ადვილათ შემოდრიოდნენ ოსმალები და ვისაც კი ჩვენში ლამაზ ყმაწვილებს ნახავდენ, ყველა ისინს ყიდულობდენ და თავის ქვეყნებისაკენ მიჰყვანდათ. ამ გარემოებამ საქმე ისე მოაწყო, რომ უკანასკნელ თვით ოსმალს მთავრობასაც გაეხსნა მადა და როცა კი სამეგრელოსთან ომი, ან ვალაშქრება მოუხდებოდა, ხარკის გადახდას სამეგრელოს მთავარს, ფულის ნაცვლათ ყმაწვილების მიცემით აკისრებდა. ამის მაგალითები, ჩვენს ისტორიაშიც არის მოხსენებული.

ასე იყო თუ ისე, ქართველთ შვილებს ბევრი ბრძანებელი და მტერა ჰყვანდა. ბიზანტიაში ოსმალთა ტომი სულ ქართველ, მეგრელ, გურულ და ლაზთა შვილებისაგან შესდგა, ზოგნი ნაყიდნი

იყვნენ, ზოგნი მოტაცებულნი, ტყვედ ჩავარდნილნი ომის დროს, ზოგნი შონობის გამო, თავის ნებით გადახვეწილნი ოსმალეთს...

შორს მივბრუნდნენ, რადგან საქართველოს კუთხეში რომ გაქცეულიყვნენ, მაშინ იმას ბატონი მალე იპოვიდა, სახლში დაშარტულს მიიყვანდა. ოსმალ სპარსეთიდან კი მას ვერაფერს დააბრუნებდა, იქ ვერც ბატონი წავიდოდა საძებნელად და გინდა რომ წასულიყო და თავის ყმა ეპოვნა, მაინც დაბრუნებით ვეღარ დაიბრუნებდა, რადგან ყმა ისლამთან დაკავშირების წყალობით, ბატონყმურის მონობისაგან თავისუფლდებოდა.

...ხოლო, სამეგრელოდან რაქას, გურიას, სვანეთს, აფხაზეთს, იმერეთს, ქართლს, კახეთს და სხვა ასეთ საქართველოს საკუთარ კუთხეებში რომ გადავარდნილიყო, ბატონი მალე პოულობდა და მოჰყავდა შინ. დევნაც მეტი აღდებოდა, ხან კი ცემა-ტყეპა და ვინ იცის რამდენი რა დავიდაარაბა. თუ გაქცეულ ყმას რამე ფული, ტანთსაცმელი და ნივთები აღმოაჩნდებოდა, იმასაც ბატონი ართმევდა: „შენც ჩემი ყმა ხარ და შენი ქონებაც ჩემია“-ო.

სამეგრელოს ყმებს, თავისუფალ ბიხად ჰქონდათ ქართლი და კახეთი 1810 წ. ვიდრე იმერეთი რუსეთს დაუკავშირდებოდა, მაშინ იმერეთიდან მოსულ, ანუ გამოქცეულ ყმებს მებატონენი აქედან ვერ იბრუნებდნენ. იმერეთინ შერტების შემდეგ კი, დევნილ ყმებს, ქართლსა და კახეთში თავისუფლად მოსვლის და ყოფნის ნება წაერთვათ. ამიტომ ასეთ ყმათა ბინად სამცხე-საათაბაგო გახდა, სადაც ოსმალთა წესები არსებობდა. იქ იწყეს გადასვლა და თავის შეფარება. ზოგი იქ კათოლიკობას უერთდებოდა, ზოგი ისლამს და მით იხსნიდნენ თავს.

საქართველოს აღმოსავლეთ კუთხეებიდან კი, 1810 წ. ქართველთ მებატონებს, ხელში სახრე ეკავათ და თავიანთ ყმებს ყოველთვის სულ ცხმრებივით მიერეკებოდნენ. ასეთი უფლება მათ, სამცხე საათაბაგოზედაც მიეცათ მას შემდეგ, რაც რუსეთმა საქართველოს შემოუერთა ოსმალეთის საქართველოს ნაწილი, მესხეთ-ჯავახეთის ადგილები და სადაც რუსის მთავრობა განწესდა. უამისოდ კი წინეთაც და შემდეგაც მებატონეთაგან თავიანთ ყმების შესახებ ერთი აურ-ზაური იყო ატეხილი, საჩივრები ყმების პოვნაზედ, ძებნაზედ და სხვანი რაც ერთობ ხშირად ხდებოდა.

1840 წ. სამეგრელოს თავად დგებუაძემ, საჩივარი ასტეხა, რომ შე ჩემი ყმები აქეთ-იქით მიმირბიანო. თვითონ ეს მებატონე, ძრიელ სასტიკი ბატონი ყოფილა. მღვინელი და მჩავგრელი. ბოროტებით ისე განუთქვამს სახელი, რომ ყველა სწყველიდა და მოკვლას ემუქრებოდაო. სახელი ამ დგებუაძესი არ გამოგია.

ერთ დროს, დგებუაძის ყმა დაუქერიათ, შეუკრავთ თოკით და მიუყვანიათ ზუგდიდის სამაზრო გამგეობაში. თვით ეს გლეხი სოფ. ოჩხუმური ყოფილა. სამაზრო გამგეობაში მიყვანის მეორე დღეს, ყმა სამაზრო უფროსის წინაშე წარუდგენიათ და გამოკითხვა დაუწყევიათ, გაპარვის შესახებ.

— მუში კოჩი რექ?

გლეხს მიუგია მოურიდებლად და თამამად:

— პატონი ჯოლორი დგებუაძის კოჩი რექ!.. ესე იგი: მე ვარ ყმა ძალლი-დგებუაძისაო.

უფროს შეუხედნია დაბასტული*) ყმისთვის. მას მართლაც კარგად სკოდნია დგებუაძის „სიძალე“— „სიმამაძალე“ და ყმისთვის უთქვამს:

— მართალს ამბობ, ის კაცი ბატონი კი არ არის, არამედ სწორედ ძალლია და თქვენც რაკი ეს სწორე სახელი „ჯოლორი“ გიწოდებიან, ამიტომ მე შენ განთავისუფლებ...

ყმა გახსნეს, და განთავისუფლეს ისე, რომ მისი მოყვანა და განთავისუფლება დგებუაძეს არც კი შეუტკვია.

ახ, ჟამთა ვითარებავ და ასეთ ამბების არ წერავ და დაკარგავ, თორემ ეს რომ ასე არ ყოუილიყოს და ჩვენა ძველებს ასეთი ამბები ენუხათ, მაშინ ჩვენ ნათლად გვეცოდინებოდა, მიზეზები თუ საქართველო რათ დაცარიელდა ასე ხალხით, საით წავიღვენ, ვინ შექამა იგი და ან რა იყო ამის მიზეზები. აწინდელს ჩვენს უბედურების მიზეზებს წარსულში აქვს კვანძი, იქიდან იწყება, ყოველივე ჩვენი დღევანდელი განწყობილების, უმთავრესი მიზეზები.**)

*1) შეკრული.

**1) წერილი დაწერილია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში.

VII.

**გატენუმობა სემსრეთ (სემსეთი)
სემსრეთველთუი.**

მასალეზი.

მებატონე ბარათაანთ ამბავი:

ზაალ პირველი, ბარათაშვილი, ზაალ მეორე, ზაალ მესამე—არხენას ბატონი, მელიტონ ბარათაშვილი (მამა პოეტისა) და სხვა ბარათაშვილები.

თანამედროვე კაცთა მოთხრობილი.

ბარათაშვილის საკუთრებას შეადგენდა თითქმის მთელი სამხრეთი სამეფო. ამათი მამულების რიცხვი სამხრეთ საქართველოდან განჯის გუბერნიაში გადადიოდა და ოსმალეთის საზღვრებს უახლოვდებოდა. ერთი სიტყვით, მათ აქენდათ დიდი უშველებელი სივრცის ადგილები. ზოგთ იმდენიც აქენდათ, რომ მათ ზომაც არ იკოდნენ მისი. ყველა ამ ვრცელ ადგილებზე, რასაკვირველია, ესახლნენ მათი ყმანი, მათი მონები. ამათ ყმათა შორის ჰყვანდათ ყმებათ მრავლად აზნაურის შვილებიც.

ამ მებატონეთა ოჯახთა რიცხვი, ძველად გამრავლული იყო დიდათ, თითო ოჯახში ეხლანდელად ორი და სამი პირი-კი არ მოიპოვებოდა, არამედ ოცი, ორმოცი და ზოგ ალაგას მეტიც. ყველა ესენი იყვნენ ცუდათ მოსიარულენი და არაფრის მკეთველნი, მხოლოდ თუ ომი დაიწყებოდა სადმე, მაშინ მეფეს ეახლებოდნენ მემარჯვენეთ და ისიც ვინ იცის რას იქმნიდენ, ან იქით გადავიდოდენ, საითაც მეტს ძალას შეამჩნევდენ.

ბარათაანთ გვარში უდიერად მოქმედება ყმებზედ კარგად სჩანს თვით XVIII საუკუნის ნახევრიდან, მათი უდიერობა იყო განუსაზღვრელის მონებით შემოსილი, ვინაიდან მათ ნათესაუობა აქენდათ ქართველ მეფე და ბატონიშვილებთან და ეს გარემოება კიდევ მათ მოსაყვდა დიდის ძლიერებით, ისე, რომ მათ წინაშე ყმანი ისე ვერ დასძრავდენ ხმას, როგორც თვით მეფის წინაშე.

ამიტომ, ბარათაანი, ძველათგანვე ისე უჭირებდნენ თავიანთ ყმებს ცხოვრების საქმეს, რომ იგინი სამხრეთ საქართველოში (სომხეთი) ვეღარ რჩებოდენ, აქეთ იქით ბერათ მირბოდნენ, სხვა რჯულს იღებდნენ, გვარსა და სახელებს იცვლიდნენ და მით ამათის მონებიდან თავისუფლდებოდნენ. მეორე გარემოება, რომელიც ყმებს აქეთ იქით წასასვლელად არ ბორკავდა, გახლდათ ამ კუთხის ოსმალ-სპარსელის ხშირი დაცემა. იგინი ქართლში ყოველთვის ამ

კუთხის გზით შემოდის და პირველი მახვილი ამ სოფლებს ხედებოდა. ამიტომ ეს ყმანი გლეხნი, რათ უნდა დაშთენილი იყვენ აქ. ბატონისაგან არ აქენდათ მოსვენება, ხშირად ამათგან სპარსეთ-ოსმალეთშიაც ისყიდებოდნენ ხოლმე და ახლა რა უცხო მტრის მახვილიც აეტანად და იქ დაშთენილ იყვენ, ამას ისევ გაქცევას ამჯობინებდნენ; ამიტომ დღე და ღამე ამ კუთხიდან სულ გაზბოდნენ... აქაური ყმანი მირბიოდნენ თავის ნებით მით უფრო, რადგანაც თათრებში, თავის ნებით მისულს ღარიბს და ყარისს გათათრებულს უფრო მეტი ხმა და ღირსება აქენდა, ვინემც ბატონისაგან ჩარეკილებს და ფულზედ დაყიდულებს, ფულით ნასყიდზედ თათრები იტყოდნენ, რომ ძალა უნებურათ თათრდება და თავის ნებით მისულს. შეკედლებულს და გათათრებულზედ კი სულ სხვას აზობდენ და მეტს საჩუქარს და ქონებასაც აძლევდენ. ამიტომ ამ კუთხის გლეხები დღე და ღამე მორბიოდნენ და მირბიოდნენ აქეთ-იქით. ისე, რომ თვით XVII საუკ. შემდეგ, აქაურ მებატონებს წაერთვათ ხელიდან უფლება თავისი ყმის შეილები, ჩარდახიანის ურმებით სპარსეთში ერეკნათ და იქ გაეყიდნათ ძაღლებივით.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ კუთხიდან ქართველ გლეხნი, საქართველოს კუთხებშიც ხშირად მირბოდნენ და აქ იცვლიდენ გვარს, სახელს სომხის რჯულს მიიღებდენ და რომელიმე ბატონს ეყმობოდნენ. ეგენი მათი მორჩენილი იყვენ, ამ კუთხის მებატონეთა მონების გარეშე, მტერთა ოხრების და აკლებას ჩამოშორებულნი. ამითი ყმობის პირობაც ბატონთან ისე იქნებოდა, რომ ბატონს იგინი არ უნდა გაეცა, არსად უნდა ემზადებინა. ამ გვარად, ქართლსა და კახეთის მხრიდან, ყველაზე მეტი ქართველი გლეხობა, ამ კუთხიდან არის გასული სპარს, ოსმალეთს, სომხეთს, ქალღაას და სხვაგანაც. სადაც მათგანი ზოგი ისლამს უკავშირდებოდა, ზოგი სომხებს. ზოგი აისორებს. ფრანგობას და სხვათა.

უმთავრესად ამ გარემოებამ მოაპოო ამ კუთხეში საღლეისოთ ქართველთ რიცხვი. დღეს იგი საქართველოს ნაწილზედ, წარმოადგენს ცარიელს ჩონჩხს. ოდისმე აქეთ იყო სამი ქართველი საეპისკოპოზო კათედრა, აქ სახლობდა მრავალი ქართველობა, დღეს კი მთელი ამ კუთხის ქართველობა, შესდგება ორი საბრალო ჩინოსანგან. ასეა ეს სოფელი... ეს ჩვენ მოგვივიდა ჩვენის მებატონეებისაგან, რასაკვირველია ამას უცხო მტრის მოსვლა და მოსვლის გზა და კვალიც ერთობოდა ზედ, ხოლო უმთავრესად კი შინაური უსიამოვნება იყო გამზდარი და მებატონეთა მახვილი და ბოროტება, რის წარმომადგენიც იყვენ, თითქმის ყოველთვის ბარათაშვილები.

სწორედ ასეთი იყვნენ, ზემოდ სათაურში მოხსენებული ბარათაშვილები და მასთან ვინ იცის რამდენი კიდეც სხვანი, დიდი, პატარა, ქალი, კაცი, ყმაწვილი და თვით მოხუცებოც ყველა ამათზედ ქართველ გლეხების იმდენი ცოდვები სწესს, იმდენი რისხვა და ბოროტება, რასაც იგინი უეჭველია. შვილით შვილამდე იწინებთან პასუხის მგებელნი. ამაზედ ლაპარაკით თავს არავის შევაწყენთ და იმ გვარის წევრთა ღირსების და ადამიანობის სამახსოვროდ, დავასახელებთ ოთხს პირს, ოთხს გმირს, ოთხს მოციქულებს, ბარათაშვილების გვარის წევრთა და დანარჩენის თქვენ იქონიეთ წარმოდგენა და განსჯერეთა, თუ ეს შვილები რა ქვეყნის მალამო და ყმების პატრონი მამები უნდა ყოფილიყვნენ.

ვიტყვით იმასაც, რომ მათში იყვნენ თითო ოროლა კარგნიც, ნაგრამ მათი რიცხვი იყო მცირე, ისე რომ ავთა საქმენი მათს სიკარგეს და ადამიანობას სულ ზედ ჰფარავდა და არად აჩინდა. რაკი ერთი და ერთი ქართველ მებატონეებში, ყმათა დევნა წავიდა წინ და მათი დაჩაგვრა, დაბრიყვება, მასხარად აღება, მერე ესე იგი საქმეთა ზნე და ხასიათი, თითქმის მათ ხელობათ გადაიქცა და ყველა მებატონე სტდილობდა, რომ იგი ბოროტებით და ყმების დევნით თავის სახლის კაცებზედ უჯრო წინ მდგარიყო და სახელოვანი ყოფილიყო. ამისთანა ბატონზედ იტყოდნენ:

„ამა და ამ თავადმა, თავის გლეხს ისეთი დღე დააყენა, ისე გაუხანდა საქმე, რომ კბილებიდან სულ სისხლი აღინა. ხმა-კრინტი ვეღარ დასძრა, გაწყვიტა ხმა და ჩაიკმინდა, მოიბუზა ძალლივით. ასე უყო მაგ მამაძაღლებს, ვენაცვალე იმის მარჯვენას, ასე უნდა მაგ ვირებს, მაგ ძაღლს და მამაძაღლებს, ნახეთ როგორ ენა ამოიდგეს!? ნახეთ როგორ გვიყურებენ?! თითქოს მაგათი ყმები ვიყვენთ! მე ვიცი ეხლა, თუ როგორ მოვექცე მაგ ძაღლებს, დღეის შემდეგ ვაჩვენებთ მაგათ კაცსაც. ჭალსაც ყმაწვილსაც და ბებერ ქოფაკებსაც, თუ ბატონი რა არის და ან ყმა სწორედ ასეთი მძლავრი ყოფილა ზაალ ბარათაშვილი, დიდი ყმა და მამულის მეპატრონე. თითქმის მეფე მთელის კუთხისა. მეფე გიორგის მდივანბეგი, დაახლოვებული მეფესთან და მფლობელი მთელი სამხრეთ საქართველოს (სომხეთი) ადგილების, რომელიც აკუწულ იქმნა თავის ყმისაგან ახპატისაყენ 1810 წ. მაშ ესთქვათ ცნობები ამ პირველ „ანგელოზზედ“, რომელიც ანათებდა ბარათაანთ გვარს 1800 წლიდან.

ქართველი გლეხის თვისება იყო, რომ იგი სისხლს არ დაღვრიდა უბრალოდ, ის თავის ბატონს არ მოკლავდა ადვილად, რომ ბატონს მის წინაშე დიდი რამ დანაშაული არა ჰქონოდა, ღალისა,

ანუ ხარჯის და ბეგარის გამო, ყმას სულ არ ექნებოდა შემთხვევა მოკვლის. მაშინ მოკვლას იწვევდა უფრო დიდი რამ უდიერობა, ისეთი დანაშაული, რომელსაც ყმა ველარ იტანდა, საწყაულს გადასული იყო და მიტომ ბედავდა მის მოკვლას. ეს ასე იყო და მიტომაც იქმნა მოკლული ზაალ ბარათაშვილი 1810 წ. უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ხანა ერთობ შორი ხანა არის და გლახთა სრული მონობის და მორჩილების, როცა იგინი ბატონს სულ „შენ გეთაყვას, შენ გენაცვას, შენი ჭირიმეს“ ეუბნებოდნენ და პატარა ბატონებს თავზედ და კისერზედ ისომდნენ. მაშინ ქართლ-კახეთიც ახლად აქენდა რუსეთს ჩაბარებული და მაშინ ესეთი საქმე არ უნდა მომხდარიყოს, მაგრამ აი რათ მოხდა, ბატონი რას უშვრებოდა თავის ყმებს...

ყმებს, ბატონი ჰყიდდა თრიალეთის გზით, აქედან მას თავის ყრმა გოგო-ბიჭები ხშირად გადაჰყვანდა ახალციხეს და იქ ჰყიდდა ოსმალებზედ ოხერ ფასად.

ქართველ გლეხებს იგი ჰყიდდა სპარსებზედ... მდივანბეგი დაჩეუული იყო, თვით მეფეთა დროდან. სპარსეთში მას თავის ყმის შვილები ჩარდახიანი ურმებით მიერეკებოდა და ჰყიდდა.

ქართველ გლეხებს იგი ჰყიდდა სომხებზედ და თვით საპყარს აისორებსაც კი უცვლიდა ნივთებზე ურუმიაში. ყმების დაყიდვის გამო, ეს მგზავრობდა ერევნის მიდამოებში, განჯის, ბაქოს, სპარსეთის და სხვა ადგილებშიც. სადმე საყმო ოჯახში რომ ლამაზი, ან სახური ქალი ან ვაჟი ენახა, იმ ოჯახს ამით არ ეარჩენდა, აშკარად რომ ვერა ექნარა და არ მოეტაცნა გასაყიდად, მაშინ ჩუმად გაატაცვინებდა თავის ბრბოს, რომელსაც ასეთი ბრბოც ჰყავდა შედგენილი თვით თავის ყმებიდგან, რომელთა ხელობაც ყმათა შვილების მოტაცა იყო გამხდარი. იგინი მარტოდ ამით ემსახურებოდნენ ბატონს.

ყოველივე ამ სივერაგესთან, მან იცოდა პირველი ღამეც და ვგონებთ სწორედ ამისთვისაც აკუწეს. ამაებს გარდა იყო ყმათა დამრბევი, წამართმევი, წამგლეჯი, ვისაც რამეს უნახავდა ტანზედ, ან სახლში რამე ნივთს, არავის არაფერს შეარჩენდა, ყველას წაართმევდა და თან მრისხანეს ხმით ეტყოდა: „ეს ჩემს ოჯახს და სახლს გამოადგება, წაიღეთ იქ“. ყმასაც უსათუოდ უნდა წაეღო. ასე ყმებს თვით მამულებსაც სტაცავდა. საქართველოში ბატონებმა ყმის გაროზგვა არ იცოდნენ, მათ ცემა იცოდნენ. ამან გაროზგვაც შემოიღო, გაატიტვლებდა, კაცს, თვით დედაკაცსაც და ისე სცემდა მათრახით.

ეს გარემოება ყმებს დიდათ აბრაზებდა და იგინი ეუბნებოდნენ: „ბატონო ჰოგვკალ და ნიფხავს ნუ გვხვდი და ტიტველას ნუ გვციმ

მათრახით და ნუ გვარცხვენ. თავს ნუ გვეჭრით ეს უარს იყო და უფრო უარესაც უშვრებოდა. ასეთ სასჯელს იგი სხვა თავის სახლი-კაცებსაც ასწავლიდა. მაშინ ვინ იყო ბარათაანთა ერთი ისეთი მებატონე, რომ მას თვისი ყმების მახვილი არა სჭეროდა ხელში და არ ეტანჯათ იგინი. ბარათაანთ დაარბიეს მთელი ამ კუთხის გლეხები. ბარათაანთ გაალატაკეს იგინი, გაცარცვეს, თვით ეს ყრმებიც სულ აქეთ-იქით დაფანტეს და მათი მამულები სულ თვით დაისაკუთრეს, თვით მიიჩემეს. ამ გარემოებას დიდი ისტორია აქვს.

ამ კუთხეში, რაც ქართველი გლეხობა შაჰ-აბას გადარჩა და ვერ აპყარა აქედან და სხვაგან ვერ გადასახლა, რაც მის შემდეგ დროის, სპარსთა ყეინების შემოსევას გადარჩნენ, რაც ალა მაჰმადმანის მახვილსაც ასცდენ და არ მოისპენ, ისინი ამ მებატონეთა დევნისაგან აღიგავნენ ამ კუთხიდან. სწორედ ამათის აგვის წყალობით შეიძინეს იმოდელა, აუარებელი, თვალუწვდენელი მამულები. მთელმა ქვეყანამ იცის, რომ ამ კუთხიდან ქართველი გლეხები სულ აქეთ-იქით წირობდნენ საცხოვრებლად და მათი ყოფითავე კი, მათ მებატონეებს რჩებოდათ. ასე და აპგვარად მოისპო ამ კუთხეში ქართველი გლეხთა კვალი და ყოველივე ამათი ქონება, მათ ბატონებს დარჩათ. ბოლოს ვერც ამათ შეინარჩუნეს ყოველივე დაჰკარგეს და შექამეს უსარგებლოდ. ნათქვამია: „ქარის მოტანილი ქარივე წაიღებსო“ ასე მოუვიდათ ამათაც. მთელმა ქვეყანამ იცის დღეს ისიც, თუ ბარათაშვილების შთამომავლობა, ამ ბოლოს დროს რა ოხერ ფასებში დაყიდეს თვისი მამულები უცხოელებზედ, დაყიდეს ეს იმ დროს, როცა ქართველ გლეხებს მტკაველი მიწა ენატრებოდათ და მათ კი ამათ ზედაც არ ასუნებინეს, მარტოდ ქართველის მწერლის ვანო ბარათაშვილის მამულების დასყიდვა, მის ძმისწულისაგან, არის დიდი საერო დანაშაული ქართველ გლეხთა წინაშე. ეს ვანო ის მწერალი გახლავთ, რომელიც „ცისკარში“-ც სწერდა, ამან დასწერა ლექსი „დაიძინეთ ქართველებო“ და სხვაც ასეთნი სადაც ჰგოდება ქართველთ დაცემულებზედ და თვით კი, მთელი სამეფო დაუტოვა თავის ძმა დათიკოს. დაუტოვა იმოდელა მამულები, რომ მთელს ამ კუთხეში კაცი ფებს ვერსად გადადგამდა, რომ იქ დავითის მამული არ ყოფილიყო. დღეს კი უსარგებლოა ქართველ უმიწაწყლო გლეხთათვის და იგი სხვისი საკუთრება არის. რაც ამ გვარის წევრთა ქმნეს ესეც მთელმა ქართველობამ იცის.

ამათზედაც ითქმის „ქარის მოტანილი ქარმავე წაიღოვო“, ამათი მამა გახლდათ მეორე ვარდისკონა ზაალ ბარათაშვილი, ისიც პირველ ზაალივით არბევდა გლეხებს, სჭამდა და ღრღნიდა მათს

ცხოვრებას და მამულებს, მანაც მიტომ დაუტოვა ქართველ მწერალ ვანოს და დათიკოს შთელი სამეფო, მთელი საუნჯე სულ ქართველის გლეხების სიხლით მორწყული და მათის ძვლებით სავსენი. მიტომ ანიავებდა იგიც პირველ ზაალივით ყმებს, რომ ბოლოს შვილებისათვის ამოდოლა ქონება დაეგდო და მიტომაც ეს ნაარამევი არც მათ შვილებს დარჩა თ და ყოველივე დაიკარგა, როგორც მათის ოჯახისათვის, ისევე მათისავე ქართველ ყმა გლეხებისათვის.

ასეა ეს წუთისოფელი, რომ წამოაყენოთ ახლა იმ ტაცია მებატონეთა გმირნი და აჩვენეთ თვისი წანატაცი მამულები, თუ ვის ხელში არიან დღენ, გონი ისევ ჩაწვენ შიგ ჯაერით, ვიტყვი, რომ ამათ მემარჯვენე მებატონენი გახლავან ორბბელიანნი, რომელთაც არა ნაკლები ისტორია აქვსთ, ასეთ ტაციობის და ყმათა დარბევისა. ჩვენ აქ ასე მოკლედ დავასრულედ ზაალ მეორის ამბავი, ესეც კმარა მათის ბოროტების მოსაგონრად, გადავალთ ახლა მესამე გმირს ზაალ ბარათაშვილზედ, რომელიც ვგონებთ ცნობილია ჩვენში არსენას ბატონობით და თვისის დროის მახვილ-მრისხანებით. ვგონებთ ამაზუდ დავას არავინ დაიწყებს, რომ ეს ამბები სულ თანამედროვე გლებ მტერ პირთაგან არის მოქორებულიო, არა, ეს ასე არ არის და ყოველივეს რასაც ვსწერთ, სულ მართალია და სწორი, ამას უცხადესათ დაასაბუთებენ შემდეგი გმირნი, ამგვარის ეაებატონები! ა.

ზაალ ბარათაშვილი მესამე, ეს ბატონიც ისეთივე დესპოტი ყოფილა, როგორც სხვა მის წინამორბედ ბარათაშვილები და თანამედროვენი. თვით მის თახამედროვეთაგან მოთხრობილია და აქ ამაზუდ ვრცლად არ ვილაპარაკებ, რადგანაც იგი არსენას ამბავშიც მაქვს მოხ ენებული, აქ მხოლოდ მოვიყვან სვა ცნობებს, რაც კარგად ქაროტავს ამ ტირანს თავის დესპოტობით.

მას ბევრი ბოროტება აქვს ნაქნარი თვის ყმებზედ: გოგოების მოტაცვა, პირველი ლამე, საჩექმის თხოვნა, ვინც ლამაზი იყო, იმას თვითონ ან მისი ნათესავეები უსუნებდენ, ვინც არა ლამაზი და მისი გათხოვება უსაჩქომოდ არ მოადებოდა. ამის გარდა იცოდა გლებთა ანიავება, ცემა, ტყეპა, გინება, ლანძღვა და ათასიც სხვა ბოროტება, რაც იმ დროის ქართველ ყმებთა ოჯახებს მიწაზედ ასწორებდა. მას ბევრი არსენასთანა ბიჭი დაჯლუჰავს, ბევრი გაუფუჭებია მისი ბოროტების გამო, ბევრი არსენასაკვირ თავ-მომწონო ბიჭისთვის უკადრებია მისი ლანძღვა, გინება, საცოლოს წართმევა, ანიავება, დარბევა და სხვანი, ამიტომ იგი თავის სოფელს მოშორებია, ნათესავეებს და გავარდნილა ოსმალ-სპარსეთში, ახალციხისაკენ, ზოგი იქ გათათრებულა, ზოგი გასომხებულა, გაფრანგებულა და მით მორჩენია

მურტალ ბატონის მახვილ¹. ბევრს ოჯახის შვილს დაურჩა სახლში, მწვავედ მომტირალნი დედ-მამა და ნათესაეები, მაგრამ ისინი მშობლებს უკან აღარ მობრუნებიათ და ბატონის მახვილისაგან მოსპობილან, როგორც ოჯახისა და დედმამისათვის, ისევე თვით ბატონის და სახელმწიფოსათვისაც.

ასეთი დაჩაგვრა და პიროვნების შეპილწვა, ვერ აიტანა არსენა ოძელაშვილმა, მისი ბუნება ისეთი იყო, რომ იგი ამას ვერც აიტანდა, იგი განსაკუთრებულის გმირობი თამამობით შესხმული იყო, მიტომაც დაუდგა ბატონს წინ და უთხრა: „ბატონო, თქვენ მე მიმსახურეთ, ჩემს საცოლოსთან თქვენ რა საქმე გაქეთო“. ბატონმა მიუგო თურმე:

— შენც ჩემი მონა ხარ და შენი ცოლიც. რასაც მინდა იმას გიზამ.

— არ მოგცემ მაგის ნებას, სისხლი დაიღვრება და ნუ იზამ ამას ბატონო! მიუგო არსენამ.

— მე თუ ბატონი ვარ, ბატონი უნდა ვიყო. შენ ვინ ოხერი ხარ, რომ ჩემს ყმა გოგოზედ ასე მელაპარაკები და მელუერი...*)

ეს ველარ მაითმინა არსენამ და გავარდა ყაჩაღათაო: ასე მიამბეს 1882 წ. სოფელს ბოლეს და არაშენდას, როგორც „ციცკრის“ რედაქტორმა ივანე კერესელიძემ, ისევე სოფ. ბოგვის ძველმა მოძღვარმა ქელივიძემ. მღვდელმა სთქვა, რომ არსენას მე ვაზიარებდი თვით ყაჩაღობის დროსაცაო. იგი მღვთის მოსაყვი იყო, ყაჩაღათ არ გავარდებოდა, მაგრამ ბატონმა მიიყვანა იქამდისო. მაინც ეს ბატონი უდიერი კაცი იყო, ყმებს სტანჯავდა, არბევდა, მამულებს სტაცავდა და ვინ იცის, რას არ უშვრებოდაო. ყველა დამონებული ჰყავდა. ყველას რუსის მათრახით და როზგით აშინებდაო. სულ მისი ბრალია, რომ არსენა გაყაჩაღდაო, მაგრამ იმას აზაღვისთვის არაუფერი უენია ამ დროსაცაო.

როგორც ამ ორის პირის ნაამბობი, ისევე თვით ბარაშვილის ნაყმევთაც, მამაშეს ამ ბატონის შეჩახვებ და სთქვეს, რომ ღმერთმა ამოაგდოს იმისი ხენება, ამოუარდეს მისი გასაგისი**) ისე, როგორც ის თავის ყმებს არბევდაო. რაც ამ ბატონზედ ამათ ბოროტება ილაპარაკეს, აბა ყველა მათი მოთვლა აქ განმეორება იქნება. მოკლედ რომ ითქვას, იგი ყოჟილა განუსაზღვრელის ბოროტებით სავსე, თვისი ყმები ურბევია და უწიოკებია საცოდავად და საბრალოდ, იცოდა ყმების ისე ცემა, რომ მეტის სიმწვავისაგან მწავედ აბლავლებდაო. სცემ-

*) მელფერი—მედავები

**) გასაგისი—გასაგონებელი, სახსენებელი.

და ასე დედაკაცებსაცაო. ყმების გამზითვა, გასყიდვა, დაგირავება და გაჩუქებაც ხომ აღვილი იყოვო. იგი თავის ყმის გოგო-ბიჭებს თვით თფილისის ვაჭრებსაც კი გაუცვლიდა ხოლმე სხვა და სხვა ნივთებშიო. მამულების ტაცვით და წართმევით ხომ ყმები მობეზრებული ჰყვანდაო.

ყველა ეს ბოროტება, ყველა ეს უდიერობა ყოჩაღს, მარდს, ცკვიტს და ვაეკაცს არსენა ოძელაშვილს სასტიკად სძულდა და სწორედ ამ უდიერი ბატონის ბოროტებისაგან დაიღუპა და გაეარდა იგი ყაჩაღთაო. ასეთი „გმირი“ გახლდათ თურმე მესამე ზაალ ბატონიც. ამის ბოროტების შესახებ დღესაც მრავლათ იციან საუბარი და ცნობების მოყვანა. სამი გმირის ამბავი დასრულდა. ნეტა ამ კუთხის ველურ ქართველ ყმებმა, როგორ გაუძლეს ამ პირებს?! აკი ვერც გაუძლეს და მთელს სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოში მოისპო ქართველობა... მაშ ახლა აქ მოვიყვანთ მეოთხე - გმირის ამბავს, რომელიც უფრო უკეთ შეავსებს და დაავიკრავინებს ამ მოციქულთ გმირთა ამბებს. ეს მეოთხე მოციქული გაქლავსთ მელიტონ ბარათაშვილი, მამა პოეტის ნ. ბარათაშვილისა. ჯერედ ესეც რომ ასეთი იყო, მაშინ სხვანი რალა ღვთის რისხვა უნდა ყოფილიყვნენ.

ეს ამბები მოთხრობილია თვით ამ პირის ნაყმევთაგან, მწიგნობარ მოხუცთაგან, რომელთაც მე კარგად ვიცნობდი და რომელნიც მეც კარგად მიცნობდნენ და უამბნიათ ამის ამბები. ზოგი რამ ამის შესახებ ივ. კერესელიძის ცნობებშიც არის მოყვანილი და ამიტომ აქ მოვიყვანთ სხვა ცნობებს, ის აქ საჭირო არ არის. ასე და ამ გვარად, უნდა ვსთქვათ, რომ რაც ზაალ ბარათაშვილები იყვნენ, ამათ ბოროტებით და ყმათა დაჩაგვრით არც მელიტონი უვარდებოდა ძირს, ეს მათზედ ნაკლები ზოროტი, არ ყოფილა და ასე დაბადებიდან სიკვდილამდის ბოროტებაშიაც ამოსვლია სული. აქ ხსენებულებს გარდა, აი რა მიამბო მოხუც ქართველ გრიგორემა. *) რომელიც 1850 წ. გარდაიცვალა, ამ გრიგორეთან პოეტი ნ. ბარათაშვილი კაზიონი პალატაში პირველ ხანებში „პისმოვადიტლათ“ ყოფილა და ამიტომ ამ გრიგორეეს პოეტიც, მისი მამა და ოჯახიც კარგად სცნობია. მაშ ახლა ამის ცნობებს მოვიყვან ამ გმირ სეავის შესახებ:

„მელიტონი, იყო დიდი ყმა და მამულის პატრონი. იგი იყო თავის დროს დიდათ სახელოვანი, მასთან დიდი პურ-მარლის-მოყვარე, მის სახლში ღვინეები ხშირი იყო. მისი სადილები ყოველთვის ქებული და ძვირფასი, საკმელები სულ პირველი ხარის-

*) გრიგორაშვილი.

ხისა იცოდა. მარტოდ, ერთი ყმა, ერთთავად ორთაქალისაკენ თევზს იჭერდა, ისევე სხვა მდინარეებში. მის სახლში თევზი მუდამ დღეს ახალი იყო სადილად, ასევე ჰყვანდა დანიშნული რამდენიმე ყმა მონადირეებათ რომლებიც ყოველთვინ ტყის ნადირს და ფრინველებს ხოცდნენ ბატონისთვის.

მისმა მეპურმარხოლობამ, იგი ჩააგდო დიდს ვალებში, ყველაფერი ხელიდან წაუვიდა. ვალების გამო, იგი თავის ყმებსაც ხშირად არბივდა, დიდს გარდასახადებს ართმევდა, ბევრს მოსამსამსახურებს, მოახლეებს და ბიჭებს, მარტოდ პირის დასაბანად სამი ბიჭი ყავდა: ერთს პირსახოცი ეჭირა, მეორეს სარკე სავარცხელი, მესამეს ტაშტი და წყალი:

სხვების ნათქვამი: ყმებს არბევდა, ბევრს ხარჯს აწერდა, თვინისში ბევრი ყმა და მამული ჰქონდა, მისი ყმის ვერც ქალი გათხოვდებოდა და ვერც ვაჟი შეირთავდა ცოლს, ვიდრე მას საჩექმეს არ მისცემდნენ. პირველი ღამისთანა საქმეები არ იცოდა, მართალია იყო მეპურმარხოლე, მაგრამ იყო დიდი მოჩხუბარი, ყმებს ხშირად ეჩხუბებოდა, ჩხუბში ისეთი ანჩხლი იყო, რომ შენი მტერი ვისაც გადაეკიდებოდა, ყველას დასძრავდა, ყველას ახტუნებდა.

ჩხუბის ისეთი სიკვარული აქვდა, რომ ხშირად თავის მეუღლე ეფემიას, ეჩხუბებოდა. ჩხუბთ იგი ყველას მობეზრებული ჰყოლია. ჩხუბს გარდა ცემაც იცოდა, ამიტომ მის სახლში ეფემიას ნათესავება სულ არ დადიოდნენ და იგი ეტოდებოდათ, რომ ისეთი ქმარი ჰყვანდა. საკვირველი თვისების იყო... მეპურმარხოლეც იყო და ავი ასპიტიც, ერთის სიტყვით ორივე გამოდიოდა მისის ხელიდან. მასთან არ აქვდა კაი განწყობა, მის ცოლის ძმა პოეტს გრიგოლ ორბელიანთან. დის დაჩაგვრის გამო, ორბელიანი დიდათ ემდუროდა, არცარა თვითნ. ბარათაშვილი იყო ამის მადლობელი და ესაც ემდუროდა. მამას ხმას სულ არა სცემდა... სულ შორს იყო მისგან პოეტს არ მოსწონდა მამის საქციელი.

მელიტონ ბარათაშვილს, ყმები მრავლად ჰყვანდა თვინისში, ზოგნი მათში ვაჭრებიც იყვნენ, ზოგი სომხის სჯულისანიც, რაკი ვაჭირვაში ჩავარდა, მერე ყმებსაც დაუწყო ფულით განთავისუფლება. მისგან თავიანთ ნებით ბევრმა ყმამ დაიხსნა თავი, რაშიც კაი ფასიც აუღია მას. ყველა ამ ანადებს სულ ხარჯავდა, სკამდა და დროს ატარებდა. იტყოდა თურმე: - რაც ვქაშე ის შემჩრაო, რაც არა ოხრად დამჩრაო. ახალგაზრდობაში უფრო ბოროტი იყო, გლეხების დამრბევი და შემწუხებელი, ამ დროს მას ბევრი ყმა აუწიოკებია სოფლად... ბევრისთვის წაურთმევია სარ-

ჩა-საბადებელი, ხმას აბა ვინ გასცემდა, იგი ცნობილი იყო როგორც ღვთის რისხვა კაცი. საცა უნდა ეხსენებინათ ამის სახელი, ნელიტონი, იქ ყველა სწყევლიდა მას: აი ღმერთმა დასწყევლოს მელიტონი... ოო, მელიტონი... მელიტონი, სასტიკი და უდიერი იყო, რასაკვირველია, მხოლოდ თავის ყმებთან, თორემ სხვებთან რა ესაქმებოდა. ვისაც ერეოდა, ის მასთან იყო ბოროტი. და ვის ერეოდა იკი? რასაკვირველია, მარტო თავის ყმა-გლეხებს!..

მეუე და შერეე კი, რამდენიც ხანში შევიდა, ასეთი ბოროტებით ნოიტება, მაგრამ თავის ჩვეულებას არც ისე ადვილად სთმობდა. ყმა მის ხელში კელავ იტანჯებოდა. ყმა ფულს შოულობდა და მის მონობისაგან ითავისუფლებდა თავს. ერთი მისი ყმის გოგო, ერთ მასწავლებელს მოეწონა. ბოლოს ამ კაცმა ეს ქალი ცოლათ შეირთო. მელიტონს ამ გოგოს გასათავისუფლებელი 500 მან. მისცა. მელიტონი ისეთი მძლავრი მებატონე და სასტიკი იყო, რომ მას 1320—30 წ. მთელი თფილისის მცხოვრებნი იცნობდნენ როგორც სასტიკ მებატონეს. იგი რომ გაივლიდა სირაჯხანის, ხარასხანის, ჰონხანის და სხვა ასეთ სავაქროებისაკენ, ყველა მელუქნე მას ფეხზე უნდა ასდგომოდა და სალამი მიეცაო. ამასთანავე მას ჰქონია შემდეგი ჩვეულება: შევიდოდა თავის ნაყმევის დუქანში, რაც მოეწონებოდა, აიღებდა და წაიღებდა. ამის შესახებ ხმის ამოღება არ შეეძლო ნაყმევს.

ასე და ამ გვარად, უნდა ითქვას, რომ მელიტონ ბარათაშვილი, მაჰა პოეტისა—მეტად კერპი, გაუტეხავი და ყმათა სასტიკი ბატონი გახლდათ. მეგობრებში, ამხანაგებში და ნაცნობებში პურმარილიანი იყო. მისი შემოსავალი—გასავალს ვერა ფარავდა. ამიტომ ის თავის ყმებს მეტად ავიწროებდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ მელიტონის ოჯახი თფილისში, ყოველ შემთხვევაში, ქველ ოჯახათ ითვლებოდა, თვით მელიტონი—პურმარილიანად. ჯერედ ეს კარგი, მეპურმარილე რომ ასეთი ყოფილა, ავები რაღა იქნებოდნენ.. ილია ჭავჭავაძე ამბობს: „თავადის შვილი კარგი რა არის და ავი რაღა უნდა იყოს“-ო. სწორედ ამაზე ითქმის ეს ბრძნული თქმულება. სულ მელიტონის წყალობა იყო, რომ ბოლოს მელიტონის ოჯახი ისე გაათახსირდა, რომ თფილისში მოისპო, თუმცა თავის საკუთარი სახლი ანჩხატის პირდაპირ ბოლომდის შერჩა.

ყმებს ხშირად იაფათაც ჰყიდდა, რაზედაც ბევრი ემდურებოდნენ, მაგრამ რაკი უჭირდა მიტომ ჰყიდდა იაფათ... კნენინასთან მულამ დღე აქენდა ჩხუბი, სახლში უსიამოვნება დაუსრულებელი იყო. ამას ერიდებოდა ნ. ბარათაშვილი და მიტომ მამასთან არ აქენდა კაი კავშირი-განწყობა.

სამწუხაროდ უნდა ითქვას, რომ ბარათაშვილების ყოველივე ასეთის სივერაგის და ყმათა დევნის და დიდი ავობის სრული ნიშან წყალა ის გარემოება, რომ ერთ დროს სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოს დიდ მებატონე ბარათაშვილის გვარის წევრნი, რომელთა რაცხვიც თფილისში თუ საქართველოს კუთხეებში ორმოც ოჯახობათ დაითვლებოდნენ, დღეს იგინი ნატამალობენ და თოთო-ოროლადა სჩანან. მოისპო მათი დიდი ძველი ოჯახები და მათ ოჯახთა წევრთა რიცხვიც. ყიველთვე ეს კიდევე თავდება მის, რამდენადაც იგინი ავიწროებდნენ ქართველ ყმათა ოჯახებს და აკაკობდნენ, იმდენადვე ეს აკაკობა და უდიერობა თვით მათს ოჯახებშიც ტრიალებდა და ამიტომ სამერმისოდ ეს მათი აკაკობა და უდიერობა მათაც ვნებდა და ასწორებდა მიწაზედ.

ასეა საქმე... „ნუ იქავს და ნუ გეშინიან ავისა“... იგინი მარტო გლებ-ყმებისათვის ხომ არ იყენენ აენი, ეს სიავე მათს ცხოვრებაშიც იხატებოდა და მათ რაკი სიავის შეგნება აღარ აქენდათ, რომ ეს ასე არ უნდა იყოს, ეს კარგი არ არის და ამითი შეიძლება თვით ჩვენ გვეენოსო... არ აქენდათ ამის შეგნება, და მიტომაც შთელს კუთხეში მოისპო დიდი ძალი ქართველ ყმათა რიცხვი. ასე და ამ გვარად არც თვით დარჩნენ და სადღეისოდ... ჩუმად მოისპენ, უჩინრად ალგავენ დედამიწის პირიდან. ყოველივე ეს მათში მოახდინა შემდეგ გარემოებამ: 1. ყმების დევნამ და დარბევამ, 2. ზნისა და ხასიათის გაფუჭებამ, 3. უზომო ქეიფებმა, ლოთობამ, გარყენილებამ, ცოლშვილობის არ მოკიდებამ და ის გამო სხვა და სხვა ჭირში ჩაეარდნამ, 4. მამულების დასყიდვამ, კარტის და ყომრის თამაშობამ, 5. უსწავლულობამ და უმეტრობაში ჩამორჩენამ და სხვაც ვინ იცის რამდენი კიდევე რა გინდა ასეთებმა.

ამიტომ, ადრე თფილისში თუ ბარათაანთ ოჯახების 50 კომლი იყო და თითო კომლში 50 სული, დღეს თფილისში 3 კომლია და ისიც თითო კომლში 5 სული და სჩანს. სხვა დანარჩენი სულ აღიკვეენ და მოისპენ. ასეთს სენში სხვა მებატონენიც გახლდნენ გარჯულნი, მათზედაც მოგახსენებთ ქვემოთ...

VIII.

გატონუმტბა აჭარაში

მასალაჲი.

ბატონყმური წესების ნაშთები

დაწერილია 1698 წელში.

ამბობდნენ, რომ მუსულმანობაში ბატონყმობა არ არსებობსო. იმასაც იტყოდნენ ხოლმე: სწორეთ ეს გარემოება ხდებოდა მიზეზათ: ქართლიდან, კახეთიდან და ნამეტურ გურიიდან რომ შირბოდენ ქართველი ქრისტიანები ოსმალის საქართველოში და იქ ისლამს უერთდებოდნენო. ამ ისლამის მიღების შემდეგ, თავისუფლდებოდნენ ყმობისაგანაო.

თვით მეც ასე მეგონა, ასე ვფიქრობდი, რომ ისლამის მალიარებელ ქართველ თათრებს, ისეთი სჯულის წესები აქენდათ, რითაც იგინი თვისკენ იზიდავდნენ ქართველ ქრისტიანებს და მის მერე, ეს ქართველნი, მათს სჯულზედაც გადადიოდნენ დიდის სიამოვნებით, რომ ისლამის დახმარებით ყმობისაგან თავი ეხსნათ. მაგრამ საქმე ასე აღმოსჩნდა: მათში არამც თუ ბატონყმობის წესები არ ყოფილა, არამედ მათში ბატონყმობაზედ უარესი, გაცილებით უფრო დიდი, მწვავე და მართლაც მძლავრი, ვინემც საქართველოს ხალხის ბატონყმობა.

ეს რომ ნამდვილი გახლავთ და მართალი, ამის შესახებ მე გადავშლი აქ ცნობებს და იმედია, მკითხველი მიხვდება თუ მუსულმან ქართველებში რა ყმობა ყოფილა და ბოროტი წესები...

ა

ქართველები ოსმალეთმა დაიპყრა. ამ ქართველებში იყვნენ როგორც გლეხები, ისევე აზნაურები და თავადები ერთი სიტყვით ყველა ესენი ჩაბარდნ ოსმალთ თავიანთ ცხოვრების წეს-ჩვეულებით. ოსმალებს ჩაბარდა ქართველი ერის ბატონყმობა მისი წეს-ჩვეულება და ყოველივე პირობები, როგორც კარგი, ისევე ავიც, მაგრამ ბატონყმობის ბოროტება ისლამთან დაკავშირების ხანაში, ქრისტიანურის დროის ბატონყმობის სიავით არ განისაზღვრა, მას დაემატა, ნაყოფი ისლამისაგან ახლათ გაველურებულ გათათრებულ ქართველ თავად-აზნაურთა, ე. ი. რაც ახლათ გადაკეთებული ქართველ ბეგების და აღების მეოხებით იქმნა შექცნილ და მიმატებული.

რაკი ქართველი კაცი ორათ გაიყო, მას თან დაერთვა ყოველ-
ნაირი სიავე და სივერავეც. ქრისტიანობის და ისლამის მქონებელ-
ნი ქართველნი ერთმანერთს გადაეკიდნენ და დაუწყეს შეუგნებლათ
მტრობა, რომ ჩვენი სჯული კარგიაო. მეორენი ეტყოდენ: არა, ჩვენი
სჯული უკეთესიაო: ჩვენი სჯული ცხონების მომცემი არის და თქვენი
სჯული კი წაწყმედის მომცემიაო. ასე ტუტუტურათ ებრძოდნენ
ერთმანეთს და ამ სჯულის გულისათვის ხშირათ ერთმანეთსაც
ხოცავდენ.

ბეგები (თავადები) და ალებიც (ახნაურები) ვერ მოიქცნენ კარ-
ვათ. მათ ხელთ იგდეს დრო, იპოვნეს მიზეზები და ოსმალოს მთა-
ვრობას თავი საჭირო, მიომარ გმარ წოდებათ მიაღებინეს, რის სა-
შუალებითაც მათ მიენიკათ განუსაზღვრელი უფლება გლეხკაცობა-
ზედ. თავიანთ თავ-აწყვეტილის უფლებით, ქრისტიანულ ბატონეყო-
ბას სასტიკათ, გადააქარბეს, ისლამში გადასულნი და ისლამის მქო-
ნე ბეგები გახდნენ უფრო ბოროტნი და აენი. წინაპრები რასაც
ქრისტიანობაში სჩადიოდნენ, იმაზედ უარესათ, ამ ახლათ გაათრე-
ბულ ბეგებმა დაიწყეს გლეხების დევნა და ნამეტურ თავიანთი ყმე-
ბის დაჩაგრვა.

ის რაც ქართველ ქრისტიან მებატონეებს რუსეთმა მიანიკა
1681 წ. დანდევს, იმაზედ უარესი და შხამიანი უფლება მიანიკა ოს-
მალოს მთავრობამ ქართველ ბეგებს და ალებს ჯერ კიდევ 1635 წლი-
დან. მაზენი ამისი ის იყო, რომ როგორც რუსეთის მონარქიამ და-
უწყო ქართველ თავად-ახნაურებს დალოლიება 1801 წლიდან, სწო-
რეთ ისევე მოხდა ოსმალოს საქართველოშიაც და იქაც ოსშალეთის
მთავრობისაგანაც იგივე ოსტატობა იქმნა მიღებული. ქართველ ბე-
გებმა ეშმაკურის ოსტატობით გადააქარბეს ქრისტიანულ ხანის თა-
ვიანთ წინაპრებს. ბეგებმა გლეხებს აუწყეს თვისი უფლებათა ხელ-
შეუხებლობა გლეხების ქალებზედ. გლეხის ქალი გათხოვების წინ,
პირველ ღამეს, ბეგისა არისო... ამის ნებას ჩვენ ჩვენი ახალი სჯული
გვაძლევს... გლეხებმა იფიქრეს და თავიანთ ალებს პასუხი მისცეს:

— ბეგებო, რადგანაც თქვენა ბრძანებთ, რომ ეს საქმეები ჩვე-
ნი სჯულის წესებით არის, ჩვენ თანახმანი ვართ... ოღონდ ჩვენს ქა-
ლებს გათხოვებამდე ხელს ნუ ახლებთ, ნუ წაიყვანთ და როცა გათ-
ხოვდება, მაშინ თქვენი ნება იქნეს, პირველ ღამეს თქვენთან იყოს,
თუნდ მთელი კვირაც, ამით არა დაშავდება რა. რადგანაც ჩვენი
სჯულის წესი ასეთი ყოჟილა, რომ ჩვენი გოგოები ბეგებმა წაიკვა-
ნონ... ნება თქვენი, მხოლოდ გათხოვებამდის ნუ იხამთ აპას და

გათხოვების დროს კი წაიყვანეთ და რამდენი ხანიც თქვენ გესურვილებათ, იმდენი ხანი შეინახეთ თქვენს ოჯახში.

ასეთი პასუხი, გ. კაიკაციშვილის იტყვია, გლეხებმა ბეგებს 1670 წ. მისცეს. ბეგებიც ამის თანახმანი გახდნენ, მათ ეს წინადადება გლეხებისაგან ქება-დიდებათ მიიღეს. ბეგების და გლეხების ასეთი პირობა ახალციხის ვალი ფაშამ დაამტკიცა და გლეხებსაც აუწყეს, პირობის შესრულების ვალდებულება. იმ დღიდან დამქარდა სამუსულმანო საქართველოში: მათი ქალი ქორწინების წინ, პირველ ღამეს, ბეგს უნდა ხლებოდა და მირამეოდა მას. ეს ვერაგობა ისე წინ წავიდა, რომ 1684 წ. ქართველ მაჰმადიანებში საერთო ჩვეულებას შეადგენდა.

ასე და ამ გვარათ, ბეგებმა გოგოების მოტაცვას თავი გაანებეს, მაგიერ მათ სხვა დაიწყეს. იწყეს ქალების წაყვანა მათ აღარც შიში აქვდათ, არც სირცხვილი და არცა-რა სხვა რამ ასეთი.

თვით გლეხნიც ისე მოდუნდნენ, რომ იტყოდნენ: ჩვენი ქალი გათხოვდა, რა უყოთ მერე. ბეგები ჩვენი ბატონები არიან, რა არის, რომ გათხოვილი ქალი ერთ ღამეს კი არა, ერთ კვირასაც ბეგის სახლში იყოს და მერე ქმართან მოვიდეს, ამითი აბა რა დაშავდება. მხოლოდ ქმარი ქალს ნაშუსიანათ სახავდეს და მის მერე რაც მოხდება მოხდეს. ამისი დავა არ გამოდგება და არც რიგი არის, რომ ამხელ ვინმემ, ან ქმარმა დავა ასტეოს... ასე იყო მაშინ ქართველი გლეხ-კაცობა შებოქვილ და დამხოპილი, მათ ძრახვის უნარიც აღარ აქვდათ.

იმ დროს, ჯერეთ ქობულეთში ხალხი არ იყო გათათრებული, იგინი ქრისტიანები იყვნენ, ამათ მისვლა-მოსვლა აქვდათ აქარაში, მაქახელში, ლოგანის ხევში, არტაანის თემში და ბერს სხვა ადგილებში, სადაც აქვდათ ნათესაობა ახლათ გათათრებულ ქართველებთან. ქობულეთელი ქართველნი სასტიკად სძრაზავდნენ თავიანთ ნათესავ ქართველ თათრებს:

ეს რა ეშპაკობა არის?! ბეგი ვინ ბრძანდება, რომ ქალი გათხოვების შემდეგ, პირველ კვირას მის სახლში უნდა დარჩეს?! ქალი რომ გათხოვდება იგი უსათუოდ ქმარს უნდა გაჰყვეს და არა სხვა უცხო პირებს. გათხოვების შემდეგ, ქალის ამხანაგი და პატრონი ქმარი გახლავთ და არა უცხო ვინმე, ვინც არ უნდა იყოს გინდ ბეგი და გინდ სხვა. გაუთხოველ ქალს თუ წაიყვანენ, ეს კიდევ რამეს ჰგავს, და გათხოვილი ქალის წაყვანა ეს მოტაცება არის ქმრისაგან... ის უფრო სირცხვილია, (ქალი ქმარს მოსტაცუნ და წაიყვანონ) თვით ქალისათვისაც... ბეგს როცა მოტაცებით მიჰყავს, მას იგი ჩუ-

მათ მიჰყავს, მას არავენ უყურებს, არავენ არაფერი იცის და როცა გათხოვილი ქალი ქმარისაგან პირველათ ბეგს უნდა მოიუფილდეს სახლში, ამას ყველა ხედავს, ყველა უყურებს და აბა ეს როგორ შეიძლება!.. არა, არა, ეს არ უნდა იყოს, ეს არ არის კარგი!.. ეს არის უსვინდისობა და უნამუსობა.

თქვენ ქურთები ხომ არ ხართ, ან თურქები?! თქვენ ქართვები ხართ და ეს არ უნდა იყოს თქვენში... ეს არ შეიძლება თქვენში!.. ამგვარათ ქართველებმა, აიყოლეს აქარელი ქართველი მაჰმადიანები. ესენი თავიანთ ბეგების წინააღმდეგ დაირაზმნენ და 1690 წელს მათში ბრძოლაც მოხდა. ბრძოლამ კარგა ხანს გასტანა. ბოლოს საქმე ჩააქრეს და დაამუშვიდეს. ქართველ ბეგებმა იშოვნეს სახელი და ძალა... ამის მიზეზი ის იყო, რომ ოსმალოს მთავრობა მათგან ელოდა თების გამაგრებას საქართველოში და მიტომაც მათ აძლევდენ დიდს უფლებას და დახმარებას. ქართულათ ნათქვამია: — „ქურდს რა უნდა და ბნელი ლამეო“ ანუ „უბედური და წყალ წაღებული ხავს ეჭიდებაო“... სწორეთ ასე მოუვიდათ წყალ წაღებულ ბეგებსაც... მათ დაკარგეს სჯული, ენა, ქართული კულტურა, ქართული მალაღია ცივილიზაცია*) მიმდევრობის ნაყოფი და ყველა ამის მაგიერ, მათ ოსმალოს სახელმწიფოსაგან რა მიიღეს?! „შავი ქვა და ნაცარ ცხელი“.

ოსმალთაგან მათ მიიღეს გაბოროტება და დაბალ გლეხ კაცებზედ ნავარდობა...**) რაკი მათ ასეთი უფლება მიენიქათ ოსმალოს სახელმწიფოსაგან, ივინი გახდნენ თავიანთ გლეხების ბატონ-პატრონებიც: მთავრობასაც ივინი წარმოადგენდენ და ხელმწიფესაც... მათ რაც სურდათ, იმას შერებოდენ...

მათში თურმე ეს სივერაგეც მოხდა, რომ 1680 წელში შემოღებულ იქმნა ყმა გლეხის გოგოების გატაცება... ამისი მოხერხება და მოწყობას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ისლამის ძალით ნება აქვდათ ორი, სამი და მეტის ცოლების შერთვის... ამის ნება ყველას აქვდა. ვინც გაუმაძლარი იყო მათში, იმას ერთი ცოლი აღარ ჰყოფნიდა... მეორე და მესამე ცოლს კი ვერ ირთამდა... ეს ჩვეულება პირველათ მათში აღვიდათ ვერ იქმნა მიღებული, რადგან მართალია ქართველები ისლამს აღიარებდენ, მაგრამ იმათთვის ორი და სამი ცოლის შერთვა ძნელი საქმე გახლდათ.

პირველათ მიტომ, რომ მათში ქართველური ჩვეულების ხსოვნა

*) იმ დროის ქართულ კულტურაზე და ცივილიზაციაზე ლაპარაკი ამ წიგნში მოთხოვნილ ამბების შემდეგ ერთობ უხერხულად მიმაჩნია ..

**) როგორც საბჭუთებიდან ვხედავთ, ასეთ „ბედნიერებას“, არც ქართველი თავადაზნაურები იყვნენ „ჩამოშორებულნი“... რქდ.

კიდევ იყო დაცული და მეორე, არც ქართველი მაჰმადიანელი ქალი მისდევდა მეორე ცოლათ... მესამე ცოლის გაგონება, ხომ მათში ზიზღს გვრიდა ყველას მიტომაც იყო, რომ იგინი ცოლების შერთვის სიძრავლეს ერიდებოდნენ... ეს მათთვის მძიმე და ძნელი საქმე იყო. უპირველესად ყოვლის ამ გარემოებას სრულ ეწინააღმდეგებოდა ქართველი მაჰმადიანი ქალი... მაშინ ისე იყო საქმე მოწყობილი, რომ მთელს სამუსულმანო საქართველოში ერთ კაცსაც არ ჰყვანდა ორი ცოლი... ამის ხსენებაც არ იყო მათში. მესამე იყო კიდევ ის, რომ თუმცა ქართველი ქალიც გამუსულმანებული იყო, მიუხედავად ამისა დიდად სძაგდათ მეორე ცოლათ გაყოლება... ბეგიები ერთი ცოლის გარდა ვერ მოელოდნენ მეორე ცოლის შერთვას... ამ „მშვიერებმა“ იმეცადინეს და თავიანთ ნდომისა და წადილის სხვა წამალი უშოვნეს... საპიროა ესეც მოვიყვანოთ აქ, რადგანაც მასაც აუღის ბატონყმური ჩვეულების საზიზღარი სუნი.

3.

ქართველ ბეგებმა იმეცადინეს და თავის ახალი სჯულის კანონის ძალით, გლეხის გოგოების მოტაცება დაიწყეს, უფრო კი ისეთი გლეხების, რომელნიც ქრისტიანობაში მათი ყმები იყვნენ. იგინი ისლამის მიღების შემდეგაც კარგა ხან ჰყოლობდნენ მათ. ეს მოტაცება მათ ძრიელ ოსტატურათ მოქარგეს. ბეგის შვილი დღეს ერთ გოგოს მოიტაცებდა, ამ გოგოს შეინახავდა თავის სახლში ერთ კვირას, გააუპატიურებდა და მერე მას გაისტუმრებდა სახლში შესაფერის საჩუქრით. ამის მცირე ხნის გასვლის შემდეგ, იგივე ბატონი ბეგი, შეუდგება ახალ მოსატაც გოგოს ძებნას... ამასაც მალე მოახერხებდა... ნახავდა თავის შესაფერის ქალს ბოლოს ამასაც მოიტაცებდა, შეიყვანდა თავის ოჯახში. ახლათ მოყვანილ ქალსაც შეინახავდა ერთ კვირას, ან ცოტა მეტს დროს და შემდეგ, ამ ქალსაც გაისტუმრებდა თავის მშობლებთან, შესაფერის საჩუქრით. ასე და ამ გვარათ სჩადიოდა ერთი ბეგის შვილი, მეორესი, მესამესი, მეოთხესი და თითქმის ყველანი, ვინც კი სცხოვრობდნენ და მოქმედებდნენ ბეგებათ ომალეთის საქართველოში.

ეს ამბები მათმა ცოლებმაც იცოდნენ, მაგრამ ამაზღდ ხმას არ სცემდნენ, არასფერს ეუბნებოდნენ, ამბობდნენ: სახლში ცოლად კი ნურავის მოიყვანს და ასე ამ გვარათ თუ მოიყვანს ვისმეს, ასე რაც უნდა ქნასო. ამიტომ ესენიც ზერელეთ უმზერდნენ სახლში შეყვანილს დროებითი ქალს... მათ ხმასაც არა სცემდნენ. ამ გვარად ბეგის შვილებმა გაიმარჯვეს. იგინი მეორე და მესამე ცოლის მაგიერ, ვინ იცის რამდენ ქალს არ იცვლიდნენ იქნება 50, 60. და 100

ამის მოდაენი მათ არაეინ ჰყვანდათ... ამ საქმეში მათ დიდს დახმარებასაც უწევდენ მათი ხოჯები და მოლებიც.

ხოჯები და მოლები გლებებს ეუბნებოდენ... რომ ბეგისაგან ქალის გატაცება არ არის ცოდვა და საძრახისი საქმე... ბეგის შემდეგ, მხოლოდ ის ქალი სხვას აღარ უნდა გაჰქვეს და მალე გათხოვდეს. ამიტომაც იყო, რომ ბეგისაგან გატაცებული ქალი არც დაიძრახებოდა და მასზედ სიტყვასაც ვერაეინ იტყოდა. ერთი სიჩყვიით, ამ ხოჯებით და მოლებისაგან საქმე ისე იყო დაყენებული, რომ ბეგის ასეთ საქციელს არაეინ სძრახავდა, ყველა მას უმზერდა როგორც კანონიერ მოვლენას. ეს პირობები ისე მოეწყო და მოიქარგა, რომ მას დამწუნებელი და გამკიცხავი არსაიდან არაეინ უჩნდებოდა.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ხანდისხან ამ გარემოებით მუსულმანთა სულის მამებიც სარგებლობდენ, როგორც ხოჯები, ისევე მოლები და სხვანიც... ყველაზედ უურო ადვილათ, სულის მამები სუნავდენ ხოლმე ბეგებთან ნამყოფ ქალებს. ასე და ამ გვართ, მთელს სამუსულმანო საქართველოში არ დარჩა არც ერთი ოჯახი, რომ იქიდამ ერთი, ან ორი და იქნება სამიც და მეტი ქალებიც არ აღმოჩენილიყვნენ წაყვანილნი და იმ გვართ დაღუპულები.

ბეგებს, თავიანთ სოფლებში აღარ გადარჩათ არც ერთი ოჯახი... სადაც კი ოჯახში მათ ეგულებოდათ ვინმე ქალი, ის ოჯახი იმათ უკვე გაცნობილი ჰყვანდათ...

სამუსულმანო საქართველოში, ასე მოაწყეს მათ საქმე, რომ არსად აღარაეინ დარჩათ გაუცნობი რაკი იქ უცნობი აღარაეინ ეგულებოდათ, ამიტომ ბეგებმა იწყეს მონაყმებიდან ცოტათი შორს წასვლა, ანუ ისეთი ქვეყნებში გადასვლა, რაც იმათ ქვეყანასთანაც ახლო იყო. ასეთი ქვეყანა გახლდათ ქობულეთის თემი, სადაც მაშინ იყო 20-ი სოფელი. ქობულეთს შემდეგ, ასეთ ადვილ ალაგათ, მათ გურია დაინახეს, იქ მიეცნენ მოქმედებას და გოგოების სყიდვას... ეს ნასყიდი გოგოები მიჰყვანდათ სამუსულმანო საქართველოში, იქ ჯერეთ თავის სახლში გააუპატიურებდენ და მერე მათ წაიყვანდენ ოსმალეთში და იქ გაჰყიდდენ მოგებით. ასეთის ხელობით ბეგებმა სრულ ოსტატობით იწყეს მოქმედება და ამ საქმეებში მათ მალე თავიანთი ზოგიერთი გლებებიც ჩარიეს და აიყოლიეს. გლებებიც მათსაეით გადადიოდენ გურიაში და იქ ყიდულობდენ გოგოებს, ბიკებს, ერთი სიტყვიით ყველას და მერე ეს მყიდველი, თავიანთ ნაყიდებს ოსმალებზე ჰყიდდენ მოგებით.

ქართველ ბეგებს, პირველათ უპირდათ ქრისტიან ქართველებში სიარული და ხალხის შესყიდვა, მაგრამ ნელა-ნელა ყველგან

აწყობდნენ და ახერხებდნენ თავიანთ საქმეებს... არის იმისი ცნობაც, რომ ყველაზედ ადვილათ გურიაში ყიდულობდნენ იგინი ქალებს და ბიჭებსაც, სხვა ადგილებში კი ამას ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც სხვაგან ქართველები მათ მაგრა უხედებოდნენ და ხშირათ ქართველი შვილების შესყიდვისთვის, მათ სდევნიდნენ კიდეც ამიტომ სხვა მხრიდან იგინი სულ ცარიელი ბრუნდებოდნენ დიდის ზარალით.

მეორე ვარიანტი.

...ბევებისთვის ძნელი იყო ქალების შოვნა ამისთვის მათ დაიწყეს თავიანთ გლეხებში ლაპარაკი:

— ძია კაცებო, თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ ჩვენ მუსულმანები ვართ, ანუ თათრები... ჩვენი ფადიშახი ამისთვის დიდს პატივსა გვცემს და მასთან ჩვენი წმინდა სჯულიც ნებას გვაძლევს, ორ ორი ცოლი ვიყოლიოთ, ხან მეტიც, მაგრამ ჩვენი ცოლები ამის ნებას არ გვაძლევენ, რადგანაც იგინი ჯერაც კიდეც წმინდა თათრები არ არიან, ჩვენს წადილსაც ვერ ეთვისებიან, თქვენც წინააღმდეგნი ხართ, რომ ჩვენ თქვენი ქალები წავიყვანოთ. ამისთვის უსიამოვნებაც მოგვდის... ჩვენ თავი უნდა დავანებოთ საძრახის საქმეს და მის ნაცვლათ საქმე ასე მოვაწყოთ:

— ჩვენ თქვენი გასათხოვარი ქალების წაყვანას თავს დავანებებთ, ეს ჩვენგან აღარ იქმნება, მხოლოდ გათხოვების დროს, პირველ ღამეს ჩვენთან უნდა მოვიდეს და ჩვენთან დარჩეს, ჩვენთან დარჩება ერთ კვირას და მერე ისევ თავის ქმარს დაუბრუნდება ს ხლში, კარგის საჩუქრებით და პატივისცემით. ეს არც საწყენი იქმნება თქვენთვის და არც საძრახისი.

ამ გვარათ 1690 წ. ატყდა ამის შესახებ კამათი და ბრძოლა. ამ ბრძოლაში არც დაბრმავებული ოსმალოს მთავრობა ერევოდა. იგინიც ნებას აძლევდნენ ბევებს, ესენი როგორც ისურვებდნენ, საქმეც ისე უნდა გათავებულყო. ბევრი ყაყანისა და კამათის შერმდეგ, ქართველ მუსულმანებში 1700 წ. დამყარდა იმისი წესები, რომ ქალი გათხოვების დროს, უსათუოდ პირველ ღამეს, უნდა ბევთან წავიდეს და იქ გაათიოს... ეს ყოფილა იმ გვარათ, რომ გლეხი ვისი ყმაც იყო, იმისი ყმის ქალი თავის ბატონს უნდა მისულიყო სახლში. ეს ვერავი წესი ოსმალოს მალაქ მთავრობამაც დააკანონა.

ეს უზღელი საქციელი, საშინელი მეზი იყო და თავზარ დარცემი უბედურება გლეხ-კაცობისათვის, მაგრამ ვინ რას იზავდა. ოსმალოს მთავრობაც ბევებს ულოლიებდა რადგან, როგორც განვაცხადე მათის დახმარებით ფიქრობდა საქართველოში ფეხის გამაგრებას... მათ

დიდს პატივს სცემდა და აბა გლებ-კაცობა რაღას იზავდა!.. გლებები ბედს უნდა დამორჩილებოდენ და ეს წესი კი მათ უნდა მიეღოთ უსათუოთ, რომლის სათავეშიაც იდგა ოსმალის მთავრობა.

მოგახსენებთ, რომ იმ დროს ქობულეთი არ იყო გათათრებულნი და ამიტომ მათში ეს წესებიც ჯერ არ არსებობდა. ეს სივერაგე, არც სხვაგან იყო საქართველოში, რადგანაც ქრისტიან ქართველებში სასტიკათ იყო აკრძალული, ოფიციალურათ,*) დაუქორწინებელი ქალის სახლში შეყვანა... ამ წესებს თვით ქართველი მეფენიც სასტიკათ ემორჩილებოდენ. ამიტომაც მაშინდელი ქართველებიც, როგორც ოსმალთაგან არ დამონებულნი, სასტიკათ იკავდენ თავიანთ წესჩვეულებას და წინააღმდეგნი იყვნენ ქართველ მაჰმადიანების და ნამეტურ მათი ბეგების. ქართველებს სძულდათ და ეზიზღებოდათ თავიანთ მეზობელი და მოძმე ქართველი მაჰმადიანები, რომლებშიაც ეს უგვანო წესები მიღებული იყო.

* *

ქართველ მაჰმადიან ბეგებმა შეიტყვეს, რომ ქართველები ყველას ასწავლიდენ, თქვენ ამ საძაგლობის წინააღმდეგი გახდით და ბეგებს ასეთ უზრდელ წესების ნებას ნუ აძლევთო. ამ ამბების შეტყობის შემდეგ, ბეგებში მოხდა კრებები და თათბირი... მათ აუწყეს ოსმალს მთავრობას ქობულეთელების შესახებ... ამ ამბავმა ოსმალს დიდათ შეაშინა... მთავრობამ გადასწყვიტა ქობულეთი უსათუოდ აეღო ისლამისთვის დაეკავშირებინა და ამით მათი წინააღმდეგობა მოესპო.

ოსმალს მთავრობამ იმეცადინა და 1710 წლამდის ქობულეთი უკვე დაიმორჩილა. შემდეგ მათი გათათრებაც იქმნა გამოცხადებული. ოსმალს მთავრობამ ქობულეთში ისე გაიმაგრა ფეხი, რომ მათი ისლამთან დაკავშირებაც მალე მოხდა... ქობულეთელი ბეგებიც მიიმხრეს ოსმალებმა... ამ ბეგებმაც გახდენ ოსმალს მთავრობის ყურ მოჭრილი ყმანი და მასთან მათაც იწამეს და მიიღეს ყველა ის საძრახისი წესები, რასაც წინეთ თვით ქობულეთელები სასტიკათ სძრახავდენ.

საქმე ისე მოეწყო რომ ქობულეთელებმაც მიიღეს, გათათრების დღიდგანვე, პირველ ღამეების წესები ქორწილის შემდეგ ქალი ბატონს უნდა ხლებოდა.. ქობულეთელები ამით ისე გაველურდენ და გათახსირდენ, რომ თვით ესენივე გახდნენ მისი მიმდევარნი და მფარველნი, თვით მათ დაუწყეს იმ საძაგლობის მფარველობა, რასაც წინეთ იგინი ზიზღით უმზერდენ და სძრახავდენ. ის მერე მათი სულისა და გულის მალამო გახდა და კარგი წამალი.

*) მკითხველმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ ეს წესები ქართველებში, ოფიციალურათ არ იყო მიღებული, ისე კი... რგდ.

* * *

არის ცნობები დარჩენილი, როცა ქობულეთელები ოსმალოს დაემორჩილნენ, მცირე ხნის შემდეგ. ქობულეთელებმაც დაიწყეს თავიანთი ყმებით ნავარდობა და ვაჭრობა... ივინი ჰყიდნენ თავიანთ ნათესაეებს, ყმებს, ერთი სიტყვით ყველასფერს და ყველას.

ჩვენდა სამუშაოთ, ქობულეთელებმა აეკაცობით გადააჭარბეს სხევებს... ამათ რაკი თეხი შედგეს ისლამში, შემდეგ, იმავე ისლამის წყალობით გაანადგურეს არე-მარე. ქობულეთის მფარველი ბატონ-პატრონი თავდგირიძეებიც გახდენ ყველა ავობის მიმდევარნი და მოტრფიალენი. ამ გვარის წინაპარი მაქსიმე თავდგირიძეც იცავდა ამ ავობის მიმდევრობას და შემდეგ იგი ყველასფერს ბოროტ ავობას სჩადიოდა, მან ერთობ აღრე მიიღო ოსმალოს მთავრობისაგან ფაშობა.

ეს მაქსიმე, ისეთი თვისების და მოურიდებელი კაცი იყო, რომ მისი გაფაშების დღიდან, იგი გადაეკიდა გურულებს, მათში შეატანა დიდი განხეთქილება და მტრობა... ეს ბოროტება არ აკმარა და უფრო შორს წავიდა თავის ავობით... მან ჩუმათ გაიჩინა აჭარელ ბეგებისაგან შემდგარი გუნდი. ამ გუნდში ერივნენ მძღაერი და ლონიერი ბეგების შვილები, ამათ შეიძინეს კარგი იარაღიც, რაც მათ ოსმალოს მთავრობამ მისცა და შემდეგ დაიწყეს გურიანზედ დაცემა და იქიდან გურულების გატაცება, როგორც ქალების, ისევე ვაყების, ერთის სიტყვით ყველასი.

ამ ველურ მგლებს, ოსმალოს მთავრობაც დიდ ქომაგობას და დახმარებას უწევდა... ეს გმირები გურულ გოგოებს ჯერეთ თავის სახლში ასადგურებდენ, თვითონ რაც უნდოდათ იმას სჩადიოდენ და მის მერე ამ წანატაც გურულ გოგოებს და ბიჭებს აადარეკავდენ ბათუქს, ბათუმიდან ტრაპიზონს და იქ ამათ ჰყიდნენ კარგ ფასებში. ამავე გზას მაქსიმეზე აღრე, მისი მამა მამუკა დავდგირიძე აღგა, მაგრამ იგი ამას ჩუმათ, ქურდულათ და არა აშკარათ სჩადიოდა. რაკი მაქსიმე ფაშა გახდა, ამან თავის მამის გზასა და კვალსაიღუმლო, ანუ ქურდული ხასიათი მოაცილა და პირდაპირ აშკარა გზას დაადგა. ამის შესახებ ერთი ცნობა მე დაებეჭდე გაზეთ „ივერიაში“ 1893 წ. მოვიყვან ეხლა იმ ცნობას ისე, როგორც მაშინ დავსწერე და იმ ცნობას იმასაც დაუმატებ, რაც კი იმ ცნობების დაბეჭდვის შემდეგ ვიპოვნე ქობულეთსა და გურიაში. აი ძველი ცნობა 1893 წლისა:

„მაქსიმე თავდგირიძემ თავის ნაყმევი გლებკაცობა ქობულეთიდან სულ ოსმალეთში გადარეკა და იქ დაყიდა კარგს ფასებში... მის მერე ამ დანაყიდის ფულით, თანხა გაიჩინა და გურიანზედ დაცემას

ქურდული სახე მოაცილა და იგი პირდაპირ ვაჭრულის ჩასიათით ესტუქრებოდა ხოლმე გურულებს... ეს გარემოება მასში იწვევდა ცოცხალი ზრდილობიანს მოპყრობას, გურულების დაყოლიებას და მის მერე მათში ძებნას და სყიდვას გურული ქალების, ბიჭების და ერთი სიტყვით ყველასი.

გურულები მოსურნენი არ იყვნენ და ეტყოდნენ მათ, რომ ჩვენ უსჯულო თათრებზედ ჩვენს ხალხს არ დავსყიდითო, მაგრამ მერე კი თანახმა გაუხდნენ. რადგანც ამ დანაყიდთა შაგიერ მათ დაინახეს ოსმალის ოქროს ფულები... ამ ოქროს ფულებმა გურულები სულ მოშალეს და დააბრმავეს... იგინი სულ გამოიცვალნენ და მცირე ხანს შენდევ საქმე ისე მოეწყო, რომ გურულ შვილების სასყიდლათ არამც თუ ქობულეთელი და აქარელი ბეგები გადმოდრიოდენ გურიაში და ყიდულობდნენ, არამედ თვით გურულებმა შეიძინეს ამ ავობის ხელობა და დაიწყეს ტაციობა თავიანთ შვილების, ნათესაეების, მეზობლების და სხვათა, ჩაჰყვანდათ ქობულეთში და ბეგებზე ჰყიდნენ.

ამ გარემოებამ გურიაში დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო და ბოროტება. ამ უბედურებას გურულები როგორმე შეურიგდებოდნენ და ქობულეთელების თავხედობას ალაგმავდნენ, მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ მაქსიმეს და აქარელ ბეგების ხელში ოსმალური ოქროს ფულები ჩხრიალებდა ეს ფულები აბრმავებდა გურულ მეზობლებს... ეს იყო გურულების დიდი უბედურება... მათში ძრიელ მალე აღორძინდა მოურიდებელივ და დაუხარებელივ თავიანთი ყმების დასყიდვის მიმდევრობა.

ასე და ამ გვარათ, აქარელ და ქობულეთელ ბეგების წყალობით, საბრალო გურია და გურულები დიდს უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდნენ. მალე საქმე იქამდის მივიდა, რომ გურულთა შვილებს ზემო ხსენებული ბეგები ცხვრის ფასად ყიდულობდნენ... ამ გვარათ გურიაში დამყარდა და დაწესდა ქალისა და კაცის გასყიდვის ოსტატობა.. ვინც გურიაში ყოჩალი იყო, მარდი და მას შეეძლო ხალხის გატაცება, ხალხის მოპარვა, მიჰყევს ხელი ამ ხელობას. იგი გადავიდოდა ქობულეთში, თავის ნაშოვარს ჩაიყვანდა, ცოცხალ გასაყიდ საქონელს მყიდველებს ზედ კარებზედ მიუყვანდა და იქ რასაკვირველია, ესენი კარგ ფასს და მადლობასაც იღებდნენ, ქობულეთელ და აქარელ ბეგებისაგან.

მაქსიმე თავდგირიძე იქამდის წავიდა წინ, რომ მან ისურვა გურიის დაპყრობა, მერე მთელი გურულების სულ ოსმალეთში გადაარეკვა და იქ კარგს ფასებში დასყიდვა, რის გამო მისი დიდი მადლობელი იქნებოდა თვით ოსმალის მთავრობაც... იგინი ადვილათ

იშოვნინდენ გურულ ლამაზ ქალებს, მეორე მათ ხელში უვარდებოდან კარგი მეომარი ყმაწვილ კაცობა და მესამე ამ ოსტატობით ისლამი: ძლიერდებოდა და ქართველებში ადვილად იდგამდა ფეხს.

ეს მაქსიმე ისეთი ბოროტი აღმოჩნდა, თავის გათაშების დღიდან, რომ მან ძრიელ დაუწყო მტრობა ქართველებს და ნამეტურ გურულებს. როცა ამ პირმა გურიის დაქერა ისურვა, მაშინ დიდს ქომავობას უწედა ახალციხის ვალი ფაშაც, რომელი ფაშა იყო ათაბაგთა გვარის წევრი, ფანატიკი და მასთან სისხლის მსველი გურულებისა. გურიაში ქურდულათ ტაციობის დისაწყისი სწორეთ იმ დროდან იწყება... გავრცელებისათვის ახალციხის ვალი ფაშაც დიდს დახმარებას უწედა ქობულეთელ თავდგირიძეებს და აქარელთა ბეგების შეილებსაც, მოეწყო საქმე ისე, რომ ქრისტიანების საზარალოთ და დასალუპათ, ქობულეთელები აღარასფერს აღარ ერიდებოდენ და დღე და ღამ სულ იმის მეცადინეობაში იყვნენ, რომ მათ გურული ყმაწვილი ქალები და ვაჟები ეტაცნათ, ეყიდნათ და ოსმალეთში გაერეკათ. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ქობულეთელები, როგორც თვით იწრთნებოდენ კარგათ ქალების და კაცების ქურდობაში, იგინი იმავე ოსტატობაში დიდათ აწინაურებდენ თვით ქრისტიან გურულებსაც და ეს გურულებიც არ ჩამოუვარდებოდენ ქობულეთელებს: ხალხის გატაცება, მოპარვაში და ძერე მათს დასყიდვაში. გურიაში საქმე ისე მოეწყო, რომ ჩვენდა სამწუხაროთ, გურულების ყველა თავადის და აზნაურის ხელობათ გახდა, რომ მას თავის ყმის შეილები გაეტაცნა, მერე ქობულეთში გაერეკა, იქ დაეყიდნა კარგ ფასებში, ადებული ოქროებით იქვე ეყიდნა ოსმალური ფართალი და ჩამოეტანა შინ თავის სახლობის მოსართავად.

იყო ისეთი წესებიც, რომ ქობულეთში, ოსმალოს ვაჟრები ამ გურულ გოგო-ბიჭებს ნიეთებში უცვლიდენ ხოლმე და შინ ეს ფართალი მოჰქონდათ და მთელი მათი ოჯახი ამ გლეხებში გაცვლილ ფართალით იმოსებოდა. გურულებისაგან თავიანთ ყმების ფართალში გაცვლა-გამოცვლის საქმემ, ერთობ დიდი გავლენა იქონია ქობულეთელებზედ და ამათში გაჩნდენ მრავალი ისეთი მსყიდავი და გამყიდავი კაცები, რომელთა ხელობას და საქმეს მხოლოდ ეს გურულ შეილების სყიდვა-გასყიდვა შეადგენდა, ასეთ საქმეებით ცნობილნი იყვნენ, მეთვრამეტე საუკუნეში და მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგიდან, დახელოვნებული და ქებული ქობულეთელი ვაჭარი თამაზი შეილები. ერთი ამათგანი გადადიოდა გურიაში, თან მიჰქონდა ფართალი და იქ ამ ფართალს გურულებს უცვლიდა ქალებსა და ვაჟებში. ერთ სოფელში ერთმა ბატონმა ორ ცხვირსახოცში, თუ ხელკახოცში,

(ანუ „პლატონი“) ერთი გოგო და ერთი ბიჭი მისცა თავის ყმის შვილი, მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, გურულები ისე წახდენ, რომ მათ აღარა სრცხვენოდათ, ისე აშკარათა ჰყიდდენ თავიანთ ყმათა შვილებს.

ამ თამაზიშვილის შესახებ, უნდა მოვიყვანოთ შემდეგი ამბავი: იგინი ყოფილან ქართველი აზნაურის შვილები. ამათაც ახლდათ თავის საკუთარი ყმები და ამათ წინათვე დაუწყევიათ თავიანთ ყბების გადარეკა ოსმალეთში და იქ დასყიდვა, ზოგის ფულზე და ზოგის ფართალზედ... ესენი თავისი ყმების დასყიდვაში ისე დახელოვნებულან, რომ თვისი ყმები სულ დაუსყიდნიათ ოსმალეზზედ. მერე იგინი მგზავრობდენ გურიაში და იქ გურულებისაგან ყიდულობდენ მათ შვილებს... ეს ვაჭრები გურულის გოგო-ბიჭებით გავსილან... ეს თამაზიშვილები ოსტატი მსყიდველი ყოფილან ყმათა შვილების... ისინი კარგათ ასწავლიდნენ გურულ მებატონეებს, როგორ უნდა გაეტყუილებინათ თვისი ყმის 'ვილი და როგორ უნდა გაეყიდნა, რომ ყმის შვილს გასყიდვის ამბავიც კი არ შეეცყო.

ეს გვარი ცნობილია კაცთაშესყიდვის ოსტატობით და ეშმაკობით... ესენი ყიდულობდენ ყმათა შვილებს, მერე ეს ნაყიდები მიჰყვანდათ ქობულეთში და იქ ამ ნაყიდებს ისე ოსტატურათ ჰყიდდენ, რომ ამის შეტყობა გაყიდულებმა არც კი იცოდენ... ასე და ამ ოსტატურის სახით, ერთ დროს მთელი ქობულეთის ხალხი სულ ქალებისა და კაცების ქურდებათ გარდაიქცნენ. მათში სხვა ქურდები აღარავინ იყო, ყველას საქმე ხელობით ყოფილა: ქალებისა, კაცების ქურდულათ ან საიდუმლოთ გატაცება. აშკარათ ამისა მოხდება აღარავინ აქვნდა და ვინც ასეთ ქურდობას ადვილათ მოახერხებდა, ის დიდათ ჰქებული და დაფარულიც იყო. მეცხრამეტე საუკუნეში, ქობულეთსა და აქარაში დროს იყვნენ გამოჩენილი ყაჩაღები, როქელნიც ტყეებში იფარავდენ თავს და მათი ხელობა იყო ხალხის ცარცვა-გლეჯა, ბოლოს დროს, თურმე ამათი საქმეც ისე მოეწყო, რომ კაცების გაცარცვას თავი დაანებეს, და ხალხის შვილების ტაცობა დაიწყეს... ეს ყაჩაღები გახლავან შემდეგი პირნი, რომელთა სახელებს აქ მოკლეთ მაინც მოვიყვან:

1. ყაჩაღი ყოზით ალა შამშამ-ოღლი, სოფ. სალორცელი, გვართ დვალი.

2. ყაჩაღი ჩახალ ოღლი ზენდადელი, სოფ. ზენდადელი.

3. ყაჩაღი ახმედ-ალა კოკონ ოღლი, სოფელ კაბელი, ყველა ეს ყაჩაღები იყვნენ სხვა და სხვა ადგილებში 1800—1850 წლებში. ესენი იყვნენ გამოჩენილი მცარცევენი ხალხისა, ბოლოს დროს იგინი

გახდნენ გურულ გოგობის და ბიჭების მცარცვანნი და მტაცვანი ქურდულათ... ეს ყაჩაღები ბოლოს დროს, იყვნენ სასტიკი მტრები გურიის, მეგრელიის და ჯავახეთის... ერთი სიტყვით ყველა ქართველ ქრისტიანების.

ოსმალოს მთავრობა, ამით არასუერს შემთხვევაში არ დასტოვებდა დაუქერელს, ყველა მათ დაიქერდა, მაგრამ რაკი მათ ქართველი შვილის ტაცვა დაიწყეს, ამ დანატაცის ოსმალოში გადარეკა და იქ დასაყიდვა მათი, ამ ყაჩაღებს თავიანთ ბეგებისაგან მიენიჭათ უზულება, რაის ძალითაც მათ არავინ იქერდა და ხმასაც ვერავინ სკემდა: რადგანაც იგინი გადადიოდენ გურიაში და იქ ყიდულობდენ გურულ ყმათა შვილებს, მერე მიჰყვანდათ აქარაში, იქიდან სხვაგან და ჰყიდდენ მოგებით.

1820 წელს, სოფ. სურებელმა მებატონემ, თავის ყმის, სანიკიძეს შვილი მოიტაცა 11 წლისა, ხსენებულ ყაჩაღებთან მივარდა და სთხოვა მათ, რომ ეს ჩემი ბიჭი იყიდეთო. ყაჩაღებმა არ იყიდეს. ბიჭი პატარაობის გამო დაიწუნეს. ყიდვაზე უარი უთხრეს, მასთან რამდენიმე ფული კი აჩუქეს სამგზავროთ და უთხრეს, რომ ამ ბიჭს პატარაობის გამო ვერ ვიყიდით, ხოლო პატივს კი გცემთ, რომ თქვენ ჩვენ არ დაგვივიწყოთ და შემდეგში, თუ კიდევ გყავდეს გასაყიდი ვინმე, აქ ჩვენ მოგვიყვანეთო.

მებატონემ საჩუქარი გაჰოართვა, მაღლობა უთხრა და მის შემდეგ გაუდგა თავის გზას. ექ ბიჭი მან სხვაგან მიიყვანა და გაჰყიდა 10 მანეთ ოსმალურ ოქროზედ.

ეს ყაჩაღები გურიაშიც გადმოდიოდენ, გადმოჰქონდათ ოსმალური ლირები და ხიბლავდენ გურულ მებატონეებს... ამ მებატონეებს აძლევდენ დახმარებას და ასწავლიდენ ბევრს ცნობებს, შემდეგ გურული ბატონებიც გადადიოდენ გურიიდან ოსმალოს და იქ ჰყიდდენ გურულ შვილებს.

მებატონენი თავიანთ ყმებს ჰყიდდენ ოსმალოს ყველა ქალაქის ბაზრებზედ... ამ სავაქრო ბაზრების შესახებ მოვიყვან შემდეგ ამბავს, რომელიც შეეფერება დასაყიდ ბაზრების ისტორიას:

1890 წელს მე ვსცხოვრობდი სოფ. სალორეთში... იქ ვიყავ ჩამომხტარი ქართველ მაჰმადიან უსეინ დევაძესთან. ამ უსეინმა მიაბბო, რომ ჩვენს ქვეყანაში შვილების დასაყიდი ბაზრებიც არსებობდა და ქართველთ ერნიც იყიდებოდაო. ასეთი გასაყიდი ბაზრები ბევრს ალაგას იყო. სხვათა შორის ასეთი ბაზარი ჩვენშიაც იყო. ერთ ჯუმა (პარასკევი) დღეს, აქ ყმები ჩამოყვანათ და ჰყიდდენ... ლოცვი-შემდეგ მე ერთს გურული აზნაურისაგან ვიყიდე გოგო-ბიჭი... საღას

მოს მსყიდველი ჩვენსა იყო, ვახშამი მივართვით და მან ბოდიში მოხადა, რომ დღეს პარასკევია, მარხვა არის და ხორც არ ვკვამო. ჩვენ გავკვირდით ამაზედ და უთხარი გამყიდავს: „თქვენ კაცი და ქალი გაყიდეთ, ამისთვის არ იმარხვეთ და ხორცს არ სჭამთ... რა არის ეს საკვირველება?!“.

ამავე პირის ნაამბობი.

ძველათგან ჩვენში „გოთაული“ შემოულიათ... ეხლა საკითხაფია თუ რა იყო ეს სახელწოდება?!. ეს გახლავსთ („გოთაული“) სახელი იმ კაცისა, ვინც ძველათ ყმებს ყიდულობდა და ისევ მოგებით ჰყიდდა. ეს გოთაულები მრავლად გადმოდიოდნენ გურიაში და ყიდულობდნენ ქართველ შვილებს.

ასეთი გოთაულები ყოფილა აქარის და ქობულეთის ყველა სოფლებში... ამის საბუთს გვაძლევს ერთი ლექსიცა, რომელიც გამოთქმულია გოთაულობაზედ. აი ეს ლექსიც:

„გოთაულები შეიყარა, ქობულეთელი და დაგვია,

ბეცუბნელი, ქასაული, რომ ვსთქვათ ერთი არ გვაკლია“... და სხვაც. ასეთი სტრიქონები, სადაც მოთვლილი არის სახელნი გოთაულების. ამ ლექსიდან სჩანს, რომ გოთაულები ჰყიდდნენ და ყიდულობდნენ არამც თუ ყმათა შვილებს, არამედ სახელმწიფო, ანუ უცხო გლეხის შვილებსაც.

აქარლების ბატონ-ყმობის ისტორიას რომ აქვს დიდი მნიშვნელოვანება, ამას ასაბუთებს შემდეგი გადმოცემა:

ქართველები ოსმალეთმა დაამხო და მაგრათ დაიქირა 1625 წ. შემდეგ მოხდა ქართველთ გამუსულმანებაც. ქართველებში იყვნენ როგორც თავადები ისევე აზნაურები... თავიანთ ყმები ქრისტიანობაში რომელნიც ჰყვანდათ, მათ ჩაბარდათ და ეს ყმები მათ კარგახანს ემორჩილებოდნენ...

პირველათ ამ გამუსულმანებულ ქართველ მებატონეებმა დაუწყეს თავიანთ ყმებს ოსმალეებზედ დასყიდვა და გოთაულებიც გახდნენ.

საკვირო არის, რომ ეს გარემოება აღნუსხული იქმნეს აღწერის ისტორიაში, ვინაიდან აქედან ჩნდება თუ ბატონ-ყმობის ისტორიას რა დიდი კავშირი ჰქონია აქარასთანაც... აქედან სჩანს რომ სამუსულმანო საქართველოში ყოფილა ბატონ-ყმობის განსაკუთრებული და თავისებური სახე... თავისებური ორიგინალობა...

IX.

სხვა და სხვა მანაწიბი.

საქართველოს გატონამობის შესახებ.

დაიწერა—1894 წელს.

იაკობ საბაშვილი—ბაროხი.

იაკობ საბაშვილი არის უტყუარი მოწამე იმ დავის და უბედურების, რაშიაც ძრიელ უხვით იყენენ გახიუგულნი და ჩამბრჩვალნი ჩვენი წინაპრები. ჩვენ გვიყარს ჩვენი წარსული, მისი დიდებული *) შვილების და გმირთა ამაგი და იმედი მაქვს, რომ ამ ამბების მოკამათეც არავინ იქმნება... ნუ თუ, საბა ორბელიანის ამბები ტყულია?! ეს ხომ შეუძლებელი და გონების მოუსვლელია!..

ისევ ისა სჯობს, რომ მე ჩვენი წარსულს წყევლას და ჩვენი გმობას თავი დავანებო და ამის შესახებ იაკობ საბაშვილი ვალაპარაკოთ. ვალათ ვსთვლი, რომ ჯერ ორიოდ სიტყვით იაკობ საბაშვილიც გავიცნათ და მერე მისგან დატოვებულს ცნობებსაც. უეჭველია, მიეცემა თავის შესაფერი ღირსება. იაკობ საბაშვილი დაიბადა 1893 წ. ახალციხეში. საბა ორბელიანის სიკვდილის ღროს იაკობ საბაშვილი იქნებოდა 32 წლის კაცი და მაშასადამე ამასაც ექმეებოდა რამის შეცნობა.

იაკობ საბაშვილი სწავლობდა პირველათ, ახალციხეს ივანე ნათლისმცემლის ეკლესიის სამრევლო სკოლაში. მერე კონსტანტინეპოლს... იქიდან იგი გადავიდა ვენეციის მბითარისტების სკოლაში და იქიდან რომ დაამთავრა პაპის „კონგრეგაცია“. ვენეციაში სწავლის დამთავრების შემდეგ, იგი მღვდლად იქმნა კურთხეული სომხურის ტიბიკონით და წოდებული „ტერ იაკობ საბაშვილი“, მაგრამ ეს იმავე დროს, მცოდნე იყო ქართული ენის, საქართველოს ისტორიის და ქართული მწერლობის... თავის ვინაობას არ ივიწყებდა და როგორც განათლებული მქადაგებელი, ყოველთვის თვალხილული მღვდარი იყო ქართველი ერისა და ამ ერის შვილთა ბედობლისა.

საბაშვილი რომში სწავლის დამთავრების შემდეგ, ერთ დროს კონსტანტინეპოლს იყო სომეხ კათოლიკეთ მღვდლათ, მერე ტრაპიზონში, ბათუმს, ართვინს, ახალციხეს, გორს და ტფილისშიაც 1760 წლებში. სადაც კი ეს იაკობ საბაშვილი ყოფილა მღვდლათ, ყველ-

*) კომენტარიას არ უკეთებ.

გან მას ფხიზლათ უდევნებია თვალ ყური ქართველთ შვილების დას-
უიღვის საქმეებისათვის.

კონსტანტინეპოლში ყოფნის დროს, 1735 წლებში, ყოფილა ქართველთა რიცხვი 100 ათას სულზედ მეტი. ამათში 40 ათასი სულ-
ლი კათოლიკენი ყოფილან და დანარჩენი კი ქართველი მახმადიანები...
მათში ბევრნი გამოჩენილი კაცებიც, ოსმალოს სახელმწიფო ასპა-
რეზზედ. იმ დროს. კონსტანტინეპოლში, თურქებს ჩვეულებათ ჰქო-
ნიათ გახთილი, ქართველთა შვილების შესყიდვა. კონსტანტინეპოლის
ბაზრებზედ ქართველთ შვილები ძრიელ იათათ და ადვილათ ისყი-
დებოდენ.

იაკობ საბაშვილს, კონსტანტინეპოლში დიდი მრევლი ჰყვანდა,
რამოდენიმე ათასი სული კათოლიკეები... ამათში რასაც იგი ფულებს
შოულობდა, იმ ფულებს სულ ქართველების დახსნას ანდომებდა და
ყველა მათ საქართველოში აბრუნებდა. იაკობ საბაშვილი სწერს თა-
ვის დღიურში: „გაგრ ეკლესიაში ვწირავ, მაგრამ რაღაც ხმა
მესმის, რომ ჩემი ძმის შვილები, ჩემი მეზობლები, უკეთურ
ქართველებს აქ ჩამოურეკიათ და ჰყიდიან ოსმალებზედ. ყურში
მესმის მათი ბღავილი, ტირილი და გოდება, ვსცდილობ, რომ
ლოცვა მალე გათავდეს და წავიდე ჩემი ძმების დასახსნელათ“.

იაკობ საბაშვილი მიდის, თან მიაქვს ფული და იხსნის
ბაზარზედ ქართველთ შვილებს და ყველა ამ ნაყიდებს აბრუნებს
საქართველოში.

ასე და ამ გვარად, იაკობ საბაშვილს დიდი ძალი ქართველები
დაუხსნია და დაუბრუნებია საქართველოში... მისი დახსნილებიდან
3/3000 კაცი ქართველი კონსტანტინეპოლს დარჩენილან და იქ იგინი
კათოლიკეს სჯულს შეერთებიან *). კონსტანტინეპოლის შექდეგ ეს
იაკობ საბაშვილი მოდის ტრაპიზონში და იქ მღვდლობს. ტრაპიზონში
ყოფნის დროს, როგორც თვითონ სწერს თავის დღიურებში, ტრაპი-
ზონშიც ხედავს თავის: „გულის და სულის აღმაშფოთებელ ცნო-
ბებს“. ტრაპიზონში ძრიელ ხშირათ და მრავლათ ჩაჰყავთ თავიანთი
ყმები ბატონებს და ჰყიდიან ოსმალებზედ. ოსმალთა ვაჰრებიც გაფა-
ციკებით ყიდულობენ ამ ქართველთ შვილებს, რადგანაც იგინი იმათ
კარგი მოკებით ჰყიდდნენ ქართველის შვილებს დიდი მუშტარი
ჰყავდათ.

ტრაპიზონში ქართველებს ჩაჰყავდათ თავიანთ ძმები და ნათე-
საყვები წარმოიდგინეთ, რომ იგინი იქ ბატონათ როდი აცხადებენ

*) იქნებ, სწორეთ ეს იყო მიზეზი იაკობ საბაშვილის ნამეტნავი გულყ-
ვალობის.

თავს, ყველა თავის გასაყიდს ვაქვს, თუ ქალს სულ თავის შეილებათ აცხადებს, რომ სიღვივის ვინმე მეტოქე არ გამოჩნდესო.

1740 წ. საბაშვილს, ერთის მებატონისგან ექვსჯერ უყიდნია დასაყიდი ვაჟები და ქალები, ყველა მათ იგი თურმე შეილებათ აღიარებდა და მისი არც სცხვენოდა არც ერიდებოდა. საბაშვილს ამ გვარათ ტრაპიზონშიაც მრავლათ უხსნია ქართველთ შეილები და დაუბრუნებია საქართველოში, ნამეტურ გურიაში... უპეტეს ნაწილათ ტრაპიზონში გურულებს ჩაჰყვანდათ თავისი „შვილები“ დასაყიდათ.

საბაშვილი ამბობს: მე ყველა ამ დასაყიდებს „შვილებს“ უწოდებ, რადგანაც მათი დამსყიდავნიც ისე ამბობდენ ურცხვათ, რომ ეს გასაყიდი ჩემი „შვილები“ არისო. ამ საბაშვილს კოსტანტინეპოლს უწოდებია 1733 წლიდან 7 წელიწადი... 1740 წ. მისულა ტრაპიზონს აქაც მრავლათ დაუხსნია ქართველთ შეილები და 1749 წ. ბათუმში ჩამოსულა.

აქაც მას, მრავლათ უნახავს ქართველთაგან თავიანთი „შვილების“ დასყიდვა... რასაც მღვდლობით ფულებს შოულობდა, სულ ქართველთ შეილებს იხსნიდა და უკანვე აბრუნებდა მათ. გამსყიდავებში იყენენ ისეთი ბოროტები, რომ თავისაგან ერთხელ გაყიდულს ყმას ორჯერ და სამჯერ ჰყიდდა. საბაშვილს ერთი ქალი გაენთავისუფლებია და გურიაში დაუბრუნებია, მაგრამ მას გზაში დასცემია ნისი გამსყიდავი „მამა“, ეს ქალი დაუქერია და მეორედ ჩაუყვანია ბათუმში გასასყიდათ... საბაშვილს უნახავს ის ქალი, გამსყიდავი უცვნია და უთქვამს მისთვის:

— „შენ რაც მთხოვე ფული მე მოგეცე, შენი ქალი ღვთის პატივის საცემლათ გავანთავისუფლე და შენ არ გრცხვენიან, რომ ეს შენი „შვილი, აქ მეორედ ჩამოგიყვანია და ჰყიდისო?—

გამსყიდავმა ურცხვათ ასეთი პასუხი მისცა:

— ეს არც ჩემი შვილია და არც გამიყიდნია აქა, პირველათ მომყავს ეს ქალი—ჩემი ყმის ქალია“.

საბაშვილმა ის კაცი იქვე სასტიკად დასწყევლა*), მაგრამ გამსყიდავი თავს იმით იმართლებდა, რომ ეს ჩემი შვილი არ არისო, მე შენი წყევლა არ მომივაო, მე სხვის შეილებს ვყიდი; ჩემს ყმებისას და არა ჩემს შეილებსაო.

იმ ბოროტ ქართველებს, რომელნიც დაჩვეულები იყვნენ თავის ყმების გასყიდვას, მათ ოსმალს მთავრობაც ხელს უწყობდა და ამიტომ მათ წინაშე არავის აქენდა ნება რომ ხმა ამოელო. 1754 წ.

*) ღღეს ყველანმა იცის: თუ წყევლას რა ძალა ჰქონებია!..

ეს იაკობ საბაშვილი ბათუმიდამ ახალციხეში გადმოვიდა და მისი მოღვაწეობის ცნობიდაც, ამ ასპარეზზედ, აღარასფერი სჩანს.

იაკობ საბაშვილი გარდაიცვალა 1773 წ. ახალციხეს. ამისი ცხოვრების და მოღვაწეობის ცნობები დაცულია ახალციხის, ივანე ნათლისმცემლის, ეკლესიის წიგნების „არხივში“.

მე აქ მოვიყვანე ცნობები ბატონყმობის შესახებ და სხვადასხვა წვრილმანი ცნობებისათვის ყურადღება არ მიმიქცევია.

სულხან საბა ორბელიანის დამოწმება.—1716 წ.

დაწერილია 1884 წ.

ქართველი ყმების დასყიდვის შესახებ.

სულხან საბა ორბელიანი, ევროპაში გაემგზავრა 18 აგვისტოს 1713 წ. საბა ორბელიანს ვახტანგ მეფემ წერილები გაატანა საფრანგეთის მეფე ლუდვიკ მეოთხემეტესთან, რომის პაპასთან, იტალიის კოროლთან, ავსტრიის და სხვებთანაც. 1714 წ. მარტის რიცხვებში საბა ორბელიანი პარიზში ჩავიდა, იქ დარჩა ორ თვეს, მან ნაბა ლუდოვიკ მეოთხემეტე და მის ფეხთა წინაშე ჩოქვით მივიდა და ცრემლით შესტირა საქართველოს ქომავობის და დახმარების თხოვნები. პარიზიდან დაბრუნდა. 1715 წ. ის უკვე კონსტანტინეპოლს იყო და პასუხს ელოდა საფრანგეთის მეფე ლუდოვიკ მეოთხემეტისაგან. 1716 წ. 13 მაის საბა, თავის თორმეტის თანამგზავრ მისიონერებით საქართველოში დაბრუნდა. იელისის თვეში საბა ორბელიანი თავის ევროპიელთა მისიონერებით უკვე ბათუმში გახლდათ.

რადგანაც საბა ორბელიანი და მისი თანამგზავრი კათოლიკის მისიონერები დაღალულები იყვნენ, ამიტომ მათ ისურვეს ბათუმში რამდენიმე დღით დარჩენა და დასვენება. ერთ დღეს, საბა ორბელიანი თავის თანამგზავრი მისიონერებით, ბათუმში ზღვის პირას სეირნობდა. იმ დროს ზღვაში ერთი გემი იდგა, რომელიც ხალხით იტვირთებოდა, ამ გემისაკენ გაიარეს საბა ორბელიანმა და მისიონერებმა, იმ დროს, ამათ გემიდან რალაც ტირილის, ყვირილის და გოდების ხმა მოესმათ, მისიონერები გაჩერდნენ, მაგრამ ენის უცოდინარობის გამო ვერავის ვერაფერი ჰკითხეს, მერე მათ საბა ორბელიანს დაავალეს, რომ შენ წადი და შეიტყე ამ ტირილის და კვნესის მიზეზებიო.

საბა ორბელიანი მაშინათვე წავიდა გემისაკენ და იქ შეიტყო მიზეზები ტირილის და ღრიალტელის. საბას უამბეს შემდეგი ამბავი: გემში სხედან ის ყმაწვილები, რომლებიც მათმა მებატონეებმა

ოსმალებზედ დაყიდეს, ეხლა ამ დაყიდულებს ნათესავეები მოუვიდნენ, ნახეს ერთმანეთი, ერთმანეთს ეთხოვებიან და მის გამო იგინი დიდათ გოდებენ და სჭირიან ველარ ჟნახავთ ერთმანეთსო.

ეს ამბები შეიტყო საბა ორბელიანი... თვითონაც სწერს ამის შესახებ თავის „მოგზაურობაში“, აი მისი სიტყვებიც: — „ეს ამბავი შევიტყე გემში მყოფ ხალხის შესახებ. ამ ამბავმა დიდათ დამალონა და დამადარდიანა, ხირცხვილისაგან ხიცოცხლე შემძაგდა, ეს რა რისხვა არის ჩვენს თავს, ეს რა უბედურება და შეუგნებლობაა, რომ ქარლველი ქართველს ჰყიდის, ღმერთმა დასწყევლოს ასეთი ქართველი, ამის დარღსა და ფიქრებს მივეცი თავი და სულ მის ფიქრში ვიყავი თუ ევროპიელი მისიონერებისათვის რა მეთქვა და თავი როგორ მეხსნა ხირცხვილისაგან.“

ბოლოს მიშველა ღმერთმა და ევროპიელთ წინაშე მოვახერხე თავის ლაფიდან ამოღება და დახსნა. მისიონერებს ტყვილი უთხარი ასე: „გემში მგზავრებს ნათესავეები მოსულია და ეხლა ერთმანეთს ესალმებიან და თან ტირიან მასზედ, რომ იგინი ერთმანეთს სცილდებიან და ვაი თუ შერე ველარ შეზღვენ ცოცხლები და ველარ ნახონო...“

ასე და ამ გვართ დავარწმუნე ევროპიელები და თავი ვიხსენი ხირცხვილისაგან, მაგრამ შერე რა გამოვიდა ამითი, ჩვენ—თვის, არასფერი, მე ევროპიელნი კი არ მოვატყვილე, ჩემი თავი ვიხსენი ლაფში თრევისაგანა და მე თვით ჩემი თავი მოვატყუილე, რომ ჩვენი ხენი, ჩვენი სამარცხვინო სატკივარი დავფარე“.

ამ სამწუხარო ლაფისა და ქართველი ერის სენის შესახებ, საბა ორბელიანის სიტყვებს აღარ მოვიყვან, ესეც საკმარისია, რაც აქ მოვიყვანე და აქედამაც უკვე კარგათ სჩანს. თუ ჩვენის წარსულის დროის ცხონებულ მამებისაგან, ქართველთა შვილები როგორ იფანტებოდენ და როგორ იყიდებოდენ იგინი... მათი მყიდველნიც საით მიერეკებოდენ მათ და ეს ქართველნი როგორ ეკარგებოდენ თავის მშობელ ქვეყანას.

შეიძლება ზოგიერთებმა ჩვენ, ცნობებს ცილი დასწამოს და სთქვას, რომ ეს სულ ტყვილი არის და მოგონებულიო, მაღლობა ღმერთს, ეს ხომ მოგონებული არ არის და ნამდვილი ამბავია დაწერილი საბა ორბელიანისაგან და ისიც 1716 წ. როცა ჩემი ხსენებაც არ იყო, ამ ამბავს და ამ ამბის დროს კი, ვერც ერთი ქართველი ვერსად გაეჭკევა და ამიტომ კარგათ სჩანს ის გარემოება, თუ ჩვენი წინაპრები თავიანთ ქვეყნიდან როგორ იფანტებოდენ აქეთ-იქით.

„კაცმა კირი მალაო და კირმა თავი არ დამალაო“ ნათქვამია. ზართალია, მაშინ, ანუ 1716 წ. საბა ორბელიანმა ეს სამარცხვინო აპბავი დამალა, მაგრამ იგი ჩვენს წინ მინც არ დაიმალა, დღეს მე ამას ვაცხადებ საქვეყნოთ და ვიტყვი იმასაც, რომ, როცა მე ვლაპარაკობ ამაზედ, მე მცხვენიან ჩემის თავის და ჩვენის ისტორიის და ნეტა საბა ორბელიანი, როგორღა იყურებდა იმ მღვთის რისხვა უბედურებას ქართველის ერისას, რაც კი თავიანთ თავის დასალუპათ და საქართველოს დასაქცევათ ხდებოდა?!

ნაამბობი ლევან ღვთის ძე ჭავთარაძის მიერ.

ბატონყმობის გადავარდნის დროს, ეს ლ. ჭავთარაძე 25 წლისა იყო, მაშასადამე, მას ბევრი რამ ეხსოვება ამ საქმეების. დღეს მისი ღროის კაცები ჩვენში მრავლად სცხოვრობენ, მაგრამ სამწუხაროდ მათ ამ ბატონყმობის შესახებ არაფერი იციან. ჩვენ კი თუ რამეს შევიტყობთ ამის შესახებ, ყოველივეს ვსწერთ და ამიტომ ეს წერილი ამბებიც აენუსხეთ, დაუქარგველობისათვის, რომელიც ამ აზნაურს ლევან ჭავთარაძეს კარგად ახსოვს.

* *

არსენას ღროის თფილისის ვაჟრებს, ჩვეულებათ ჰქონდათ, სხვა და სხვა მებატონეთაგან ყმათა გამოსყიდვის. არსენას ღროს კი არა და მის მცირე ხანს შემდეგ. როგორც სხვაგანაც მოგვიხსენებია ყოფილა ერთი ავლაბრელი მოქალაქე ადამ ბეყანის ძე ფორაქაშვილი, რომელიც ყოველთვის სხვა და სხვა მებატონეთაგან ყმებს ანთავისუფლებდა.

ამ დროს, მებატონეთა შორის, ჩვეულებათ იყო ნადირობა. ნადირობისთვის ქორ-მეძებრების ყოლა. მეძებრები მაშინ ძრიელ ფასობდა. ზოგს მებატონეს მთელი ჯოგი ჰყვანდა ძაღლების: 60, 80 და 100-იც. ამას მე მოვესწარ „თვით“ ჩვენს პოეტს გრიგოლ ორბელიანს 60 მეძებარი ჰყვანდა სახლში. ამათ დღეში 6 მ. ულუფას აძლევდა და ორი კაცი ანუ მსახური, ჰყვანდა მიჩენილი, რომელნიც უვლიდნენ ამ ძაღლებს.

მაშინ, მეძებართ მოვლა ხელობასავე ეყოფილა და ამის ცოდნა აქენდათ საბატონო ყმათ, რომელთაც ნადრობაც იცოდნენ კარგად. ასეთ დროს, მეძებრებში ბატონიშვილები ხშირად თავიანთ ყმებსაც სცვლიდნენ და ასე ამ გვარად ყმათა შეილებზედ, ამ გზითაც იყო გახურებული ვაჭრობა, აღებ-მიცემა და მათი გოგო-ბიჭები მეძებრებშიაც გადაცვა. მებატონეთაც კარგად იცოდნენ ამის აღებ-მიცემის საქმე.

ყველაზედ კარგი გასაველი ძაღლებს მაშინ, კახეთის მებატონეთა შორის აქენდა. ალბათ იმიტომ, რომ აქეთ მეძებრების გამრავლება-მოშენება არ იცოდნენ. ასეთი გარემოება იმერეთის მებატონეებს კარგად აქენდათ შეტყობილი. იმერეთის მებატონენი უფრო მოხერხებულნი იყვნენ მეძებარ ძაღლების გამრავლებაში და ამიტომ მთელი იმერეთი საესე იყო მეძებრებით. იმერეთში ყოველ თავადს და აზნაურს ჰყვანდა მადებართა ჯოგი. მათში ეს იმოდენი იყო, რომ იგინი ამ მეძებრებით ვაჭრობდენ კიდც, ჰყიდდენ ფულზედ სცვლიდნენ სხვა და სხვა ნივთებზედ და ყმებზედაც მებატონეთა წინაშე.

რაკი იმერთ მებატონეთ იცოდენ, რომ კახელი მებატონენი, მეძებრების კარგი მოტრფიალენი არიან და მათს ქვეყანაში კი მეძებრები არ მოსავლობენო. ამიტომ იმერეთიდან კახეთში ძრიელ ხშირად გადმოჰყვანდათ მეძებრები და იქ ზოგს ყმებზე სცვლიდნენ და ზოგთაც ფულზედ ჰყიდდენ. ასე ალებ-მიცემა და ვაჭრობა გაგრცელეებულა 1810 წლიდან 1855 წლამდის. ქართლელი და კახელი კაცი ძრიელ ხშირად შეხვდებოდა ასეთ ძაღლებით მოვაქრე იმერელ მებატონეს, კახეთის გზისაკენ მიმავალს, თავის სავაქრო ძაღლებით.

თფილისში ყველამ კარგად იცოდა, რომ იმერელ მებატონეებს, კახელი მებატონეები ძაღლებში ყმებს უცვლიდნენ. ესეთი გარემოება ბევრს, კაცის დამცირებათ მიაჩნდათ და ამიტომ ზოგნი თავიანთ სულის გულისთვის*), ასეთ ძაღლებში გაცვლილ ყმებს თვისის ფულით იხსნიდენ, ახალ მსყიდველ იმერელ მებატონეთაგან. ერთი ასეთი კეთილ თვისების ადამიანი ყოფილა ადამ ბეჯანის ძე ფორაქაშვილი.

ზოგი აპბები ამათის ქველმოქმედების და ადამიანობის გადამბულია არსენას ხანასთანაც... მეტად ბევრი კეთილი საქმენი უთესია ამას, ასეთი თვისების ყოფილა, როგორც მისი მამა ისე მთლად მისი საგვარეულოც, რომელნიც ხშირად იხსნიდენ დაყიდულ ყმებს და მათ უკანვე აბრუნებდენ. ისიც არის თქმული, რომ ზოგნი ამათგან განთავისუფლებული ყმანი, შინ მიბრუნებულნი, მათ მებატონეთ ძალით კვლავად დაუყმია და ამისთვის გლახსაც ვერაფერი ძალა გამოუჩენია, რადგანაც სამართალი ყოველთვის მათკენ ყოფილა.

ამ კეთილ პირთა, ასეთ ცნობათა საქმეებს კაი ისტორია აქვს, მაგრამ ჩვენ მისი ცნობები არ გვაქვს, ორიოდ ცნობა არსენას ამბავშია მოყვანილი, რადგანაც მის ხანასა და მოქმედებასთან აქვს კვანძი და კავშირი და ეს კიდევ მეორე ფაქტიური ამბავია. ერთ

*. საყურადღებო და სალი დიაგნოზია ზოგიერთ პირთა გულკეთილობის ასახსნელად.
რ ე დ.

დღეს, ადამა, კახეთის საზოგადო გზისკენ გასულა, რადგანაც სკოდ-
ნია, რომ ამ დღეს, კახეთიდან იმერელი მებატონენი თვის დაცვილ
ყმებს და მეძებრებს ჩამოატარებნო. მართლაც ამ დღეს ჩამოუვლიად
რამდენსამე მებატონეს. ზოგს მეძებრები სულ დაუცვლია და ზოგს
კი დაუცვლელნი დაშინია რამდენიმე, ეს მეძებრები ყველა ვაჭრებს,
ერთმანეთზედ გადაუბამთ და თავიანთის დაცვილის ყმებით თფი-
ლისისაკენ წამოსულან.

ყოფილა სალამოს უამი... მომავალი ვაჭრები ადამას გაუჩე-
რებია და საქმის ვითარება უკითხავს. მებატონეთ ყოველივე და-
წვრილებით უამბნიად, მერე ყმების შესახებ ვაჭრობაც დაწყებუ-
ლა. რადგანაც ძაღლების ვაჭართ შორის, ერთი ყოფილა უფ-
რო შეძლებული და ბევრი ნასყიდი ყმებიც ჰყოლია, ადამა-
საც ამასთან დაუწყვია ვაჭრობა:

— კნიახო, რა მოგართო აგერ აი ამ კაცში? ჰკითხა ბატონს
და თან ანიშნა ერთს გლებზედ.

— იმას ბატონო, არ გაეყიდი, იგი მაჯაერებს ძრეელ და იმე-
რეთამდის ცემით უნდა ჩავიყვანო ეგ მამაძაღლი...

მერე მეოროზედ მიუშვირა ხელი, მესამეზედ, მაგრამ ბატონი
სულ უარს აპობდა: გზაში მაწვალეს მაგათ და სამაგიეროს გადახ-
დას იმერეთში შეესძლებო... ამი ჟომ აქ არ გაეყიდი მათაო. ბო-
ლოს მსყიდველმა ხელი გაუშვირა ერთს ქერა ბექზედ და ჰკითხა:

— აგერ, აი, ის ბიჭი მაინც მომყიდე?

— აგერ, აი, ის ქერა, ისიც მამაძაღლი კაცია, მაგრამ მეჯაე-
რება, მან უჯრო ბევრი მაწყენინა და ჯანდაბას მისი თავი, მოვი-
შორებ, მოგყიდი.

აქ დაიწყეს ვაჭრობა და მალე თასში მორიგდნენ. ამ დროს
დღევ მიიწურა, დაბნელდა. მერე თურმე, ადამ ფორაქაშვილმა ეს
თავადები თავიანთ ძაღლებით და ნასყიდ ყმებით თავის სახლში
მიიწვია: „დალამდა დღე მობრძანდით ჩვენსა მოისვენეთ, ჩვენ
კარგი ეზო გვაქვს ძაღლებისათვის და მასთან თავლებიცო“.

მებატონენი თავიანთ ყმებით და ძაღლებით ეწვივნენ ამ მო-
ქალაქს, მალე შევიდნენ ეზოში, ბატონის ბრძანებით ეზოს კარი
დაკეტეს, ნასყიდი ყმები თავლაში დაამწყვდიეს, გარედან ბა-
ტონმა კლიტე დაადო და მეძებრები კი სულ დასხნეს და ეზოში
გაუშვეს თავისუფლად სასიარულოდ. მერე საქმელიც მისცეს რო-
გორც ძაღლებს, ისე ნაყიდ ყმებს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, იმერთ მებატონეებს ვახშამი მიარ-
თვეს, რასაკვირველია ვახშამი და ღვინო კარგი იყო. ვახშამზედ ამ

მებატონეებს სულ ძალებზედ და ნასყიდ ყმებზედ აქენდათ ლაპარაკი. მასპინძელი კი სულ იმას ავედრებდა, რომ ის ნასყიდი ყმები მათ, თვისის სულის გულისათვის იათად გაენთავისუფლებიათ.

მებატონენი ჯერეთ უარზედ იდგნენ და ვახშმის შემდეგ კი დარბილდნენ. ყველამ დაიძინეს. გათენდა დილა. მებატონენი წამოდგნენ, საუზბე ქამეს და ყმების იაჟად განთავისუფლებაზე უარი სთქვეს: აგრე იათად ვერ შეეწყოებით საქმესო. ამასობაში ძალებსაც მისიეს საქმელი, მებატონენი ბალკონიდან უყურებდენ ძალების რბენას და ქამას. ნასყიდი ყმები კი ამათ არ გაახსენდათ. წასვლის დროს, როცა ძალები ერთი მეორეს გადააბეს და დაამზადეს წასასვლელად, ნასყიდი ყმებიც მოაგონდათ. მივიდნენ თაელასთან გამოსაყვანაჲ, გააღეს კარებუ, მაგრამ შიგ ალარავინ დახვდათ, იმ ღამეს სულ გაპარულიყვნენ.

ამაზედ დიდი დავიდარება ატყდა. ვერავინ რა გაარკვია, თუ როგორ და საიდან გაიპარნენ ის ნასყიდი ყმები. მებატონები მასპინძლის კაცებს აბრალებდნენ. შეიძლებოდა ასეც იყო. მათ იმ დილითვე საჩივარი ასტეხეს, რადგანაც ყმათა ნასყიდობის ბარათიც აქენდათ, მაგრამ ვერა გააწყვეს რა, მერე ისევ მოურიგდენ მასპინძელს და ის ფული გამოართვეს, რასაც წინედ აძლევდა ყმებში. ქერაში 100 მ. მიუტიათ და დანარჩენებში თითო თუმანი. ასე გათავებულა ეს ერთი პარტია ყმათა დახსნის საქმე.

უფროსი ბატონი ძრიელ დარდობდა იმას, რომ მე ზოგიერთ ნასყიდ ყმამ გამაჯავრა და მისი სამავგიროს გადახდა ვერ მოვახერხეო. ბევრი მაწვალეს მათ და ამაზედ ვარ გაჯავრებული, იგინი ისე გამექცნენ რომ იმერეთში ვერ ჩავრეკე და იქ სამავგირო ვერ გადაუხადეო.

იმერეთის უმანის დამხსნელი.

ამ ამბებთა მცირე ხანს შემდეგ, ანუ 1960 წლებში, ქუთაისში ყოფილა ერთი სომეხი ვაჭარი ალექსი არტემიჩ ტერგუკასოვი, რომელსაც ქუთაისში შენობები უკეთებია „ფოდრათით.“ ამისივე გაკეთებულია თურმე ქუთაისის მესამე ხიდი. ამასაც მრავლად უხსნია და უთავისუფლებია სხვადასხვა მებატონეთა ყმანი. ყოფილა მეტად გულკეთილი კაცი და ქომაგი ყმა გლეხების.

ამისთანა კეთილ აღამიანის სამავალითო საქმეებს, სხვებიც ბაძავდენ, მებატონეები კი მაინც თავიანთსაც არ იშლიდნენ. მაგალითად, დავით იჯანეს ძე ქავთარაძემ, აზნაურმა გაჰყიდა თავისი ყმე-

ბი და გასყიდულებში ანალები ფული სულ გაფლანგა. იყო მეტად ბოროტი კაცი, ყმებს სცემდა, სტანჯავდა, აწვალებდა და სხვანი. ამის ყმებს უხაროდათ დიდათ, როცა მათ მებატონე ცხვრე-ბივით ჰყიდდა ქუთაისში. ასეთ ღირსების არც სხვა მებატონენი იყვნენ მოკლებელნი და იგინიც სასტიკათ მტრობდენ და სდევნიდენ თავის ყმებს... სცემდენ და ტყავს აძრობდენ, რაისა გამო მათაც დიდათ უხაროდათ, როცა ჰყიდდენ, იმედი აქვდათ, რომ იქნება ახალი მებატონე ასეთი მაინც არ იქნესო.

ბატონყმობა და ვახტანგ მეფის კანონები ბატონყურ ურთიერთობის შესახებ.

ვახტანგ მეფე მსჯულდებლად არის ხმობილი, ე. ი. კანონების დამწერად. ამან საქართველოში შეკრიბა სხვადასხვა ძველად დაწერილი სამართლის წიგნები, სომხური, თათრული, ზოგი რომაელთა, ბექა და აღბულასი. ყველა ამათ, თავის მიერ შერდგენილი კანონებიც მიუმატა და მით შეადგინა ვრცელი სამართლის წიგნი. ამ წიგნს შერე ქართველთაგან დაერქვა: „ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნი“. ამ სამართლის წიგნში, სხვათა შორის, ყმათა შესახებ, ვახტანგ სჯულმდებელი სწერს: „ყმა სულს გარდა მებაჯონის საკუთრება არის“. ისეთი შეხედულება აქვს ქართველთ სჯულის მდებელთ ყმაზედ. ასე უშხერდა იგი ყმებს მთელი თავისი კანონებით.

ყმის გასყიდვა: ვახტანგ მეფის კანონის 136 მუხლი რთავდა წებას ყმის გასყიდვაზედ.

ბატონყმობის დროის ჩვეულებრივი უნებები.

(ბატონყმობის გადავარდნს, ამბების გლეხი მქადაგებელ-პროპაგანდისტები)

დაწერილია 1874 წელს.

საიდან და რა დროიდან დაიწყო ქართველ გლეხებში პროპაგანდა, რომ ბატონყმობა გადავარდებო, არ ვიცით, ის კი გაგვიგონია, რომ ყმობის გადავარდნის ამბავს საქართველოში ადრიდგანვე ლაპარაკობდნო, მაგალითებრ თვით 1830 წლებში იტყოდნენ აქეთ იქით, რომ ბატონყმობა გადავარდებო. ვისგან, როგორ, როდის და რითი, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით.

ქართველ მეფეების დროს, ასეთი ცნობები არ იქნებოდა გლეხთა შორის გაუცრელებული, ვინაიდან მაშინ ჭეყნის გარემოება ისეთი იყო, რომ თუმცა გლეხს ბატონის მონობისაგან ლაგამი ჰქონდა

ამოდებულნი და პირში სული ეხუთებოდა, თუმცა თვით მეფის უშიშარნი და შეუპოვარი მებატონენი ხშირად ამ საბრალო გლეხთა შვილებს სპარს-ოსმალეთშიაც რეკავდენ და ჰყიდნენ, მაგრამ მაინც გლეხი მაშინ ისე იყო გონებით გათახსირებული, რომ ენიანს ენა არ ჰქონდა, არც აზრი, იგი იყო ჩუარი თავად-აზნაურებისა და როცა კი ამათ სურდათ, მაშინ მათ ხელზედაც იხვევდენ.

მეფეთა დროს, გლეხი, თავადი და აზნაური მტრის წინაშე ერთ ტაფაზე იწოდენ. უმეტესად რასაკვირველია უფრო გლეხები წვალობდენ, ამ გაწვალებულთ აზრიც არ ჰქონიათ იმის რომ ყმა ბატონს მოსცილებოდა უბატონოდ ეცხოვრა და ბატონსაც უყმით. ისე იყო გლეხის გონება გათახსირებული, ისე იყო იგი დაცემული, იგი ზვარაკი იყო სამეფოსი, თავადის, აზნაურის, ზვარაკი იყო მათის სივერაგის, მასთანვე იგი თავის დაცემულის პიროვნებით გმირი იყო ქვეყნის, მებრძოლი მტერის და მასთან მუშაკი და მარჩენალი როგორც თავის ოჯახის, ისევე მუქთა ზორა მებატონეების და ასეთის სვაეების.

სწორედ ასეთი გარემოება გახლავსთ მის უმთავრეს მიზეზათ გამხდარი, რომ ქართლსა, კახეთსა და სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოს სოფლებში, ქართველი გლეხობა ისე გაწყდა, ისე მოიპო, აღარსადაა ძველი სოფლები, აღარსად ქართველი გლეხობა და აღარც მათი რიცხ მრავალი ოჯახები. ყოველივე გაქრა, მოიპო, აღიგავა საქართველოს სამეფოს მონური წესებით, მებატონეთა თავ-აწყვეტილი ნაფარდობით, გარეშე მტერთა მუღმივი ომით, დაჟლეტა, წკვეტა და მასთან ქართველის ყმის უენობა, პირუტყვის მსგავსი ცხოვრება და განუსაზღვრელის მონებით, ამათ ასეთ მონებას რაღა ფაქტი უნდა, თვით ქართველ მეფეთა კანონიც დესპოტიურად თართხამდა ამათ ადამიანურს გრძნობას, ბარბაროსობის კანონის მახვილით აბოროტებდა მათს შიშიანობით მორჩილებას და ყოველივე ეს კიდევ მათ სისხლიდამ აკლიდა მოსაზრებას, რომ ყმა და ბატონი ერთნი არიან და ამიტომ ღვთის სამართალიც იქნება რომ ერთნი ვიყვნენ და ბატონყმობა არ იყოსო.

ამ გვარად, ქართველ ყმა გლეხებში, ჩვენ ბატონყმობის გადავარდნის შესახებ ლაპარაკი ატყდა XVIII საუკ. შემდეგიდან როცა ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას შეუერთდა, მინამდის კი ქართლ-კახეთში და თუნდ იმერეთში ამ ხმის გაქანებაც არ იქნებოდა.

XVIII საუკუნის დამდეგიდამ, როცა მოიპო ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი, ამის ვითარება იცოდენ მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფო მახლობელთა, ნათესავთა, სამღვდელთა და ამათ გარეშეცხვა

არავინ, გლეხებს ამ გარემოების არაუარის ცნობა აქვენდათ; მათთვის სულ ერთი იყო თუ მეფედ ვინ იქნებოდა, ერეკლე, გიორგი თუ სხვა ვინმე. ვიცით კარგად, რომ 1810 წლებში, გლეხთა შორის, გაჩენილან ისეთი პირნი, რომელნიც იტყოდნენ, რომ მეფობა გადაეარდა, ის აღარ იქნება, ბატონ-ყმობაც გადაეარდება, აღარც ეს იქნება, რაკი მეფობა მოისპო, ესეც უნდა მოისპოს. მეფობა ინახამდა ყმობას და მონებას, რაკი ეს მოისპო, ამიტომ ყმობაც უნდა მოისპოსო.

მათ ის კი არ იცოდნენ, რომ ყმობა სხვაგანაც იყო და თუნდ რუსეთშიაც. იგინი ამას ლაპარაკობდნენ თავიანთის ალლოთი, თავიანთის მოსაზრებით, რის მოსაზრების მუჯლუგუნსაც მათში აღვიძებდა თვით მათივე მებატონეთა სეავე მუტკლიანობა, მათი დასვენებული ცხოვრება და XIX საუკუნიდგან მინიკებული უფლება და ყვებზედ მონური გამგეობა. სულ ესეთი გარემოებათა პირობები იყო რომ 1810 წ. სამხრეთ საქართველოს (სომხეთი) მცხოვრებ ქართველ ყმა გლეხთა შორის გამოჩნდნ მრავლად ისეთი ყმანი, რომელნიც მებატონეთა მონებას ველარ სთმობდნენ და იგინი ხმა მალლა ეწინააღმდეგებოდნენ მკაცრ დესპოტებს და უჯათობასაც უწევდნენ უწესო მონებისათვის. ერთმა ასეთ ყმა გლეხთაგანმა 1810 წ. ხანჯლით აკუწა თავის ბატონი, ზაალ ბარათაშვილი, ჰაპა არსენას ნაბატონარ ზაალ ბარათაშვილისა. ამ გარემოებამ მაშინ მეხი დასცა ქართველ მებატონეთა დესპოტთა რიცხვს.

ნათქვამია ქართულად:-- „ნუ ხარ ავი და ნუ გეშინიან ავისაო“.

ასე და ამ გვარად, მებატონეთა მონების და ყმობის შესახებ ბაასი და ლაპარაკი გლეხთაგან იყო გამოწვეული, პირველი მეფობის გადაეარდნის ცნობებით და ამის გადაეარდნის მიმბაძობითგან, მეორე მებატონეთა განუსაზღვრელის ბარბაროსულის წესებით, მესამე სამეფოთა დრო ცვლილებით და საქართველოში მრავლად ევროპიელთა შემოსვლით, ამ უკანასკნელ გარემოებისაც უნდა დაეთმოს დიდი ადგილი. ნამეჭურ ამას დაეხმარა 1817 წ. საქართველოში გადმოსახლებული პოლონელთა რიცხვი, ასევე 1832 წ. და შემდეგ წლებშიაც, როცა ასეთ პირთა გადმოსახლება საქართველოში არ მოსპობილა.

ამაების გარდა, იმასაც უნდა დაეთმოს ადგილი, რომ 1829 წლი დამ, სოლომონ დედოშვილი თავის გაზეთ, „თფილისის უწვებაში“, თუმც იშვიათად, მაგრამ მაინც ხანდისხან ბეჭდავდა ხოლმე საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიის ცნობებს, როგორც მაგალითები მან დასტამბა⁴ თუ. უწყებაში 1832 წ. პარიზში მომხდარ რედოლოჟიკო ნერჯა და კომუნელთა პატარა ამბავი. ჩვენ არ ვიტყვი, რომ

ამ ამბებს ყმა გლეხები კითხულობდნენ და იქიდან ირაზმებოდნენ ყზობის წინაღმდეგ, არა, ეს ასე არ არის, მაშინ გლეხებმა და ისიც ყმებმა კითხვა სულ არ იცოდნენ და აბა მათ ამისი რა უნდა შევტყუოდ, სრულიადაც არაფერი. ვიტყვი, რომ მათ თუ რაზმავდა და ამზადებდა, ეს იყო მათი ცხოვრების სიდუხჭირე, მონება და დაჩაგვრა, რაც მათ გრძნობა გონების აფხიზლებდა და ყმობას წინაღმდეგ რაზმავდა, ეს იყო თვით მათი გონების ძალა და ცხოვრების შიხვედრა. მართლა სულ ხომ უფიცი და ხეპრები არ იყვნენ, რომ მათ სულ არაფრის მოსაზრება არ ჰქონიყოთ.

ყოველთვე ამათ, ასეთ მიხვედრას და უსამართლოების გმობას უნდა ზედ დაერთვას ის გარემოებაც, რომ საქართველოში ხშირად სჩნდებოდნენ სხვა და სხვა უცხო პირნი და მათ შორის რასაკვირველია, არც რუსეთის მწერლობა და მისი მისწრაფება დარჩა ჩვენთვის უმნიშვნელო, მის მეთაურთა და „ყმობის“ წინაღმდეგ მწერალთა აზრებსაც უნდა დაეთმოს რამე ადგილი ჩვენს ცხოვრების კალაპოტში და ნამეტურ გერცენის და ბაკუნინის შრომას და 1857 წ. ლონდონში „კოლოკოლს“ „პოდ სუდს“ და „პალიარნი ზეხზიდი-ს“ გამოცემას. ამით იყო, თუ სხვა რამ გარემოებით, საქართველოში 1850 წლებში უკვე გაჩაღებული ყოფილა ყმობის გადავარჯნაზე ლაპარაკი, თვით. დედაჩემისაგან განიგონია, რომ „მზის დაბნელების დროს და მის წინათაც ყველგან ლაპარაკობდნენ რომ საქართველოში ყმობა გადავარდება, ბატონობა ყმისა მოისპობაო. ესეთი ამბები მაშინ ყველას დიდათ უხაროდაო“.

თანამედროვე პირთაგან ვიცი თ კარგად, რომ ქართლი, კახეთი და იმერეთი საესე ყოფილა ისეთის გლეხებით, რომელნიც თურმე აშკარად გმობდნენ ბატონყმობის წესებს, ყმების მონების, ტანჯვის და მებატონეთაგან შევიწროებას, ასეთი გლეხ-ყმანი თითო და ზოროლი კი არ ყოფილა, არამედ მრავლად, ათობით და მათ შორის ზოგნი ისეთ მეთაურნიც, ისეთ მოწინავე გმირნიც, როგორიც მაგალითებრ აღმოსჩნდნენ სუმბათაშვილების ერთის მებატონის ოჯახის წევრთა მოსპობანი და ასევე სხვაც რომელთა ცნობებს ჩვენი ისტორია და მწერლობა არ იცნობს.

ასეთ გლეხებში, ყველა ხომ მახვილს არ მისდევდა, ზოგი ენით ლაპარაკობდა ყმების შესახებ, ზოგი სხვა და სხვა წაქეზებით, ზოგი უსამართლო მებატონეთა წინაშე თავას არ დახრით. კისრის არ მოდრეკით, პირველი ღამის არ გაშვებით, მოახლეთ გოგო და ბიჭის არ მიცემით და სხვაც ბევრი ასეთი საგნებით, რაც მებატონეთა და ყმათა შორის დამოკიდებულებას ერთი ათად უფრო ამწვავებდა და

აზვიადებდა, მტრობას, მტრობის გადახდით მოსავედა, უსამართლობას უსამართლობით და ყველგან და ყველაფერში ძალისა და მახვილის გამოჩენით, რაც გახდებოდა პიროვნების დაცვის და შემოფარგვლას საგნად.

ასეთის პირებით საქართველო გაივსო ნამეტურ 1856 წლიდან. იგინი თავ-გამოდებით იღვწოდენ მებატონეთა წინაღმდეგ და თუ საქმე იქმნებოდა, მაშინ ესენი თავსაც არ დაზოგავდენ ყმით მომხრეობით და უსამართლო მებატონეთა წინაშე, უჯათობით და უსამართლობის დაგმობით. ასეთ გლეხ ყმებთაგან ხშირად მებატონეთა შორის დიდი აყალ მაყალიც მომხდარა: ჩხუბი, ბრძოლა, კემა-ტყევა კეტებით. ქვებით, რკინებით და ხშირად ხანჯლით და თოვითაც, ვიცით კარგად, რომ ამ გამოსვლებში 1810 წლიდან, ძალიან ბევრი ყმა გლეხი მომკვდარა ბატონის ხმლით, ხანჯლით და თოფ-დამბაჩით, ბევრი ყმა ციმბირსაც წასულა ბატონის წინაღმდეგობის გამო, ბევრი ყმა სპარსეთ ოსმალეთშიც გაქცეულა თავის ოჯახით, იქ ზოგი ისლამს დაკავშირებია, ზოგი სომეხობას, კათოლიკობას, აისორობას და მით გადურჩენიად თავი ბატონის დევნა მახვილისაგან, ასეთ შემთხვევებში ხშირად არც მებატონეებს დაწვეიათ კაი დღეები, იგინიც ხშირად აკუწულან ყმების ხანჯალ-ხმალ-თოფ-დამბაჩებით, როგორც მაგალითები აკუწეს ბარძიმ ავილახვარი, ნიმაჩხე ერისთავი, სუმბათაშვილები, რამდენი კიდევ სხვანი. ენით დაუთვლელნი; სამწუხაროდ ასეთ საქმეთა ცნობები ჩვენ ერთობ მცირე გვაქვს, თითქმის სულ არაფერი, ვინაიდან როცა ყმასა და ბატონს შორის ასეთი საქმენი ხდებოდა, მაშინ მას შინაურულად ფარავდენ შინაურობა და მეზობელნი, თორემ ბოლოს ერთიც დაისჯებოდა და მეორეცა და ამათ გარდა შიგ სხვა და სხვა პირებმაც შერევდენო.

რომ ჩვენი საუბარი მართალია და საქართველო, თავის დროს სავსე ყოფილა ზემოთ ხსენებულ მოქალაქე თუ პროპაგანდისტო ყმა გლეხებით, ამას ფიქრი არ უნდა, ჩვენ ასეთ ყმა გლეხთა პროპაგანდის წესდებას არ შევეხებით, თუ იგინი რას ქადაგებდენ და რას აცულებდენ ყმა გლეხებში, ვიცით ის, რომ იგინი გმობდენ ბოროტ მებატონეთა უსამართლობას, მათს კანონს და დესპოტობას. ასეთი მოკამათე ყმა გლეხნი ყოველანაირად ყველა კუთხეში, ყველა სოფელში და ესენი ბოროტ მებატონეებს სულ დღეს უსწორებდენ და სისხლის უშრობდენ. უნდა ითქვას, რომ ასეთ პროპაგანდისტო ყმა გლეხთა ბრძოლასაც მეტად საინტერესო ისტორია ჰქონდა, მაგრამ სამწუხაროდ ეს ცნობები სად არის, არაფერი არის დარჩენილი, ეამთა ვითარებას ყოველივე გაუჭრია და შეუქამია..

ზარე ქახეთში, გლეხთა მეთაურები ყოფილან:

ნინია თედუას ძე მესტვირეშვილი,
 ივანე ჯაატას ძე ღრუმელაშვილი,
 ვოსტმან ლაზარეს ძე მესტვირეშვილი,
 ლაზარე გულიას ძე ბლუივშვილი

ესენი ყოფილან წამქეზებელნი ყმათა, მათის წყალობით, 1860 წლიდამ გლეხებს მებატონეებზედ აუარებელი საჩივრები შეჰქონდათ და სჩივოდხენ ბატონების მხეცურ მოქმედებაზე, ცემა ტყეპაზედ, წართმევა დარბევაზედ და სხვაც ასეთებზე. ამაობაში მოახლოვდა 1863 წ, ამ წელს საქართველოში მოვიდა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზისძე.

მას მერე ყმათა მალე გადავარდა.

ქართლ-კახეთის ყმათა გათავისუფლება მოხდა 1864 წელს.

ზ. კ.

ნაქდვილზე დაწერილ-არს
«ვამტკიცებ».
ნამქსტნიკი კავკასიისა,
ლენერალ-ფელდციეხმეიტერი
„მიხაილ“.
ტფილისნი.
4 ნოემბერს 1864 წელსა.

წეს-დება

დაბინაუებისათჳს, გლახთა, რომელნიც გამოსულან ბატონ-უმო-ბიძამ ტფილისის გუბერნიაში და არიან შინამსახურად მებატონეებთან ჭ მათს მეურნეობაში, ჭ ეგრეთჳც რომელნიც სახლობენ სხუაკან ხაზნებად ანუ ჰსცოვრებენ ქალაქთა ჭ სავაქრო სოფელთა შინა (*).

1. წესდებითა ამით განისაზღურებიან უფლებანი ჭ ვალდებულებანი გლახთა, რომელნიცა გამოსულან ბატონ-უმობიძამ ტფილისის გუბერნიაში ჭ რომელნიცა: პირველად—არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან ჭ მათს მეურნეობაში, მეორეო—სახლობენ ხიზნებად სხუა მებატონეთა ანუ ხაზინისა ჭ ეკლესიის მამულებზედ, ჭ მესაჳედ—ჰსცოვრობენ ქალაქთა ჭ სავაქრო სოფელთა შინა.

(*) წესდება ესე შედგენილ-არს საფუძნტქცითა. ზედა, რომელნიც ირუნებთან უმალესად დარტკიცებულთ 13 თებერვარს 1864 წელს დარტკითთა კახანთა შინა გლახთათჳს, გამოსულთა ბატონ-უმობიძამ ტფილისის გუბერნიაში (მესლნი 6, 7 და 8), და შეფარდებით წეს-დებესთან დაბინაუებისათჳს შინა-მსახურთა რუსეთში, რომელნიცა გამოსულან ბატონ-უმობიძამ 19 თებერვარს 1861 წელსა.

შენიშვნა 1. კანონი, წესდებასა ამას შინადადგინებულნი შესახებელად გლახთა, მყოფთა შინა-მსახურობაში ზე მეურნეობაში მებატონეებთან განევრცობიან ამ გლახთაგან მხოლოდ იმათზე, რომელნიც არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში, ზე არა უჭირავსთ არა რაჟე გადაჭრილი მიწა, ანუ აქჷსთ მხოლოდ სახლ-კარ-ბინადრობა ზე ამასთანავე ორსავეს ამა შემთხვევაში, შეადგენენ ცალკეს კომლს. ცალკეს კომლად მიიღების ამ შემთხვევაში ისრეთი კომლი, რომელნიც არის ანუ მარტო-ხელი გლახი, ანუ სახლობიანი, როდესაც სახლობას შეადგენს: ცოლი, შვილები, ანუ მცირე-წლოვანი გლახის ნათესაფი.

შენიშვნა 2. კანონი ესე არა განევრცობიან იმ გლახთა ზედა, მყოფთა შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში, რომელთაცა, გარდა სახლ-კარ-ბინადრობისა, აქჷსთ გადაჭრილი მინდურის მიწაცა, ანუ, თუმცა არა აქჷსთ გადაჭრილი მინდურის მიწა, მაგრამ ეკუთვნიან იმ გლახის კომლსა, რომელიც სახლობს მამულში ზე, გარდა იმ კაცთა, შეიცავენ სხვათაცა ზოზდილთა მუშათა; გლახნი ესე არიან მოვალენი, თანახმად 139 მუხლისა (შენიშვნა 1) უმაღლესად დამტკიცებულისა 13 ოქტ. 1864 წ. ადგილობითისა წესდებისა ტფილისის გუბერნიისათჷს, აღასრულებდენ ახლანდელთა თჷსთა ვალდებულებათა ორი წლის განგრძობაში დღიდან ამა წესდების დამტკიცებისა.

1. გლახთათჷს, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში.

1. გლახნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან.

2. დღიდგან სახლობლად-გამოცხადებისა უმაღლესად დამტკიცებულთა 13 ოქტომბერს 1864 წელსა წესდებათა გლახთათჷს გამოსულთა ბატონ-ყმობილამ ტფილისის გუბერნიისაში, ამ გლახთაგანნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონე-

ნებთან, მოიპოვებენ ყოველთა პირათადათ, სახლობითა ღ
ქონებითთა უბლებათა, მინიკებულთა საზოგადოდ გლებთად-
მი, გამოსულთა ბატონ-ყმობიდამ.

შენი შუა. ამ უფლებებით ისარგებლებენ გლებ-
ნი შინა-მსახურად მყოფნი ზოგი-ერთის დროებითის მო-
კლებებით, რომელნიც წარმოქსდვებიან მათის მოკალე-
ობითის სამსახურიდგან მებატონეთა-დჰი იმ დრომდინ,
ვიდრე მოქსწყდებოდეს ეს სამსახური, ამ წეს-დებაში ნა-
ჩვენების გზით, ანუ ვიდრე გარდავიდოდნენ იგი გლებნი
აპროჯე (ფულის ხარჯზე).

3. ამა საფუძველით ორისავე სქესის გლებთა, შინა-მსა-
ხურად მყოფთა, შეუძლიათ დაქორწინდნენ დაუკითხავად მე-
ბატონეთა; გარნა მებატონენი არ არიან მოვალენი მიჰსცენ
ბინა ღ საცხოვრებელი ცოლსა ღ შეილსა იმ გლებისას, რომ-
ელიც დაქორწინებულა თვნიერ მათის თანმობისა.

4. მოძრავნი ქონებანი, რომელნიც მოუპოვებიათ გლებ-
თა შინა-მსახურად მყოფთა, ვიდრე გამოცხადდებოდა სახლ-
ხოდ წეს-დება ესე, დაჰშთებიან მათს საკუთრებად. ხოლო უძ-
რავნი ქონებანი, მოპოვებულნი აჰავ გლებთა-მიერ აღრევე მე-
ბატონეთ სახელზე, შემოვლენ კანონთა ქჰსშე, რომელნიც
არიან გამოხატულნი შჰ მუხლსა შინა საზოგადოაჰს გლებთა-
თჰს წეს-დებისა 19 თებერვლის 1861 წლისა ღ ზედნადებთა
ამ მუხლზედ დაწესებათა შინა, რომლითაც დაემტკიცებათ
გლებთა უძრავნი მამულნი, მოპოვებულნი მათ მიერ უწინდელს
დროში მებატონეების სახელზე.

5. გლებნი, რომელნიც არიან შინა-მსახურად მებატონე-
ებთან ღ აქჰსთ სახლ-კარ ბინადრობა (1 შენიშუნა 1-ს მუხ-
ლისადმი), არ დაჰკარგავენ უფლებას სარგებლობდენ იმ სახლ-
კარ-ბინადრობით, თანასწორ გლებთან ან დროებით ვალდე-
ბულებაში მყოფთა. გარნა იმ გლებთა, რომელთაც არა
აქჰსთ სახლ კარ-ბინადრობა, მებატონენი არას შემთხვე-
ვაში არ არიან მოვალენი მიჰსცენ ხელ-ახლად სახლ-კარ-ბი-
ნადრობისათჰს მიწა.

შენიშვნა 1. მებატონის მხედველობაზე არის დამოკიდებული როგორც ამ წეს-დების გამოცხადების დროს, ეკრეთვე შემდგომია, ძოახდინოს ყოვილგვარი შინ-მოსამსახურეთ გლახთა-თანა შეთანხმება მისაკემელად მათა მიწისა არამც-თუ მხოლოდ სახლ-კარბინად დრობისათვის, არამედ სახანავათაც ზ სათიბათაც.

შენიშვნა 2. შინ-მოსამსახურეთ გლახთა, რომელნიცა, მებატონესთან მორიგებით, მიიღებენ თვისსა სარგებლობაში ნაწილთა საკუთარს მებატონის განმკებაში დაშთენილის მიწებიდგან, მიეკებათ უფლება, რათა დაეხმაროს მმართველობა მოსაპოვებელად ამ ნაწილთა, მებატონის თანხმობით, თვისდა საკუთრებად, იმავე საფუძველთ, რომლითაც აღმოეჩინებათ ესრეთი დახმარება დროებით დამოკიდებულთ გლახთა, გარნა არა სხუა რიგად, თუ არ შემდეგ აღრითვე შედგენისა უსტავნის გრამოტათა სარგებლობისათვის მიკეპულითა მათ შინ-მოსამსახურეთ გლახთა-დმი მიწითა ზ დამოწმებისა ადგილობითის მიროვის ჰოსრედნიკის მიერ მას-ზედ, რომ გლახთა ამათ დაუდგავთ აღნიშნულს მიწაზედ სახლები ზ ჯეროვნათ გაწყობილან.

შენიშვნა 3. დროსა დაპტკიცებისა სიგელთა მიწათა ზედა, შინ-მოსამსახურეთა გლახთა-მიერ მოპოვებულთა კეთილ-ნებობითის თანხმობითა მებატონესთან, — აღსრულებიან კანონნი, ნაჩუბნებნი ნ-ს მუხლში იმ წესდებისა, რომელიც არის გამოცემული შესყიდვისათვის 19 თებერვალს 1861 წელსა.

6-ის კონტრახტები, რომელნიც შეუკრავთ მებატონეთ, ამ წესდების გამოცხადებამდე, უცხო სკირთა-თანა მისაცამელად შინ-მოსამსახურეთა ბიკთა ანუ გოგოთა სასწავლებლად სხუა და სხუათ ხელოსნობათა, მუქთად — დაიცუბნ ძალსა თვისა გათავებამდე ვადისა, რომელიც არის დაწესებული 2206 ზ 2214 მუხლთა შინა სამოქალაქოთ კანონთა (სვოდში). ხოლო კონტრახტთა გამო მათ, რომლებითაც დაწესებული ყო-

ფულა ზიცენა ფასისა გასასწავლებლად ესრეთთა გლახთა, — მიეჩემებათ გლახთ, ხოლო მათის უსაკაობისა გამო — იმათთ მშობელთ ღ აპეკუნთ, შევიდნენ შეთანხმებაში მათ პირთათანა, რომელთაცა ჰყავთ იგინი აყვანილნი გასასწავლებლად.

შენიშვნა. ესე კანონი განეცაკობიან ერთობ იმ დროებით-დაზოკიდებულთ გლახთა-ზედაცა, რომელნიცა არიან მიცემულნი მებატონისაგან რაჟჳე ხელოსნობის სასწავლებლად.

7. დღიდგან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა, გლახნი შინ-მსახურად მყოფნი მებატონეებთან ვალდებულ არიან, ორის წლის განმავლობაში ემსახურებოდნენ მებატონესთა, ანუ აძლევედნ მათ აბროკს (ფულად ხარჯს), საფუძველსა-ზედა კანონთა, შემდგომთ მუხლთა შინა დაწესებულთა, დაჰშთენით სრულს კანონიერს მოარჩილებაში მებატონეთადმი.

8. უკეთუ გლახნი, რომელნიც ირიცხებიან შინა-მსახურად მებატონეებთან, დღესა წეს-დებათა გამოცხადებისა აღმოჰჩნდებიან აბროკზედ (ფულის ხარჯზედ), ანუ მყოფად გარეშე, ბაშფორთით, — მებატონეს არა შეუძლიან მოუწოდოს იგინს ვალდებულებითს მუშაობაზე ანუ სამსახურზედ, ღ ვერცა მოსთხოვოს მათ აბროკი მას-ზედ ნამეტნავი, რაჟჳე უძლევიათ მათ დამტკიცებად მღე წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა. ერთობ აბროკი, რომელსაც ართმევს მებატონე ამ გლახთა, არა რომელს შემთხვევაში, არ უნდა აღემატებოდეს სამს თუმანს წელიწადში მოზდილს მამაკაცზედ ღ ერთ თუმანს დედაკაცზედ.

9. გლახთა, რომელნიცა ირიცხებიან შინა-მსახურებად, გარნაკი ყოფილან აბროკზედ ღ ჰსცხოვრობენ გარეშე ბაშფორთებით ანუ ბილეთებით, არ შეუძლიანა უარი ჰსთქვან აბროკის მიცენაზედ, ანუ მოსთხოვონ მებატონეს დასადგომი ბინა, გინა ღონისძიება ცხოვრებისა. უკეთუ ამ გლახთ არ გარდიხადეს რიგიანი აბროკი, მაშინ იგინი მიეცევიან, მებატონის მოთხოვნილებით, სამუშაოდ.

10. იმ გლეხთ, რომელნიცა, დროსა წეს-დებათ გამოცხადებისა, ყოფილან შინა-მსახურად მეპატონესთან ღ უცხოვრიათ მისს მამულში ანუ სახლში, უკეთუ მოისურვეს აბროკზედ გარდასვლა ღ ბაშფორთის მიღება, ორი წლის განმავლობაში, შაუძლიათ ესე მხოლოდ მეპატონის თანხმობით-გლებნი, ამ გვარად გასულნი, იმავ ორის წლის ვადის განმავლობაში, მიჰსცემენ აპროკს, რომელსაც შეჰპირდებიან მეპატონესთან, გარნა არა მომეტებულ იმ ხარჯისა, რომელიც არის დაწესებულნი ამ წესდების 8-ს მუხლში.

11. მეპატონეთ არ შეუძლიათ არა რომელისამეს ანგარიშით გადდაჰსცენ სხუათ პირთა უფლებანი თჳსნი ვალდებულებითისა სამსახურისა გამო გლებთა, რომელნიც არიან მათთან შინა-მსახურად, თჳნიერ გლებთავე თანხმობისა. უკეთუ მეპატონემ დარღვეულ ჰყო ესე კანონი ღ დაჰტკიცდა კიდევ ესე, მაშინ ესრეთნი გლებნი, მათის თხოვნით, განთავისუფლდებიან ვალდებულებითის დამოკიდებულობისაგან მეპატონეთა-დმი.

12. უფლება ვალდებულებითის სამსახურსა-ზედა გლებთა, შინა-მსახურად მყოფთა, გარდავალს ერთის მეპატონისაგან მეორისა-მდი მხოლოდ კანონიერის მემ.ვიდრეობით, განყოფით დასახლებულის მაჴულისა, რომელიცა იმყოფება საზოგადოს მფლობეობაში ღ ჰიწილვითა მწობლებისაგან შვლთა-დჰი უძრავის მამულის ნაწილებისა.

13. გლებნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად, ვალდებულებითის მათის სამსახურისა განგროძობაში (მუხლი 7). მიიღებენ მეპატონისაგან მასვე საცხოვრებელსა, ესე იგი საზრდოსა. საცმელსა, ბინასა ღ შეშასა, რომლითაცა იგინი, გამოცხადებამდე წესდებათა, სარგებლობდნენ ღ ჯამაგირსაცა, როგორც დაინახავს თვთ მეპატონე. მეპატონის ხარჯზედ, იმავ დროს განმავლობაში, დაჰშთებიან ყოველნი იგი ვლებნიცა, შინა-მსახურად მყოფნი, რომელნიცა, მოხუცებულობისა, მცირეწლოვანობისა ღ სულისა ღ სხეულის სნეულებისა-გამოგერა შეიძლებენ მუშაკობას.

14. გლეხნი, შინა-მსახურნი მებატონეებთან, სრულს დროში ვალდებულებითის მათის სამსახურისა, მცხოვრებნი მის სახლში ანუ მამულში, უკეთუ აღმოიჩინეს გაჯვიფრება, ზარმაცობა, უჩიობა ანუ ცუდი ყოფა-ქცევა, წარიგზავნებიან მებატონისაგან, დასაქსჯელად, ქალაქის ანუ სოფლის პოლიციისაში, წერილით, რომელშიაც უნდა გამოცხადდეს ბრალი ამ გვარის კაცისა, პოლიცია გარდაახდევინებს მას დანაშაულობის მიხედვით ზღაპრითა მისდა კუთვნილითა.

15. უკეთუ გლეხთა შინა-მსახურთა, დრომდე გაუქვები-სა მათის ვალდებულებითის სამსახურისა, დაინახეს მეტად შევიწროება რამ მებატონეთაგან, მათ შეუძლიანთ იჩივლონ ადგილობრითს მიროვის პოსრედნიკთან.

შენიშვნა. გლეხნი შინა-მსახურნი, უზღუნის გაუქვებულს ქალაქებში ზღაპრითვე სავაქრო სოფლებში, მიჰმართვენ საჩივლელად იმ მიროვის პოსრედნიკებს, რომლის უწყებაშიაც იქმნებიან შერიცხულნი ივი ქალაქები ზღაპრით სოფლები; ხოლო ტფილისში გლეხნი მიჰმართვენ იმ გუბერნსკის პრისიტსტივის ჩლენს. რომელსაც ექნება კავკასიის ნამესტნიკისაგან მინდობილი მიროვის პოსრედნიკის მოვლეობის აღსრულება ამ ქალაქში.

16. უკეთუ საჩივარი, შინა მსახურის გლეხისაგან შეტანილი აღმოჰსჩნდა ჰუმარიტად, მაშინ მიროვის პოსრედნიკი მოჰსთხოვს მებატონეს, რათა მიჰსცეს მოჩივარს კმა-ყოფილება. უკეთუ ამ მოთხოვნილებამ არაფრათ ჩაიარა, აგრეთვე უკეთუ გამოძიებამ აღმოაჩინა დიდი ბოროტ-მოქმედება მებატონის მოჰყრობაში ამ გვარ მოსამსახურებთან, მაშინ ეს მოსამსახურენი, მიროვის პოსრედნიკის განჩინებით, დამტკიცებულთ გუბერნსკის პრისიტსტივისაგან, განთავისუფლდებიან, — თუ თვითონვე მოინდომეს, — ვალდებულებითის დამოკიდებულებისაგან მებატონისადმი, ადრევეც ორის წლის ვადისა, რომელიც არის დაწესებული 7-ს მუხლში.

17. გლეხნი შინა-მსახურნი სახელმწიფო ხარჯსა და სხუა გა-

დასახადსა მათდა შესახვედრსა, ვიდრე შექსწყუებოდეს მათი დროებითი მებატონეთაგან დამოკიდებულება, გარდინდინ იმავე საფუძველზე, როგორც აქამომდე.

18. ორი წლის ვადის განმავლობაში, რომელიც არის გამოცხადებული 7 ს მუხლში, მებატონეს შეუძლიან, შინამსახურნი გლეხნი განთავისუფლებულჰყოს თვისს მოვალეობითის დამოკიდებულობისაგან, როგორც ერთმან-ერთის მათთან შორიგებით, ეგრეთვე მათდა დაუკითხავათაც; მაგრამ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, როდესაც განთავისუფლებულნი შინამსახურნი ვერა შეიძლებენ მუშაკობას, მებატონე ვალდებულ არის, განთავისუფლების წერილის მიცემის დროს, შეატანოს მიროვის პოსრედნიკთან, სარჩენად ამ გვარ მოსამსახურეთა, რავდენიც დრო კიდევ რჩებოდეს ორის წლის ვადის გასვლამდინ, ფული, ნაანგარიშევი განთავისუფლებულთ სულთ რიცხვზე, იმდენი, რავდენიც ამ საგანზე დაწესდება გუბერნსკის პრისუტსტვიისაგან. შეტანილი, ამ მუხლის ძალით, მებატონის მიერ ფული მიეცემათ დათხოვნილთ კაცთა.

შენიშვნა. მკირკ-წლოვანნი უდედ მამონი ობოლნი შინამსახურეთ გლეხთაგანნი დათხოვნილ იქნებიან მებატონისაგან მხოლოდ სურვილისა მებრ მათ ნათესავთა, რომელნიცა მიიღებენ იმა ობოლთა თვის მზრუნველობას ქვეშ. ესრეთი მათი სურვილი უნდა დამოწმებულ იყოს მიროვის პოსრედნიკის მიერ.

19. გლეხთა შინამსახურთა, დათხოვნილთა ძალითა 18-ს მუხლისათა ორის წლის ვადის განვლამდე, მებატონენი მიჰსცემენ, უბრალოს ქალაღზე, განთავისუფლების წერილსა, შემოწმებულსა მიროვის პოსრედნიკის მიერ. ამასთანავე, როდესაც მებატონე ითხოვდეს გლეხსა, საჩუშაკოთ უღონოსა, განთავისუფლების წერილი არა დამოწმების ვიდრე მიროვის პოსრედნიკთან არა იქნების შეტანილი ფული, 18-ს მუხლში დაწესებული მისაცემელად საზრდოდ გამსვლელის გლეხისათვის; ყოველთ შემთხვევათა შინა, რომელნიც არიან მოხსენებულნი 18-ს მუხლში, გამსვლელს გლეხს ჩამოერთმევა ჩუც-

ნება მას-ზედა, თუ რომელს სახელდობ საზოგადოებას, ქალაქისას თუ სოფლისას, ჰსურს მას მისწერდეს. ჩუპნებას ამას პირი იგი, ვისაც ჩამოურთმევია ჩუპნება, შეიტანს ვანთავისუფლების წერილში ზე გარდაჰსცემს იმ საზოგადოებას, რომელშიაც დაუხოვნილს პირს ჰსურს ჩაეწეროს.

შენიშვნა. მებატონეთ არ შეუძლიათ იგი გლეხნი, რომელთაცა ჰსძევსთ მოვალეობითი შინ-მსახურობა, მიჰსცენ მმართველობის განკარგულებაში; უკეთუ მებატონემ მოისურვა შეჰსწყვიტოს ვალდებულებითი მისგან დამოკიდებულება ესეთთა გლეხთა, მაშინ უნდა მოიქცეს ისე, როგორც უჩვენებენ მუხლნი 18 ზე 19 ამა წესდებისა. ხოლო შემთხუპვათა შინა მათ, როდესაც მებატონე უარ-ჰყოფს მიღებასა ამ გუართა გლეხთა, დაჰსჯილთა ანუ დატყვევებულთა იჰქუსა ქუტუშე სამჰსჯაეროსაგან, უნდა მიწებდესთ ამ გლეხთ მიჰსწერდენ იმ უეზდის სამზღვარს გარეთ, სადაცა იგინი ირიცხუოდენ, — საქალაქო ანუ სასოფლო საზოგადოებისადმი, რომელიც იქნება თანახმა მათის მიღებისა თავანთს შორის. მოსაპოვებლათ ესრეთისა საზოგადოებისა უნდა დაენიშნოსთ მათ ექვსი თვე ვადა, ზე ამისათჳს მიეცესთ მათ ექვსი თვის ბილეთები, გუბერნიის მთავრობის განკარგულებრთა; უკეთუ ამ ვადის განმავლობაში ზემოხსენებულთ გლეხთ ვერ მოიპოვეს საზოგადოება, თანახმა მათის მიღებისა, მაშინ გუბერნიის მთავრობა ვალდებულია მოახდინოს განკარგულება, რათა წარიგზავნენ იგინი ციბირში, ძალითა ამ შემთხვევაში დაწესებულის კანონებისათა.

20. გლეხნი შინა-მსახურნი, რომელნიცა იქმნებიან ვანთავისუფლებულნი ამ წესდების 11 ზე 16 მუხლების ძალითა, მიიღებენ ვანთავისუფლების წერილთა მიროვის პოსრედნიკისაგან, დაცვითა, იმ პირობისა, რომელიც არის დაწესებული საზოგადოებაზედ მიწერისა-თჳს ამის-წინა მუხლში.

21. უკეთუ გაჰსვლელთა, რომელ საფუძუელზედაც უნდა იყოს, გლეხთა შინა-მსახურთა, არ დაასახელეს საზოგადო-

ება, რომელშიაც უნდათ მათ შეირიცხნენ, მაშინ იგინი ჩაიხველებიან მიწერილად იმ სოფლებზედ, რომლებშიაც არიან იგინი მოხსენებულნი უკანასკნელის კამერალნის აღწერით. ესრეთისა მიწერისა გამო უნდა იყოს ცნობილი ჯეროვანი ალაგი იმ პირის მიერ, რომლისაგანაც ჩამოერთმევით გამსულელთა გლებთ ჩტბნება, ანუ მიეცემათ მათ თვთ განთავისუფლების წერილი (მუხლები 19 ლ 20). გლებთა, ამ საფუძვლით მიწერილთა სოფლებზედ, მიეცემათ ნება, განჰავლონ ბაში ვადისა, მოხსენებულისა 25-ს მუხლში, აღირჩიონ ადგილი თვსდა დაპოლოებითის სადამე მიწერისა.

22. შევდგოვ გასკლისა ორას წლის ვადისა დღადან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა, გლებნი შინა-მსახურნი განთავისუფლდებიან, სამუდამოდ, ყოველნაირთა ვალდებულებათაგან მეტატონეთადმი. ამა დროდგან ყოველი დამოკიდებულება ლ საქვე მათ-შორის შეიძლება მოხდეს მხოლოდ კეთილნებითის ერთმან-ერთის პირობებით.

23 როდესაც განთავისუფლდებიან სრულიად გლებნი შინა მსახურნი, მაშინ მათგანნი, ვისაც ჰყავთ მცირეწლოვანნი შვილნი, ვალდებულ არიან მიიღონ ეს მცირეწლოვანნი თვს მზრუნველობას ქტბშ, ეგრეთვე ქმრები ვალდებულ არიან გაიყოლიონ თან თავიანთი ცოლები, ხოლო სრულ ჰასაკოვანნი შვილნი ვალდებულ არიან მიიღონ თვს მზრუნველობას ქტბშ მშობელნი თვისნი, უკეთუ ამ მშობელთ არა აქუსთ ღონე მოპოვებად თვსდა საზოდოსი.

24. შემდეგ განვლისა დაწესებულის ორი წლის ვადისა დღიდგან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრისა 1864 წლისა, გლებნი შინა-მსახურნი, რომელთაც იმ ორი წლის ვადის განმავლობაში არ მიუღიათ განთავისუფლება—ვალდებულებითა, რათა შეირიცხულ იყვნენ სადამე,—მიითვლებიან ეგრეთვე, —როგორც აღნიშნულს 21 მუხლს შემთხვევაშიაც,— მიწერილად იმ სოფლებში, რომლებშიაც არიან ნაჩვენებნი უკანასკნელის კამერალნის აღწერით.

შენიშვნა. მიწერილთა, საფუძვლსა ზედა 21 ლ

24 მუხლებისა, გლახთა მიეცემათ ბაშფორთები ჯერო-
ვანის ადგილებიდგან, სადაც მიწერილ არიან. მიღებდ-
მდე მათგან ბაშფორთებისა, ადგილობითი პოლიცია მიჰ-
სცემს მათ დროებითთა ბილეთთა ექვსის თვით, ასე რომ,
თუ შეტად საჭიროდ აღმოჰჩნრა, ეს ვადა განეგრძობათ
მათ კიდევ ექვს თვეს, მიხედვით იმ კანონთა, რომელ-
ნიც არიან გამოცხადებულნი ბაშფორთების უსტავსა.
შ.ნა (მუხლნი 174—196).

25. გლახთა შინა-მსახურთა, რომელნიც მიჰსწერდებიან,
საფუძველსა ზედა მუხლთა 21 ზე 24 ამა წეს-დებისა, სოფ-
ლებზედ, — მიეცემათ ორნი წელიწადი ვადა აღსარჩევლად თვსდა-
ადგილისა აბოლოებითის მიწერისათვის, საფუძუტლსაზედა.
მუხლთა 26 ზე 27.

26. გლახთა, განთავისუფლებულთა ვალდებულებითის
შინ-მსახურობიდგან მებატონეებთან როგორათაც განმავლო-
ბაში, ეკრეთვე შემდეგ გათავებ.სა ორის წლ-ს ვადისა, შე-
უძლიანთ მიეწერნენ საქალაქთ ზე სასოფლოთ ყოველ უწ-
ყებათ საზოგადოებათა, საფუძუტლსა-ზედა დაწესებულთა ამა-
ზედ კანონთა. საქმენი მიწერისათვის მათი-ა იწარმოებიან უბ-
რალოს ქალაქზედ, თვნიერ გამოართმევისა ღერბიანის ქა-
ლადის ფასისა.

27. ყველა ქალაქთა (გარდა სატახტოთა ზე სხუაფრივ
განსხუებულთა ქალაქთა), გლახთა, ვალდებულებითის შინ-
მსახურობიდგან განთავისუფლებულთა, შეუძლიანთ მიეწერნენ
თვნიერ თანხმობისაცა ამ ქალაქების საზოგადოებათა; მაგრამ,
ამ შემთხვევაში, იგინი შემოვლენ ამ საზოგადოებათა შინა იმ
კანონების დაცვით, რომელნიც არიან დაწესებულნი პოდა-
ტის ანუ ხარჯის უსტავსა შინა (მუხლი 657). გლახთა, აქ
მ ხსენებულთა, ძალიდსთ ეკრეთვე მიეწერნენ სახელმწიფო
გლახთ საზოგადოებათადმი, ძალითა წოდებათ ჰსჯულისა
(მუხლნი 634, 635, 640 ზე 641).

28. გლახთა შინა-მსახურად. მყოფთა შეუძლიანთ მიჰსწერ-
დნენ საზოგადოებათადმი გლახთა, ბატონ-ყმობიდგან გამო-

სულთა, იმ წესით, რომელიც არის ამ უკანასკნელ გლეხთათვის დადგენილი.

29. გლეხნი, დათხოვნილნი ვალდებულნი არიან შინ-მსახურობიდან, უწინარეს დაწესებულია ორის წლის ვადისა (მუხლი 7), განთავისუფლდებიან, განვლადნდე ამა ვადისა, ყოველნაირთ საკელმწიფო ხარჯთა ზ მოკრეფათაგან, ეგრეთჲს სასოფლოთ ფულის ზ ბევრის გარდასახადთაგან. ხოლო შემდეგ ხსენებულის ვადისა, ისარგებლებენ ამ პატიებითა ივინი, რომელნიც მიეწერებიან სასოფლო საზოგადოებათა ზედა, კიდევ ექვსის წლის განმავლობაში, ხოლო რომელნიც მიეწერებიან ქალაქის საზოგადოებათა — კიდევ ორი წლის განმავლობაში, იმ დღიდვან, როდესაც დაბოლოვდება ორის წლის ვადა, დადგინებული 7 მუხლში.

2) გლეხნი, რომელნიც არიან მებატონეთა სახლის მეურნეობაში.

30. გლეხნი, მებატონეთა სახლის მეურნეობაში მგიებნი, ესე იგი აღმასრულებელნი სხუა ზ სხუათა სახლკარიანობაში თანამდებობათა, ყველაფერში — როგორათაც მოპოებაში პირითადთა, სახლობითთა ზ ქონებითთა უფლებათა ზ მათანვე მოვალეობითს ყოფნაში ამ თანამდებობათა შინა ორს წელიწადს დღიდვან დამტკიცებისა წესდებათა 13 ოქტომბერს 1864 წელსა, ეგრეთვე განთავისუფლებისა გარე შემგომ ამ ვადისა ანუ აღრევაც დამოკიდებულებათგან მებატონეთადმი, შემოვლენ იმავე კანონებთა ქჲს შე, რომელნიც დაწესებულ არიან გლეხთათვის შინა-მსახურთა, მუხლთა შინა 2 — 29 წესდებისა ამის.

II. გლეხთათვის, დასახლებულთა ხიზნებად მიწაზედ სხუათა მებატონეთა ანუ უწყებათა (სახაზინოსი ანუ საეკლესიოსი), ზ მცხოვრებთა ქალაქებში ზ სავაქრო სოფლებში.

31. მოვალეობა გარდასახადის მიცემისა ფულად, რომელსაც წესდებთა ესე ვალად ჰსდებს შინა-მსახურთა გლეხთა განვრცელდება იმ გლეხებთ შორის მათზედაც, რომელნიცა

თუმცა არიან დასახლებულნი ხიზანთ უფლებითა, სხვისა მებატონისა ანუ უწყებისა (სახაზინოს თუ საეკლესიოს) მიწაზედა, ან რომელნიცა სცხოვრებენ ქალაქებში ჭ საეპრო სოფლებში, მაგრამ აძლევენ დღეს ესრეოსა გარდასახადსა ფულად. ვა-დასახადი ესე ფულად, რა მელსაც აძლევენ დღეს გლეხნი, არ შეიძლება გამოერთვასთ იმაზე მეტი, რომელიც მათ უქავევიათ დამტკიცებადმდე წეს დებათა 13 ოკტომბრისა 1864 წლისა. ყოველს შემოხუტვაში კი, ფულად გარდასახადი ხარჯი არ უნდა აღემატებოდეს სამს თუმანს წელიწადში თვთოვეულს მოსწრობილს მამაკაცზედ.

32. ორის წლის ვადისა შემდგომ, ვითარცა ხიზანნი, აგრეთვე გლეხნიცა, მცხოვრებნი ქალაქებში ჭ საეპრო სოფლებში, განთავისუფლდებიან ყოვლის მოვალეობისაგან უწინდელთ მებატონეთადმი; იმათგან ხიზანნი დარჩებიან ხიზნის მდგომარეობაში, იმა საფუძუტლთა-ზედა, რომელნიც არიან განწესებულნი თავისუფალთ წოდების კაცთ ხიზანთა-თვს, ხოლო გლეხნი, მცხოვრებნი ქალაქებში და საეპრო სოფლებში, განიგებიან კანონებითა, ამ წეს-დებაში დადგინებულითა.

მოწერილ არს: ნაჩალნიკი კავკასიის ნაქესტნიკის გლავნის უპრავლენიისა, სენატორი, სტატს-სეკრეტარი ბარონი ა. ნიკოლაი *).

ზოგიერთ უცხო სიტყვათა ახსნა:

1. პროტესტი—შეურიგებლობა, წინააღმდეგობა.
2. დესპოტიზმი—თვითმპყრობელობა.
3. მხიტარისტი—მხითარის მიერ დაარსებულ „ძმობის“-ს მიმდევარი.
4. კონგრიგაცია—ლათინური სიტყვა—ნიშნავს ძმობას.
5. პაპა—კათოლიკეთა სარწმუნოების უმაღლესი სასულიერო პირი.
6. ტორლი ანუ ტორგი—შეჯიბრება.
7. არხივი—ძველი ნაშთები, ისტორიული საბუთები.
8. კაროლი—მეფე.
9. მისიონერი—კათოლიკეთა სარწმუნოების მქადაგებელი.
10. კნიაზი—თავადი.
11. პოდრათი—იჯარა.

ზოგიერთ ხალხურ სიტყვების ახსნა:

1. ყომარი—კოჭით თამაში.
2. ჟამპაპა—ძველი აზრების მიმდევარი.
3. დედეული—ცოლის ოჯახი.
4. კაფვა—ნაჭრებათ ქცევა.
5. დატუქსვა—გაჯავრება, გაკიცხვა.
6. ჩაჩრა—ძალით ჩადება.
7. ტაბაკი—ფიცრის ნატეხი.
8. დედიშობილა—ტიტველი
9. გოთაული—ადამიანით მოვაქრე.
10. დრტვინვა—ოხვრა, ჯავრი.
11. ქარბობა—გადამეტება.
12. აბეზარი—მოუსვენარი.
13. საკახპო—სამეძაფო.
14. ბოზობა—სხეულის ყიდვა, მეძაობა,
15. დაეა—საჩივარი.
16. გიჟურ-ბრიყული—სულელური, არა ნორმალური.
17. ოხტი—ჟინი.

18. ურჩი — დაუდეგარი.
19. ჯიბრი — ენით მეტოქეობა.
20. შაოი უდო — მოუგონა.
21. სახასო — სახაზინო.
22. ლიქენით — ენა მელიობით.
23. პირქუში — ურცხვი.
24. მრუში — ცრუ.
25. განდრეკილი — გადგომილი.
26. ასპიტი — კაპასი.
27. სირაჯხანი — სირაჯების კუთხე, სირაჯების უბანი
28. ხარასხანი — ხარაზების უბანი.
29. ნატამალი — ნაფქვენი, ნამცეცი, იოტის ოდენა.
30. დალოლიება — გადაბირება, მიმხრობა.
31. მიდუნება — მიყუჩება, დაჩუმება.
32. ქონხანა — მექუდეების უბანი.
33. ქონი — ქუდების შემკერავი.

იგაჭდევა და მოკლე დროში გაგოვა
 მ ი რ . ხ უ ხ უ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს

გაია წყნეთელი

ისტორიული რომანი ქართლ-
 კახეთის ცხოვრებიდან.

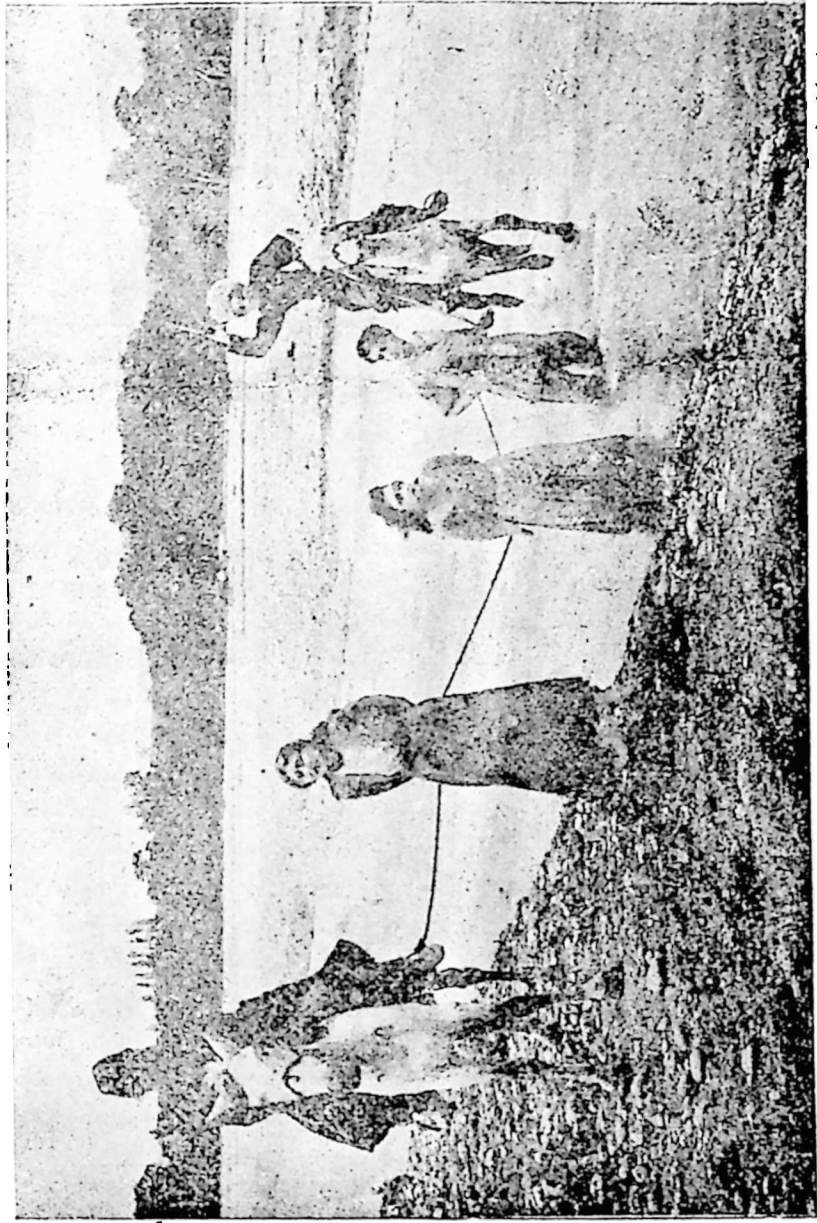
ჟორდანიას

ისტორიული რომანი გურიის
 ცხოვრებიდან

მელვარ ტალღეზუი...

დრამა — თანამედროვე ცხოვრებიდან.

ბატონჯოშის ისტორიკოსი

მეორეები...

შემჩნეულ შემდგომათა გასწორება

გვერდი	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
11 ქვევიდან მე- 4 პწკარზე	პირების	პირები
12 „ მე-11	მწერალი	მწერლები
13 ზევიდან მე- 7	იმის	ამისთვის
13 ქვევიდან მე-15	ორბელიანის	ორბელიანი
15 ზევიდან მე- 2	პოდაგოგობით	პედაგოგობით
24 „ მე- 5	ღიახ, მართალია	ღიახ,
44 შენიშენაში	ოდებაც	წოდებაც
51 ქვევიდან მე-11	ციხეშიაც	ციმბირშიაც
53 „ მე-12	საჩივარ	საჩივარი
58 ზევიდან პირველ	შეუსწავლია	შეესწავლა
58 ქვევიდან მე-12	ყოფილ	ყოფილა
61 ზევიდან მე- 6	მებატონის	მებატონეს
61 „ მე- 9	მათვე	მისვე
61 „ მე- 9	მათ	მას
62 ქვევიდან მე- 8	გააქციეს	გაიტაცეს
64 ზევიდან მე- 2	რომ ჩემი ყმა	ჩემი ყმა
64 „ მე-19	ჰქონდა	იყო
64 „ მე-23	არსებობდა	იყო
65 ქვევიდან მე- 2	ელში	წელში
69 შენიშენაში	„ზასელატელი“	„ზასედატელი“
70 ქვევიდან მე- 2	კოგოში	გოგოში
71 ზევიდან მე- 2	„ მასს დასჯას	მის დასჯას
80 ქვევიდან მე- 3	„ წლოვანია	წლოვანი
111 ზევიდან მე-14	„ არუთნებოდა.	აფრთღებოდა.

შენიშვნა I: შემჩნეულია შესასწავლებელ ნიშნების, ზოგადი არე-დარევა, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ მკითხველი ადვილათ გაუგებს მას გამოსაცნობ კვანძს.

შენიშვნა II: პირველ გვერდზე დაბეჭდილია: საქართველოს საგამომცემლო ს-ბა „მწიგნობარი“-ს გამოცემა. უნდა იყოს: ჟურნალ „კოოპერაციის“ გამოცემა № 34.

ბატონუშვილის ისტორიკოსები.

მღებია აჯანყება.

ახლო მომავალში

დაიწყებს მოქმედებას საგანმრისიველ კოოპერატივი

„მწიგნობარი“

წესდება და წევრათ ჩაწერის ჰირობები

===== ი ს ი ლ ე თ =====

ურ. „კოოპერაციის“ № 1 და 2/3-ში, ან „კოოპერაციის რე-
დაქციაში, უნივერსიტეტის ქ. № 4.

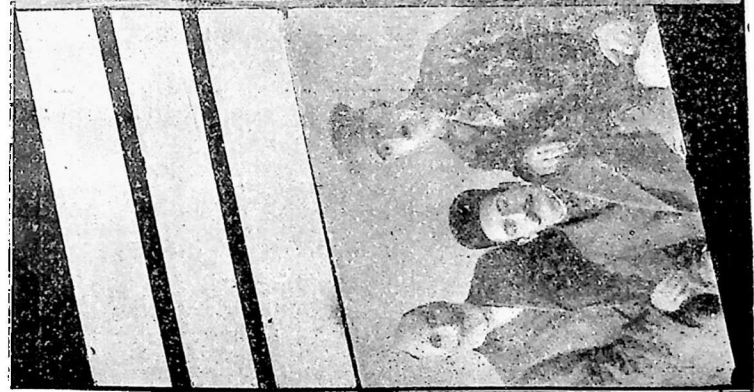
განცხადებები,

ამ ნომრისთვის გადმოცემული, წავა
შედეგ ნომერში.

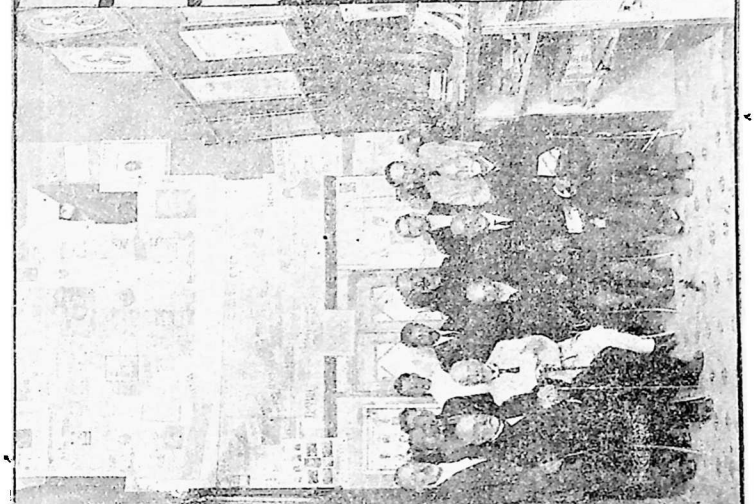
ტახნიკური მიჯნავების გამო

ამ ნომერში ვერ მოთავსდა განსრახული მა-
სალების რაოდენობა და სურათების რიცხვი,
რომლებიც შევლენ შემდეგ ნომერში.

რედაქცია.

ბ. კეკელიძე, საბარსო კარგილი იოსელიანი და ან. ჩეცელაძე, საბარსო სტუმრის მიერ აქაის დაფინანსების გამო.

ზაქარია კეკელიძე — ნაცნობ-მეგობრებში.

ზაქარია კეკელიძე და შირ. ხუბუნიანი, ბატონყმობის მასალებზე მუშაობის დროს.